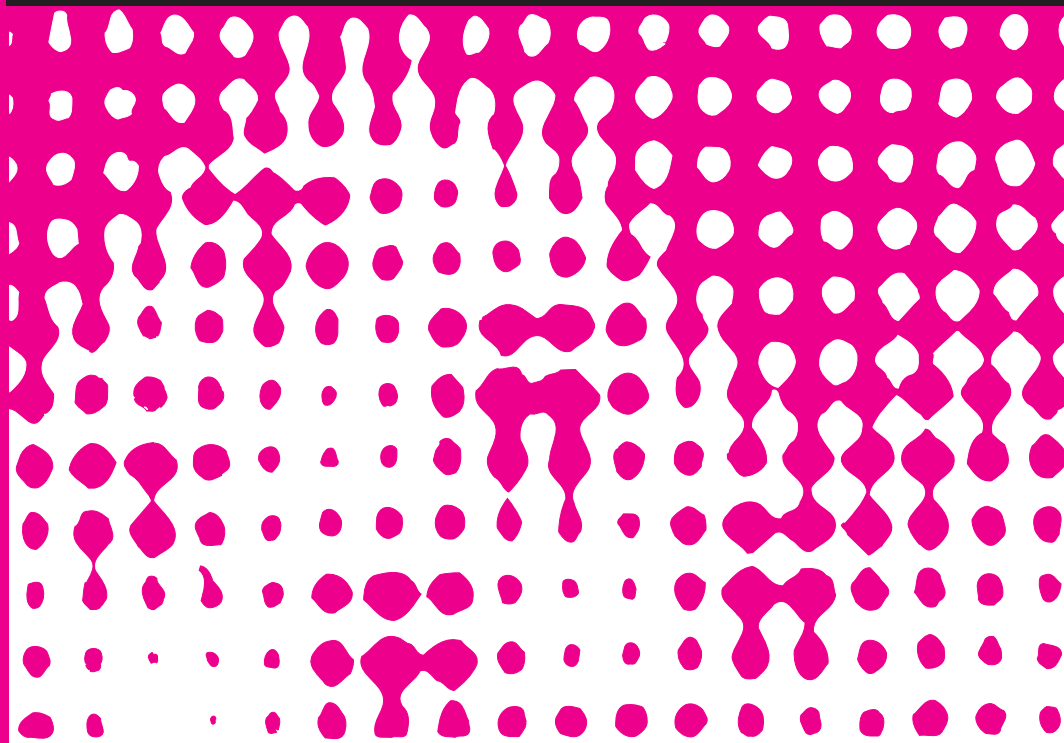

* DEMO 2006 GRAFIE 4

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Věra Kuchařová: Rodinná politika v České republice – proč a o čem
● Jan M. Hoem: Proč má Švédsko tak vysokou plodnost? ● XXXVI. konference
České demografické společnosti „Žít déle v české společnosti“, 24. květen 2006

**SČÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI
DEMOGRAFIE ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE**

obsah

ČLÁNKY

<i>Věra Kuchařová</i> : Rodinná politika v České republice – proč a o čem	229
<i>Jan M. Hoem</i> : Proč má Švédsko tak vysokou plodnost?	241
XXXVI. konference České demografické společnosti „Žít déle v české společnosti“, 24. květen 2006	251
<i>Jitka Rychtaříková</i> : Sociodemografická perspektiva seniorů v ČR a v EU	252
<i>Kamila Svobodová</i> : Genderové aspekty stárnutí: rodina a péče o seniory	256
<i>Štěpánka Pollnerová</i> : Důchodový systém v ČR – současnost a perspektivy dalšího vývoje	262
<i>Z. Kalvach – M. Šnejdrlová – J. Ondrušová – C. Drbal</i> : Zdravotní stav ve stáří	265
<i>Petr Wija</i> : Příprava na stárnutí v České republice	269

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Petra Berrová-Brabcová</i> : Z historie sčítání lidu (1754–1910)	274
---	-----

RECENZE

Historická demografie 30. Suplement (<i>Petra Berrová-Brabcová</i>)	278
Nová skripta aktuárské demografie (<i>Jitka Langhamrová</i>)	279
Migrační procesy ve střední a východní Evropě: odhalování rozmanitosti (<i>Jaroslava Steinbauerová</i>)	280
Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie (<i>Ladislav Pištorá</i>)	281

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Evropský seminář o zdravém stárnutí – Baby boom – realita nebo fikce? – Německo: 15 mil. obyvatel má „migrační pozadí“	283
--	-----

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI DEMOGRAFIE

JUDr. Vladimír Srb: 1917–2006 (<i>Milan Kučera</i>)	286
---	-----

PŘEHLEDY

Vzdělanostní homogamie a heterogamie v manželství v České republice v roce 2001 – Trh práce a migrace v Česku – ohlédnutí za společným projektem geografických pracovišť – Činoherní soubor pražského Národního divadla z hlediska demografie	289
---	-----

BIBLIOGRAFIE	300
--------------------	-----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

<i>Věra Kuchařová</i> : Family Policy in the Czech Republic – Why and What	229
<i>Jan M. Hoem</i> : Why Does Sweden Have Such High Fertility?	241
36th Conference of the Czech Demographic Society „Living Longer in Czech Society“, 24 May 2006	251
<i>Jitka Rychtařková</i> : The Perspectives of Seniors in the Czech Republic and in Selected EU Countries	252
<i>Kamila Svobodová</i> : The Gender Aspects of Ageing: Family and Caring for Seniors	256
<i>Štěpánka Pollnerová</i> : The Retirement System in the Czech Republic – Today and Future Developments	262
<i>Z. Kalvach – M. Šnejdrlová – J. Ondrušová – C. Drbal</i> : The State of Health in Old Age	265
<i>Petr Wija</i> : The Preparing for the Ageing of the Population	269

POPULATION CENSUS

<i>Petra Berrová-Brabcová</i> : From the History of the Census (1754–1910)	274
--	-----

BOOKS AND PUBLICATIONS

Historical Demography 30, Supplement (<i>Petra Berrová-Brabcová</i>)	278
A New Textbook on Actuary Demography (<i>Jitka Langhamrová</i>)	279
Migration Processes in Central and Eastern Europe: Exposing Diversity (<i>Jaroslava Steinbauerová</i>)	280
The History of the Economy in the Czech Lands, from the Early Stages of Industrialization to the End of the Habsburg Monarchy (<i>Ladislav Pištora</i>)	281

REPORT – IMPORTANT PERSONALITIES OF DEMOGRAPHY – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2006

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., [JUDr. Vladimír Srb,] Ing. Miroslav Šimek, Ing. Josef Škrabal.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 48 Kč, roční předplatné 192 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 4/2006, ročník 48. Rukopis předán tiskárně 8. 9. 2006. Toto číslo vyšlo v listopadu 2006.

RODINNÁ POLITIKA V ČR – PROČ A O ČEM¹⁾

VĚRA KUCHAŘOVÁ

Family Policy in the Czech Republic – Why and What

The article reports on contemporary approaches and topics. It draws attention to important aspects of family policy and contributes to the discussion of their objectives in the Czech Republic. The text does not contain any data, because it is assumed that the readers of *Demography* are familiar with the relevant demographic data on population development.

Demografie, 2006, 48: 229–240

V poslední době se i v ČR začalo v širším měřítku vážně hovořit o rodinné politice a diskuse o jejím významu a obsahu se dostaly i mimo nejužší kruh zainteresovaných odborníků. Jestliže v 90. letech minulého století se rodinná politika, pokud vůbec byla diskutována, stávala předmětem sporů o její význam, potřebnost a realizovatelnost, v posledních letech se diskuse přenesly do oblasti její koncepce, míry její „explicitnosti“, legitimacy jednotlivých forem intervence do rodin, k otázkám samotného pojetí „moderní“ rodiny a forem rodinného soužití a dalších koncepčních témat. Pozitivně lze např. hodnotit snahu diskutovat zásadní témata, na nichž je koncepce rodinné politiky budována (především každoroční konference *Národního centra pro rodinu a Výboru pro zdravotnictví a sociální politiku Senátu Parlamentu ČR*, konané od roku 1999, konference MPSV v roce 2005 a 2006²⁾, diskuse k demografickému vývoji na stránkách *Demografie*). Tento článek by měl inspirovat k zamýšlení všech zájemců nad otázkami koncipování rodinné politiky, a podpořit diskusi, v níž by teoretické a shrnující poznatky byly konfrontovány s možnostmi praktických opatření.

Uzlové body koncepce rodinné politiky, které jsou podstatné pro její tvorbu, jsou stále předmětem diskusí. Bez jejich ujasnění však nelze rodinnou politiku koncipovat. Především se jedná o komplex základních, vzájemně propojených otázek:

- šíře pojetí rodinné politiky,
- vztah rodinné politiky k politice sociální, příp. pronatalitní,
- definice rodiny a dalších forem rodinného soužití pro potřeby rodinné politiky,
- cíle rodinné politiky.

¹⁾ Článek vznikl jako součást projektu „Rodina, zaměstnání a vzdělání“, finančně podpořeného MPSV pod číslem 1J051/05–DP2, řešeného v rámci Národního programu výzkumu TP–5 „Moderní společnost a její proměny“.

²⁾ V roce 2005 to bylo na téma „Perspektivy rodinné politiky v České republice“ a v roce 2006 na téma „Rodina a rodičovství na prahu 21. století – podoba a proměny rodiny, partnerství a rodičovství v současné společnosti jako výzva pro politickou praxi“ <http://www.mpsv.cz/clanek.php?lg=1&id=2157>

Rodinná politika musí vycházet jak z obecných ideových principů, tak z poznání potřeb a zájmů lidí a z toho, jak je mohou uspokojovat rozmanité zúčastněné subjekty. Relativně nový rozměr národní rodinné politiky dává i členství ČR v EU, přestože rodinná politika jako taková je výhradní doménou každého státu. Další důležité komponenty formulování rodinné politiky tedy jsou:

- legitimita rodinné politiky, tzn. požadavky a postoje veřejnosti,
- role a participace jednotlivých subjektů,
- kontext státní rodinné politiky daný členstvím v EU (zásady a podněty z legislativy a dokumentů EU).

Šíře pojetí rodinné politiky a její vztah k pronatalitní a sociální politice

Pokud jde o šíři záběru koncepce rodinné politiky, zdá se, že dnes převládá konsenzus vycházet z co nejširšího přístupu. Sociologické a demografické výzkumy v ČR i zkušenosti ze zahraničí ukazují, že rodinné chování je výslednicí synergického působení komplexu faktorů, jejichž vzájemná komplementárnost a podmíněnost komplikuje snahu rozlišit ty hlavní a ty méně důležité (viz např. *Rabušic*, 2001, *Aassve – Mazzuco – Mencarini*, 2005: 296). Průřezový celospolečenský charakter rodinné politiky deklaruje **Národní koncepcí rodinné politiky** zpracovaná v roce 2005 na MPSV (*Národní*, 2005: 9) i řada českých odborníků (*Tomeš*, 2002; *Sirovátka*, 2005; *Munková*, 2002; *Kuchařová – Tuček*, 1999). Základním argumentem pro široké pojetí je fakt, že proměny rodiny se odehrávají v celém kontextu modernizačních a individualizačních procesů (srv. např. *Možný*, 2002: 200an., *Sirovátka*, 2005: 20–21).

Různé země, i když vykazují podobný demografický vývoj, nemusí mít totožné zadání pro rodinnou politiku. Nejenže pokles porodnosti navzdory téměř univerzální platnosti probíhal různě, ale jednotlivé země mají jinou zkušenost s konkrétními jevy, jako jsou rozvodovost, incidence nesezdaných soužití, naděje dožití, těhotenství mladistvých atd. Rodinná politika jednotlivých zemí přitom reaguje nejen na tato specifika demografického vývoje, ale i na kulturní tradici či míru sekularizace a na průběh modernizačních procesů. Např. ani podobně nábožensky orientované společnosti, avšak s různou historickou zkušeností, se nechovají totožně (srv. např. *Saxonberg – Sirovátka*, 2005). *L. Hantrais* (2005) poukazuje na příkladu Francie a Irska na to, že vysoké porodnosti může být dosahováno v zemích s odlišnou rodinnou politikou, protože jejich společensko-kulturní podmínky se liší. To potvrzuje i jinak specifický příklad Švédska (*Hoem*, 2005)³.

V historii koncipování rodinné politiky v různých zemích nacházíme přístupy od těch, které prakticky ztotožňují rodinnou a pronatalitní politiku, až po takové, které pronatalitní politiku neprosazují, ale rodinnou politiku považují za žádoucí a legitimní. Pak buď aplikují její explicitní formy, které jsou založeny na formálním definování jejich cílů a zásad a v nichž je i pronatalitní aspekt často zřetelný. Častější jsou však její implicitní formy, v nichž naopak více zní prvky sociální politiky, ale především zahrnují komplexnější souhrn nástrojů více či méně přímo podporujících rodinu nebo rodičovství (srv. např. *Matějková – Paloncyová*, 2004: 9). Mezi evropskými zeměmi uznává potřebu explicitní rodinné politiky především Německo, Francie a Nizozemsko, přičemž použité nástroje se nikoliv zanedbatelně liší. Nověji koncipovaly svou rodinnou politiku např. Slovensko a Polsko. Přitom z hlediska populačních charakteristik vykazují příznivé ukazatele nejen státy s explicitní rodinnou politikou, ale také země nemající koncepci rodinné politiky, avšak podporující zájmy dětí a rovné příležitosti (např. skandinávské), a také země prosazující liberální přístupy ve většině relevantních oblastí a politik (např. Velká Británie, USA). V naší republice jsou od počátku 90. let konfrontovány rozmanité přístupy – od liberálního preferujícího implicitní rodinnou politiku, přes konzervativní po univerzalistický (oba prosazující explicitní koncepci). Explicitní rodinnou politiku

³ Úplný překlad článku Jana M. Hoema, Proč je ve Švédsku tak vysoká plodnost? vychází v tomto čísle na s. 241–250.

formuloval až dokument **Koncepce rodinné politiky** (2005), nicméně implicitní rodinná politika má v ČR dlouhodobou tradici, třebaže její formy a efekty měly ve všech obdobích své problémy (srč. např. Tomeš, 2002; Nešporová, 2006).

Různé systémy rodinné politiky jsou spjaty s různými systémy welfare state. Např. O. Poláková (2003; Krebs et al., 2002: 272) takto rozlišuje tři jejich typy: liberální (malý podíl státu a velká role nestátních subjektů), sociálně tržní (primární význam samotných rodin, silná role státu a prostor pro nestátní sektor) a univerzalistický (dominantní role státu, minimální nebo žádná účast nestátních subjektů). Poslední typ je charakteristický pro totalitní režimy a jen v nich plně realizovatelný. Jak dokazuje ve více svých pracích I. Možný, verze tohoto typu rodinné politiky uplatňovaná v socialistickém Československu reálně nevedla k dosažení vytčených cílů, ale spíše naopak. Snahy socialistické ideologie nahradit rodinné vazby kolektivistickými rodinu posílily. To pravda neplatí všeobecně, posíleny byly vnitrorodinné a mezigenerační vazby a udržovala se vysoká sňatečnost a průměrný počet dětí v rodině, ale např. rozvodovost stoupala, což je důsledek toho, že rodinná politika byla především pronatalitně orientovaná. Nabízí se zde obecnější otázka: nakolik zásahy státu nebo prosazování nějakých „společensky uznaných“ norem prostřednictvím různých (státních, nestátních) subjektů dosahuje svého vytčeného cíle. K současné labilitě rodiny a diverzifikaci forem rodinného soužití přispěl i rozvinutý sociální stát, který měl mj. zajistit plnění základních funkcí rodiny náhradními formami. Z tohoto hlediska je vhodné zhodnotit jeho efekty při podpoře rodiny v různých společensko-kulturních prostředích.

„Klasik“ klasifikace tří základních typů sociálního státu Esping-Andersen aktuálně rozpracoval svou typologii sociálního státu v roce 2002, kdy do centra diskusí o welfare state klade právě rodinnou politiku⁴⁾. I vzhledem k ní zmiňuje vzrůst významu všeobecného vzdělání, přístupu ke zdravotní péči, snižování příjmových rozdílů a odstraňování sociálního vyloučení. Když popisuje „novou“ rodinnou politiku, podtrhává nutnost reflektovat tyto jevy: nové rodinné formy, jako jsou neúplné rodiny a dvoupříjmové rodiny; rostoucí zaměstnanost žen včetně matek malých dětí a důležitost pracovních příjmů matek pro materiální zajištění dětí, význam kvality dětství pro osobnostní vývoj, význam odstraňování nebo předcházení chudobě a sociálnímu vyloučení dětí, význam koncepce harmonizace rodiny a zaměstnání a rovnosti příležitostí žen a mužů. Podle něj efektivní rodinná politika musí být založena na zájmu o děti, být vstřícná k zájmům žen („women friendly“) a být pojímána jako sociální investice. Paralelně ke své typologii sociálních států rozlišuje tři typy rodinných politik:

- severní typ, korespondující se sociálně demokratickým typem sociálního státu, je založený na silné roli státu, rovnosti příležitostí, dobrých životních podmínkách dětí, vysoké zaměstnanosti žen, harmonizaci rodiny a zaměstnání; minimalizuje roli trhu i do jisté míry rodin samotných;
- kontinentální typ rodinné politiky, korespondující s konzervativním sociálním státem, zdůrazňuje roli tradiční rodiny, minimalizuje účast žen na pracovním trhu a poskytuje méně přímé podpory dětí;
- anglo-americký („liberální“) typ rodinné politiky, zdůrazňující tržní řešení a reakce na vyšší míru zaměstnanosti žen, napětí mezi rodinou a zaměstnáním a další aspekty vztahů dítěte-žena-rodina⁵⁾.

Míra aplikace těchto ideálních typů v realitě se projevuje i v míře zaměření na pronatalitní nebo „prorodinnou“ orientaci rodinné politiky. Jedna z mnoha analýz vztahů rodinné politiky a vývoje fertility porovnává situaci ve Švédsku a Německu, tedy v zásadě pronatalitní efekt prvních dvou zde jmenovaných typů rodinné politiky (a též, byť okrajově, obou dvou oproti třetímu). Ukazuje na přednosti prvního typu (Hoem, 2005), které v zásadě spočívají, ač to autor

⁴⁾ Také T. Sirovátka např. upozorňuje na růst významu rodinné politiky, a konkrétně zvyšování rodinných dávek, v Německu v období, kdy celkový welfare state se dostal do krize, která si vynutila zásahy ve formě snižování dávek pro důchodce a nezaměstnané (Sirovátka, 2000: 49).

⁵⁾ Citováno podle Kamerman, 2003.

takto neříká, v zaměření opatření rodinné politiky na základní „rodinnou jednotku“ – tj. matka-dítě, příp. rodič-dítě – jak ji označil např. *I. Možný* (2002: 205). V intencích Hoemova textu jde o orientaci na jedince-rodiče a na děti na rozdíl od německé orientace na tradiční rodinu.

Aktualizovaný přehled přístupů k rodinné politice předložily *B. Matějková* a *J. Palonciová* (2004: 11) a obohatily v něm Esping-Andersenovu typologii o postsocialistický typ. I ony zohlednily koncept rovných příležitostí mužů a žen. Ani tyto autorky se nevyhnuly obtížím při přiřazování dílčích charakteristik k vybraným státům. Z jejich přehledu a druhé podrobné studie (*Matějková – Palonciová*, 2003 a 2004)⁶⁾ je např. zjevné, že „národní“ rodinné politiky reflektují různé chápání („tradiční“) rodiny a že bez ohledu na to, zda státy realizují implicitní nebo explicitní rodinnou politiku, jejich přístupy nevytvářejí většinou zcela konzistentní celky. Je to dáno propojením rodinné politiky s dalšími sférami a politikami a její podmíněností kulturně-historicko-sociálním kontextem⁷⁾.

Jádrem rodinné politiky je vedle rodinného práva vždy pomoc státu (společnosti) při snižování (nejen) finančních nákladů na děti, které vynakládají rodiny. Přitom se rodinná politika většinou soustřeďuje na lépe vyčíslitelné náklady přímé (v zásadě spotřební náklady) a méně na náklady nepřímé, často označované jako ušlé příležitosti (opportunity costs). Náklady nepřímé nejenže není možné přesně vyčíslit, mají i silně subjektivní determinaci a jsou obtížně uchopitelné empiricky. Navíc zatímco na přímých nákladech se mohou podílet oba rodiče, nepřímé náklady v naprosté většině případů nese žena. Koncept nákladů na děti je nicméně užitečným (nikoliv jediným) nástrojem jak pro pochopení změn v demografickém chování, tak pro koncipování opatření rodinné politiky. *I. Možný* (2004: 18) upozorňuje na růst ušlých příležitostí raného rodičovství po listopadu 1989 v ČR jako důvod snižování zájmu o manželství a rodičovství.

Rodinná politika nezbytně reflektuje změny v postavení žen. Analýza OECD z roku 2005 vyjmenovává jako zdroje poklesu porodnosti vyšší vzdělání již několika generací žen, jejich aspirace na ekonomickou aktivitu a finanční nezávislost, relativní pokles hodnoty rodičovství, problémy s harmonizací rodiny a zaměstnání a potřeba zajistit si finanční standard před založením rodiny. Vliv má i míra nezaměstnanosti a změny ve struktuře zaměstnanosti, jako je pokles podílu zemědělské práce. Mimo ekonomické faktory je důležitost přikládána snižování míry sňatečnosti a proměnám důchodových systémů. Stranou nezůstaly ani často připomínané změny hodnotových orientací žen a rostoucí vědomí inkompatibility rodiny a zaměstnání. *Liefbroer a Corijn* (1999) rozlišují mezi inkompatibilitou založenou „strukturálně“ (v nesouladu skutečných možností ženám dostupných a zábran v jejich využívání) a „kulturní“ inkompatibilitou (týkající se diskrepancí uznávaných hodnot a postojů k roli žen ve společnosti), což je významný postřeh pro teorii i praxi.

Také studie Evropské komise **The social situation in the European Union** (2005) řadí mezi faktory ovlivňující porodnost v jednotlivých zemích EU socioekonomická specifika, kulturní specifika a politiky zaměřené na rodinu a porodnost (s. 100). Opět se zde podtrhuje role zaměstnanosti žen: „V zemích, kde jsou ženy zaměstnány, ale kde neexistuje ani odpovídající podpora veřejné politiky, ani se muži nepodílejí na rodinných povinnostech, míra porodnosti má tendenci klesat. Naopak tam, kde politiky umožňují ženám skloubit zaměstnání a rodinu a muži na sebe berou větší část péče o domácnost, tam páry chtějící děti spíše splní svá přání“. Tyto komentáře k prokreativnímu chování poukazují na potřebu státní intervence nejen formou dávek a služeb, ale i vytvářením podmínek pro harmonizaci rodiny a zaměstnání (a pro změny chování mužů a příp. žen).

Zásadním důvodem pro široké chápání rodinné politiky je paralelní vliv socioekonomického a kulturně normativního kontextu rodinného chování a vytváření životních podmínek rodin.

⁶⁾ Tyto autorky (samozřejmě nejen ony) věnují pozornost důležitému tématu, pro něž zde není místo, kterým je financování opatření rodinné politiky – zdroje a formy jejich využití a rozdělování.

⁷⁾ Např. i mezi postsocialistickými státy jsou mnohé rozdíly v rodinné a sociální politice navzdory podobnostem ve výchozím stavu a následných proměnách.

Rodinná politika má vycházet ze základní role celkových ekonomických podmínek života rodin, a to nejen v zájmu eliminace chudoby (ta je v ČR relativně nevysoká). Současně je nezbytné rozvíjet prorodinné klima ve společnosti (Zeman, 2000: 55; Hoem, 2005: 568), bez něhož nemohou být jakákoliv opatření státu dostatečně a dlouhodobě efektivní.

Důležitým úkolem je nalézt způsob, jak zahrnout do rodinné politiky ty důležité součásti vytváření prorodinného klimatu, které leží vně spektra působení a kompetencí hlavních aktérů rodinné politiky a přitom jsou pro toto klima zásadní – je to celkový společensko-ekonomický kontext, v němž žijí dnešní rodiny, děti, seniři, mladí lidé na počátku profesní a (potenciální) rodičovské dráhy. Je nutné řešit vztah veřejné a soukromé sféry. Nejmarkantnějším případem je role obcí, ale také třeba zaměstnavatelů postrádajících dnes většinou rodině příznivé (tzv. „family friendly“) přístupy. Fakt, že je rodinná politika koncipována na úrovni vlády, která nese odpovědnost za plnění formulovaných obecných i konkrétních cílů, a přitom tyto cíle lze dosáhnout jen za spoluúčasti dalších subjektů vlastně, dovedeno do důsledků, může i zpochybnit relevanci rodinné politiky.

Široké chápání rodinné politiky vytváří specifický vztah mezi rodinnou a sociální politikou, který není vztahem systému a podsystemu, ačkoliv mají společné oblasti. Proto řada odborníků a politiků stále jejich vztah buď takto chápe nebo věnuje pozornost hlavně oblastem, kde se překrývají (např. Poláková, 2003; Munková, 2002; částečně Sirovátko, 2005; Neyer, 2003). Rodina na jedné straně potřebuje daleko širší podporu, než poskytují finanční transfery a sociální služby (viz výše). Na druhé straně je třeba v rámci sociální politiky koordinovat opatření ve prospěch rodiny s těmi, jež se primárně zaměřují např. na důchodce či zdravotně postižené. Specifikum sociální politiky v tomto kontextu respektuje I. Tomeš (2001: 6), když do předmětu sociální politiky nezařazuje rodinu, ale „sociální události spojené s rodinou, mateřstvím a výchovou dětí“. Přitom, jak v obdobném kontextu připomíná a dokládá na datech T. Sirovátko, se současná rodina stává „naléhavějším“ objektem sociální politiky než dříve vzhledem k jejím významným proměnám a vzhledem k dopadům přítomnosti dětí v domácnosti na její příjmovou úroveň a zaměstnanost rodičů. Stále se ale podceňuje potřeba vnější pomoci rodinám se členem seniorem, ačkoliv by starší lidé zvláště v době podpory aktivního stárnutí neměli být jen objektem úzce pojatých sociálně politických opatření. Rodinná politika musí dnes reflektovat i prodloužení délky života a rozvoj migrace. Významný odborník na teoretické otázky rodinné politiky M. Wingen říká, že rodinná politika musí tvořit samostatný systém, který se liší od sociální politiky státu a který tvoří vzájemně se doplňující finanční a nefinanční, státní a soukromé, legislativní a lokální opatření. Tento systém musí být zacílen na všechny rodiny, musí probíhat napříč celou společností (Zeman, 1999). Cíle rodinné politiky se odvíjejí i od chápání jejího vztahu k pronatalitní politice. Většina evropských zemí dnes odmítá explicitní pronatalitní politiku navzdory různému demografickému vývoji (D'Addio – D'Ercole, 2005: 49). Naopak propejení se sociální politikou bývá trvale (a přirozeně) silné.

Koncepce rodinné politiky, zpracovaná na MPSV v roce 2005, vychází z jejího širokého a komplexního chápání, což je patrné v Preambuli a zásadách realizace (Koncepce, 2005: 8–9). Autoři si byli vědomi toho, že první zpracovaná koncepce nemůže aspirovat na úplnost a dokonalost a chápou ji jako základ dále rozvíjené koncepční a programové práce. I proto se snažili konkrétní navrhovaná opatření umístit „do rámce aktuálně možného“, čímž tzv. realizační část (s. 9) popisující cíle a úkoly pro nejbližší období již proklamovanou šíří nekopíruje. Příčinou je i to, že MPSV a vláda jako garanti realizace rodinné politiky mají pevně vymezené kompetence a pravomoci, ale široce koncipovaná rodinná politika vyžaduje zapojení široké škály subjektů.

Definice rodiny a nové „rodinné“ formy

Ačkoliv by rodina jako objekt rodinné politiky měla být co nejprecizněji vymezena, její definici nalézt v příslušné, byť velice bohaté, literatuře je téměř nemožné. Rodinu přesně

nevymezuje ani zákon o rodině, v němž se pouze v části I věnované manželství v §1, odst. 2 píše, že „Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí“. I. Možný v roce 1990 vymezuje rodinu poměrně detailně: „předpokládá se, že pro společnost naší kultury je charakteristickou, přirozenou a převládající formou rodiny párová monogamická rodina, tedy domácnost tvořená párem muže a ženy a jejich dětmi“ (Možný, 1990: 18). Není jasné, zda má na mysli jen manželský pár či nikoliv, ale dále upozorňuje na přechodnost tohoto rodinného útvaru. Později píše, že „jádro lidské rodiny je vztah matka-dítě, nikoli vztah rodičovského páru; vztah matky a otce má v systému lidské rodiny instrumentální charakter: základní pár chrání“ (Možný, 2002: 205)⁸⁾. Podtrhnout je třeba konec poslední citace. Zmíněnou ochrannou roli vůči tomuto „jádro rodiny“ je třeba po rozpadu, nebo při „ne-vzniku“ rodiny, zajistit v zájmu dítěte i matky nástroji rodinné politiky a jiným subjektem. Chybí-li matka a „partnerem“ dítěte je v tomto jádru otec (příp. pěstoun), platí stejný princip. Důležitá je zde i podpora mezigenerační solidarity a vztahů, což je téma v rodinné politice poněkud na okraji zájmu.

Vzhledem k obtížnosti definice rodiny se ojedinělé (a spíše starší) snahy soustřeďují na definici „neproblémové“ nukleární rodiny, což je pro („moderní“) pojetí rodinné politiky sice nutné, ale příliš zužující východisko. Má to i úskalí připomínaná např. F. de Singly (1999: 11), že snaha „definovat rodinu její formou nebo strukturou... hrozí odvedením pozornosti od vztahů, které jsou však z teoretického hlediska tím nejdůležitějším“. I z hlediska rodinné politiky jsou základním objektem zájmu vztahy, funkce rodin a jejich výkony (podle novějšího, přinejmenším nehezky znějícího pojmu). Autoři zabývající se teoreticky rodinou či empirickými výzkumy rodiny se ji nesnaží definovat a stále více analyzují spíše měnící se rodinné či demografické chování než rodinu jako takovou.

Obecně je dnes rodina chápána jako instituce tvořená rodiči (rodičem) a dětmi, nejlépe vlastními dětmi obou rodičů (osamělého rodiče). Proměny rodiny v posledních desítkách let tuto definici problematizují. Nestabilita rodiny a praktické způsoby řešení dopadů rozpadu rodiny, kdy např. potřeby osiřelého dítěte nebo dítěte po rozvodu zabezpečují kromě „zbylého“ rodiče (nebo místo obou nežijících rodičů) jiné příbuzné nebo nepříbuzné osoby, to vše vede k tomu, že rodinu odpovídající výše zmíněnému vymezení, tj. párovou monogamickou dvougenerační rodinu, často označujeme za „tradiční rodinu“. Zabezpečovací funkci vůči nezletilému dítěti může plnit a v praxi plní různé osoby⁹⁾, struktura rodin se mění, rodiny jsou nestabilní a to vše nelze v rodinné politice opomíjet, ale naopak respektovat (srv. mimo jiné Možný, 2002: 18 an.).

Pro potřeby rodinné politiky, alespoň pro některá opatření, je vhodné vymezit domácnost jako jejich objekt (Tomeš, 2002: 61). Jde o jednotku snáze definovatelnou a statisticky popsatelnou (a statisticky definovanou). Nicméně situace, kdy je žádoucí využívat opatření rodinné nebo sociální politiky, jsou často takové, které se týkají rodinných příslušníků (členů rodin), kteří nebydlí v jedné domácnosti, ale osaměle nebo odděleně od své rodiny (neúplná rodina, opatrovnícká rodina, člen v ústavní péči). Vzhledem ke zcela zřetelnému a (alespoň dnes) těžko zvrátitelnému trendu snižování podílu „tradiční“ rodiny ve prospěch alternativních rodinných uspořádání je jasné, že je třeba rodinnou politiku koncipovat pro širší okruh příbuzenských soužití (rodiče-děti, prarodiče-vnoučata aj.) a ne-příbuzenských soužití dětí s osobami o ně pečujícími (pěstouny i nevlastních rodičů). Také 28. zasedání konference evropských ministrů rodiny doporučuje „aby se činnost státu zaměřená na ochranu rodiny neomezovala na tradiční rodinu“ (28. zasedání, 2006: 3). V závěrečné deklaraci navrhuje, aby „vlády reagovaly na sociálně-demografické změny přijetím legislativy, která vezme v úvahu různé formy rodiny (tamtéž, s. 9)“.

⁸⁾ Nepřímým potvrzením je to, že nemáme problém s pojmem „neúplná rodina“.

⁹⁾ Není třeba hned myslet na ústavní zařízení, přechodných forem je celá řada, např. péče babičky, otčíma, pěstouna, osvojitele atd.

Národní zpráva o rodině, zpracovaná na MPSV v roce 2004, rezignuje na definici rodiny. Kritizuje snahy o její široké pojetí a jako východisko adekvátnějšího vymezení nabízí nejprve definovat jednotlivé společensky relevantní funkce rodiny (*Národní*, 2004: 9). Podle autorů úvodu zprávy „v užším pojetí je možné za přirozenou nukleární rodinu, která je jednoznačně převažujícím typem soužití v České republice, považovat institucionálně strukturované sociální společenství, které je založené na rodičovském a manželském vztahu jako jeho dvou základních vztahových liniích... Stát by však měl v koncepci rodinné politiky učinit volbu o tom, jakou formu uspořádání partnerských vztahů považuje za nejvhodnější. V této souvislosti je třeba si uvědomit, že rodina založená na manželství plní s ohledem na stabilitu partnerského svazku nejlépe všechny své socializační, ekonomické a regenerační funkce“. (*Národní*, 2004: 10). Text, na rozdíl od výše uvedených dokumentů, zřetelně navrhuje orientaci rodinné politiky přednostně na manželské páry s dětmi¹⁰⁾. Koncepce rodinné politiky MPSV z roku 2005 toto pojetí nepřevzala, přičemž nijak nezpochybňuje přednosti manželské rodiny.

Cíle, zaměření a efekty rodinné politiky

Základní cíle rodinné politiky jsou odvislé od toho, do jaké míry je explicitní a jak široké je její pojetí. Tradičními „užšími“ cíli jsou podpora natality, příjmová redistribuce ve prospěch rodin s dětmi, eliminace nebo snižování ohrožení chudobou (z důvodů přítomnosti dětí nebo nedostatečnosti pracovních příjmů, pak jde jak o podporu sociálními příjmy, tak o podporu zaměstnanosti rodičů). Postupně v rodinných politikách rostl důraz na blaho a životní perspektivy dětí, na více rovnovážné postavení manželů či partnerů (např. *Hantrais*, 2005, *Sirovátka*, 2000), na harmonizaci rodiny a zaměstnání (*Sirovátka*, 2005; *Kocourková*, 2002¹¹⁾), na prevenci sociálního vyloučení, na zabezpečení členů rodiny v různých životních fázích či na formování lidských zdrojů (*Kocourková*, 2002; *Zeman*, 2000). Stručně řečeno, agenda rodinné politiky se v moderním a globalizovaném světě rozšiřuje a autorům rodinných politik nezbyvá než na to reagovat i širší svých koncepcí.

Účinnost rodinné politiky a jejich obvyklých nástrojů lze hodnotit v mezinárodním srovnání, které však má svá přirozená úskalí metodologického a věcného charakteru. Limity komparace vyplývají i z toho, že nemohou zachytit data za všechny kontextuální vlivy lišící se v různých zemích. Výsledky takových porovnání jsou i proto nejednoznačné. Podle studie OECD (*D'Addio – D'Ercole*: 59) nejméně pochybností ukazují výsledky analýz z různých zemí v pozitivním efektu denní péče o malé děti, pokud splňuje co nejuplněji všechny základní podmínky – že je finančně i prostorově dostupná, že je organizovaná podle potřeb (zaměstnaných) rodičů a poskytuje služby v žádoucí kvalitě. Méně bezrozporné jsou výsledky studií dopadů finančních podpor a úlev. Obdobně rozporné výsledky dokumentuje také *J. Palonciová* na příkladu vztahu přídatků na děti a plodnosti v evropských zemích (*Matějková – Palonciová*, 2004: 34). ČR je v tomto srovnání (za rok 2001) zemí s nejnižší plodností navzdory umístění téměř v polovině škály výše přídatků podle jejich podílu na průměrném platu¹²⁾.

Porovnání studií o nástrojích rodinné politiky každopádně potvrdilo jejich přínos pro zvýšení porodnosti, byť různou mírou spolehlivosti. Příímá souvislost se obvykle jeví u finančních transferů k rodinám s dětmi, u dávek v době rodičovské dovolené, vyšší zaměstnanosti žen a u vyššího podílu žen pracujících na zkrácený pracovní úvazek. Naproti tomu plodnost snižuje vyšší nezaměstnanost, míra ušlých příležitostí (opportunity costs) matek a delší rodičovská dovolená.

¹⁰⁾ J. Hoem v uvedené studii poukazuje na příkladu Německa omezenou efektivnost takového přístupu (Hoem, 2005: 569).

¹¹⁾ Kocourková připomíná např. přechod od koncepce „welfare state“ k tzv. „care-giving society“, ve které péče o děti a staré osoby bude společností adekvátně oceněna.

¹²⁾ Kritické připomínky vzhledem k rozdílným platům apod. jsou nasnadě, ale závěr o slabé korelaci nepozbývá platnosti.

Systém finanční podpory rodin s dětmi (a dalších rodin v nízkopříjmových domácnostech) jakkoliv velkoryse koncipovaný nemusí mít významné efekty, pokud relativní hodnota dávek (ve vztahu k dalším příjmům) je nízká a demotivující. Ačkoliv jako systém jsou rodinné a sociální dávky v ČR celkem velkorysé, jejich působení ve prospěch dětí je malé v porovnání např. s důchodci. Jak ukázali *Trbola* a *Sirovátko*, u skupiny dětí do 15 let je efektivnost sociálních transferů při redukci chudoby nízká (asi 59 % oproti průměru 79 %), podobně je tomu u rodin se čtyřmi a více dětmi. Prostřednictvím distribuce sociálních dávek klesá u nich podíl chudých zhruba jen o 44 % (*Trbola – Sirovátko*, 2006: 49).

Rodinná politika i v užším pojetí nemá jen pronatalitní cíle, ale zaměřuje se také na podmínky a kvalitu rodičovství. Přitom, jak píše *J. Kocourková* (2002), „pro-natalitní opatření jsou pouze jedny z mnoha faktorů, které mohou působit při rozhodování o založení či velikosti rodiny. Vliv těchto opatření nelze oddělit a kvantifikovat. Jejich vliv lze hodnotit pouze v kontextu vlivu ostatních podmínek“. Na druhou stranu některá opatření jsou efektivní jen pro některé jednotlivce či skupiny, zatímco na ostatní mohou působit neutrálně nebo i opačným směrem (např. finanční dávky stejně jako délka rodičovské dovolené více oslovují nízkopříjmové skupiny). Hodnocení ovšem komplikuje fakt, že pozitivní efekty se projevují s časovou prodlevou (*D'Addio – D'Ercole*: 59, 63).

Potřeby a zájem veřejnosti – legitimita rodinné politiky

Z pohledu české veřejnosti nejsou velké pochyby o legitimitě rodinné politiky. Empirické výzkumy trvale potvrzují, že na jedné straně si české rodiny cení své autonomie a vědomí vlastní odpovědnosti za rodinný život se posiluje, ale na druhou stranu rodiny požadují od státu garance životní úrovně a připisují mu záchranné a ochranné funkce, především vůči jakýmkoliv způsobem „oslabeným“ rodinám, tj. hlavně se zdravotně postiženým, s osamělým rodičem, s nezaměstnaným a rodinám s více dětmi (data výzkumu **Rodina 2001**).

Výzkumy zjišťují i kritičnost vůči sociální politice zaměřené na rodiny. *V. Haberlová* (*Komplexní*, 2002: 13–14) dochází mimo jiné k těmto závěrům: „Rozpaky a pochybnosti vyvolává snaha orientovat rodinnou politiku prioritně na populační opatření. Podporu má naopak potřeba cílené a diverzifikované rodinné politiky. ...Podle zkušeností reprezentativních výzkumů STEM zaměřených na sociální politiku, považuje zhruba polovina veřejnosti poskytování sociálních služeb za důležitější než poskytování hmotné podpory. ...Volba mezi státní rodinnou politikou, která finančně podporuje ženy s malými dětmi tak, aby mohly zůstat co nejdéle doma s dětmi a politikou, která se orientuje na vytváření podmínek pro jejich přiměřené prozazení na trhu práce, rozděluje veřejnost na dvě skupiny. Poněkud čtenější je ve všech typech rodin a domácností ovšem skupina, která pro ženy s malými dětmi preferuje zlepšování podmínek pro jejich uplatnění na trhu práce“. Výsledky série výzkumných sond, provedené v roce 2006 v rámci projektu **Rodina, zaměstnání a vzdělání** s těmito poznatky silně korespondují. Podporu spíše zaměstnanosti žen deklarují poněkud více lidé vzdělanější a ženy, jiné rozdílly nejsou významné.

Saxonberg a *Sirovátko* (2005: 15 an) z analýzy dat ISSP odvozují, že požadavkům žen v ČR a Polsku v tranzitním období by z hlediska sladování rodiny a zaměstnání vyhovovala rodinná politika, která se liší jak od státně-socialistické, tak od konzervativní (jejichž kombinace do jisté míry charakterizuje dnešní situaci). Upozorňují na rozpor mezi změnou hodnotového systému a jemu neodpovídajícím charakterem rodinné politiky v obou zemích. Výzkumy ovšem zjišťují i rozpor mezi deklarovanými hodnotami a skutečnými očekáváními: např. ukazují na akceptaci dvouprůměrového modelu rodiny a požadavek uspokojovat pracovní aspirace žen a současně silnou orientaci žen na rodinu a mateřství. Zdá se, že nerozvinutost nástrojů na podporu harmonizace obou sfér je u nás dost zásadním problémem.

Evropský kontext státní rodinné politiky

Evropská unie nevytváří jednotnou rodinnou politiku, stejně jako je tomu u sociální politiky. Pokusy vypracovat unijní rodinnou politiku však učiněny byly (*Národní*, 2004: 214). S podstatou základního poslání EU koresponduje, že obecně platnými směrnici se dotýká zejména problematiky vztahů mezi rodinným životem a zaměstnáním, mezi plněním rodinných a profesních funkcí jednotlivců. Základní směrnice se věnují tématům jako rodičovská dovolená, opatření na podporu zlepšení bezpečnosti práce a ochrany zdraví při práci těhotných žen a žen krátce po porodu nebo kojících, určitých aspektů organizace pracovního času, např. práce na zkrácený úvazek či slučování rodin¹³⁾.

Další rezoluce, programy a dokumenty, související s postavením jedince jako zaměstnance a člena rodiny, se týkají např. koordinace systémů sociálního zabezpečení, zabezpečení zdraví a důchodových nároků. *G. Munková* (2002: 7) shrnuje hlavní priority EU týkající se rodiny, žen, mužů a dětí takto:

- sladění práce a rodinného života (jedná se o zapojování otců do výchovy dětí, koncepci rodičovských dovolených a umožnění práce na zkrácený úvazek),
- podpora plurality vznikajících rodinných struktur, jinými slovy připustit rozdílnost rodinných modelů (sjednocení v přístupu k dávkám pro sezdané i nesezdané páry, pro neúplné rodiny, atd.),
- potřeba přihlížet ke specifickým potřebám vzhledem k různým fázím životního cyklu, tj. podporovat solidaritu mezi generacemi (zejména pozornost dětem a jejich právní ochraně, péči o staré lidi).

Vedle těchto priorit se v kontextu politiky prevence sociálního vyloučení Evropská komise angažuje např. v odstraňování násilí v rodinách, ve vytváření metodických materiálů na pomoc rodičovství v rodinách ohrožených sociálním vyloučením aj.

Shrnutí

Rodinná politika je v podstatě souhrn opatření vlády a vládou podporovaných dalších subjektů ve prospěch rodin a také jednotlivců při plnění jejich rodinných, zejména rodičovských rolí¹⁴⁾ a ve prospěch zdravého vývoje dětí a jejich společenského začlenění. Rodinná politika má dát perspektivu rodičovství, ochraňovat zájmy a zabezpečit práva dětí, rodičů, prarodičů a osob vykonávajících rodičovské funkce, a to v souladu s právy těchto osob z hlediska jejich postavení v občansko-právních vztazích. Tradičním obsahem rodinné politiky u nás byly rodinné dávky, placená mateřská a později i rodičovská dovolená (včetně ošetření nástupu ženy/muže do zaměstnání po jejím skončení), zabezpečení péče o děti zaměstnaných rodičů od jejich nízkého věku, pomoc při zajištění nákladů na děti, dříve zahrnovala i zabezpečení zdravotní péče o děti a matky (v době těhotenství a po porodu) a částečně i podporu bydlení.

Pozdější směřování rodinné politiky bylo jakýmsi eklektickým propojením různých „ideálních typů“. Stát si uchovává významný vliv v oblasti rodinných dávek, čímž připomíná „skandinávský typ“, avšak při nižších finančních zdrojích ve srovnání se skandinávskými zeměmi a s tím, že státní podpora byla silně limitována pokud jde o ranou péči o nejmladší děti (v jeslích). Růst vlastní odpovědnosti rodin v posledním zhruba desetiletí díky hodnotově-normativním změnám i poklesu hodnoty rodinných dávek a jejich orientaci na nejvíce potřebné rodiny nese prvky spíše anglo-amerického pojetí rodinné politiky. Tomuto pojetí sice odpovídá větší role trhu, ale k jeho zvládnutí se až teprve v poslední době více daří zapojit nevládní sektor (včetně snahy vytvořit ho významnou součástí současné rodinné politiky). Prodlužovaná rodičovská dovolená je sama o sobě diskutabilní „kompenzací“ dlouhodobě vysoké míry zaměstnanosti žen (a odpovídala by spíše kontinentálnímu typu), což vyvolalo nutnost jejich

¹³⁾ <http://www.mpsv.cz/cs/2500>

¹⁴⁾ Např. v případě otcovské role po rozpadu manželství, když dítě je přenecháno do péče matky, nebo v případě rodičovských rolí nesezdaných partnerů.

mnohých úprav. Přesto je její efekt stále nejednoznačný. Její délka odpovídá sice přáním mnoha matek, ale její úlohu z hlediska podpory natality a zaměstnanosti matek zpochybňují některé zahraniční i domácí analýzy (D'Addio – D'Ercole, 2005; Kuchařová et al., 2006).

Jedním ze stěžejních témat soudobé rodinné politiky je harmonizace rodiny a zaměstnání. Vyžaduje si to dnešní situace, kdy se náročnost úspěšného zapojení na trhu práce dostává do rozporu s hodnotným výkonem rodičovské role (srv. např. Sirovátka, 1999; Sirovátka, 2006; Saxonberg – Sirovátka, 2005) a odpovídá to i mezinárodním srovnáním, podle nichž země s „nadprůměrnou“ fertilitou tuto politiku v nějaké formě aplikují (a prosazují tzv. „model dvouprůměrné rodiny“). Zmíněné zaměření se ukazuje jako efektivnější v podmínkách počátku 21. století než politika orientovaná na tzv. familialismus (model „obecné podpory rodin“; srv. např. Hoem, 2005). Sirovátka navrhuje zodpovědně svázat možnost propojení obou modelů, k čemuž již směřuje soudobá praxe při zvyšujícím se „akcentu na kombinaci principů individuální volby a solidarity“ (1999: 49). Autor tamtéž poukazuje na to, že „zatímco panuje shoda v tom, že rodinná politika podporuje výchovnou funkci rodiny..., panují rozpaky v otázce, nakolik rodinná politika ovlivňuje reprodukční chování“. Pokud uznáme, a je pro to řada argumentů, že rodinná politika na porodnost vliv má, můžeme se dále ptát, která její opatření jsou efektivnější a která méně. Často jsou v tomto smyslu zpochybňovány přístupy kladoucí důraz na rodinné dávky (např. Poláková et al., 2003). Sama O. Poláková považuje štědrý finanční pomoc rodinám ve Francii za jeden ze tří hlavních faktorů vysoké porodnosti. Francie je dobrým příkladem i pro pozitivní vliv opatření na slučování rodiny a zaměstnání. Také J. Kocourková připomíná, že dnes „finanční podpora rodin je více záležitostí sociální politiky, zatímco středem rodinné politiky se stalo skloubení zaměstnání s péčí o rodinu a koncepcí rovnoprávného postavení mužů a žen“ (Kocourková, 2002).

Rodinná politika by měla být jakýmsi kompromisem mezi jejím explicitním nebo implicitním pojetím v tom smyslu, že vyžaduje formálně a konsenzuálně vymezené cíle, směřování a základní principy, včetně vymezení rolí a kompetencí hlavních aktérů, ale měla by současně ponechávat svobodný prostor pro aktivity rozmanitých subjektů, včetně samotných rodin, které mohou být i při „ne-zaměřenosti“ na rodinnou politiku jejím cílům velmi nápomocny. Obrazně řečeno, rodinná politika by měla sestávat z neformálně, implicitně obsažených politik, které lze pracovně nazvat politiky pro děti, politiky pro seniory, politiky pro rodiče a politiky pro sociálně oslabené a ohrožené sociálním vyloučením, a to vše zastřešeno politikou zaměřenou na stabilní ekonomický a sociální rozvoj společnosti. Nabízí se myšlenka jakéhosi family mainstreamingu¹⁵ jako výrazu vědomí toho, že rodina je stejně jako stáří (ve vztahu k němuž se prosazuje age mainstreaming¹⁶) nebo rovnoprávnost mezi muži a ženami (v dnes již zavedeném programu „gender mainstreaming“) komplexní záležitostí. Nutno podotknout, že mohou mít i „třetí místa“, např. v konfrontaci podpory delší ekonomické aktivity v zájmu aktivního stáří a žádoucích možností vnitrorodinné vzájemné pomoci (péče prarodičů o vnoučata). Obdobná „třetí“ místa lze nalézt i v obecnější rovině, kde se mohou střetávat např. někdy jednostranně vykládaná práva žen a práva dětí¹⁶.

Literatura

28. zasedání konference evropských ministrů rodiny, Lisabon 16.–17. května 2006. <http://www.mpsv.cz/news.php?lg=1>
 Aassve, A. – Mazzuco, S. – Mencarini, L. 2005. *Childbearing and well-being: a comparative analysis of European welfare regimes*. Journal of European Social Policy, roč. 15, č. 4, s. 283–299.
 D'Addio, A.C. – D'Ercole, M.M. 2005. *Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies*. OECD Social, Employment and Migration Papers, 92 s.
 De Singly, F. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 128 s.

¹⁵ Evropský parlament vyzval k formulaci evropského „Family-Mainstreaming“ již v roce 1994.

¹⁶ Mám zde na mysli např. právo dítěte na rodičovskou péči a právo ženy na profesní uplatnění. Tady už ale často nejde o rodinně-politická opatření, ale o hledání rozumného a citlivě empatického „kompromisu“ v individuálních případech a v běžném povědomí.

- Esping-Andersen, G. 2002. *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- EUROSTAT. 2002. *Income, Poverty and Social Exclusion: Second Report, European Social Statistics*. Luxembourg, s. 76–92.
- Hamplová, D. – Šalamounová, P. – Šamanová, G. (eds.) 2006. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: SOU AV ČR, 305 s.
- Hantrais, L. – Letablier, M.T. 1995. *The Family in Social Policy and Family Policy*. Cross-National Research Paper. Loughborough University of Technology, 96 s.
- Hantrais, L. *Policy Responses to Changing Patterns of Family Formation in Europe*. Přednáška na konferenci British Society for Population Studies v dubnu 2005.
- Hoem, J. M. 2005. *Why does Sweden have such high fertility?* Demographic Research, Vol. 13, article 22, s. 559–572.
- Kamerman, S. B. 2003. *Welfare States, Family Policies, and Early Childhood Education, Care, and Family Support*. Consultation Meeting on Family Support Policy in Central and Eastern Europe, UNESCO, Rada Evropy, Budapest, 3.–5. září 2003.
- Kocourková, J. 2002. *Má populační politika v České republice perspektivu?* In Propopulační politika – ano či ne. CEP: Sborník č. 21.
- Komplexní analýza sociálně ekonomické situace rodin v České republice a návrhy na prorodinná opatření. Závěrečná zpráva řešení projektu*. Praha: SoÚ AV ČR – STEM.
- Koncepce Ministerstva práce a sociálních věcí na období 2004–2006*. 2003. Praha: MPSV ČR.
- Národní koncepce rodinné politiky*. 2005. Praha: MPSV ČR.
- Národní zpráva o rodině*. 2004. Praha: MPSV ČR.
- Krebs, V. et al. 2002. *Sociální politika*. Praha: ASPI, 376 s.
- Kuchařová, V. – Tuček, M. 1999. *Sociálně ekonomické souvislosti rodinného chování mladé generace v České republice*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 89 s.
- Kuchařová, V. – Ettlerová, S. – Nešporová, O. – Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV-Gender Studies.
- Loužek, M. 2002. *Odolejme svádění socialistické propopulační politiky*. In Propopulační politika – ano či ne. CEP: Sborník č. 21.
- Matějková, B. – Palonciová, J. 2003. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích I*. Praha: VÚPSV, 246 s.
- Matějková, B. – Palonciová, J. 2004. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha: VÚPSV, 79 s.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnost)*. Praha: Blok, 182 s.
- Možný, I. 2002. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 250 s.
- Možný, I. 2004. *The Czech Family: Slouching towards the Open European Society of Late Modernity*. In Mareš P., et al. *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister & Principal, s. 15–40.
- Munková, G. 2002. *Rozbor konceptů rodinné politiky – zkušenosti ze zahraničí*. In Komplexní analýza sociálně ekonomické situace rodin v České republice a návrhy na prorodinná opatření. Praha: SoÚ AV ČR – STEM, s. 5–13.
- Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy (GGS: Generations and Gender Survey)*, databáze šetření, které je součástí projektu č. 1J 023/04–DP2 programu NPV – Moderní společnost a její proměny, financovaného MPSV ČR.
- Nešporová, O. 2006. *Rodinná politika*. In Nešpor, Z. R. – Večerník, J. *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v procesu přiblížování České republiky k Evropské unii*. Praha: SoÚ AV ČR (v tisku).
- Poláková, O. 2003. *Podmínky a efekty reprodukce populace a vývoje rodiny, rodinná a populační politika státu*. Praha: VŠE, 293 s.
- Propopulační politika – ano či ne*. 2002. Praha: CEP, Sborník č. 21.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON, 265 s.
- Rodina 2001*, databáze výzkumu. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Rodina, zaměstnání a vzdělání*. Databáze série sond osob v různých fázích rodinného cyklu, zpracovaných v rámci projektu č. 1J051/05–DP2.
- Saxonberg, S. – Sirovátka, T. 2005. *Gender Attitudes and Social Policy after Communism*. Paper for ESPAnet Conference, 34 s.
- Sirovátka, T. 2000. *Rodinná politika v měnícím se kontextu*. In Končí era rodiny, nebo je rodina budoucností společností? Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu, s. 44–51.
- Sirovátka, T. 2005. *Životní šance, rodina a sociální politika*. In Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení. Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu, s. 18–22.
- Sleebois, J. E. 2003. *Low Fertility Rates in OECD Countries: Facts and Policy Responses*. OECD Social, employment and migration papers, 63 s.
- The social situation in the European Union*. 2005. EUROSTAT, 192 s.
- Tomeš, I. 2001. *Sociální politika. Teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub, 262 s.
- Tomeš, I. 2002. *Náměty na řešení problémů zjištěných empirickým šetřením*. In Komplexní analýza sociálně ekonomické situace rodin v České republice a návrhy na prorodinná opatření. Praha: SoÚ AV ČR – STEM, s. 5–13.
- Trbola, R. – Sirovátka, T. 2006. *Efektivnost sociálních transferů při eliminaci chudoby v České republice*. Brno: VÚPSV, 64 s.
- Wingen, M. 1995. *K teorii a praxi rodinné politiky*. In Práce a sociální politika, roč. 3, č. 11–12.
- Zeman, J. 2000. *K definici, významu a uchopitelnosti pojmu „prorodinné klima ve společnosti*. In Končí era rodiny, nebo je rodina budoucností společností? Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu, s. 51–59.

VĚRA KUCHAROVÁ je socioložka, pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, kde vede skupinu pro zkoumání rodinné politiky. V poslední době se zabývá tématy rodinného chování a rodinného cyklu, harmonizace rodiny a zaměstnání, sociální ochrany zaměřené na rodiny a děti a genderových souvislostí proměn rodiny. Z nedávných publikovaných prací jsou to např. **Strategie harmonizace rodiny a zaměstnání – možnosti volby** (sborník Rodina na prelome tisícročia), 2005; **Postoje k manželství a rodičovství a reflexe změn podmínek pro rodičovství** (sborník Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení), 2005; **Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů** (vedoucí autorského kolektivu), 2006; **Rodiny a rodičovství v prostředí ohroženém sociálním vyloučením** (sborník Sociální vyloučení a sociální politika), 2006.

Summary

The article summarises some of the opinions maintained by Czech and foreign authors regarding family policy and the contemporary approaches and topics of family policy they represent. It draws attention to important aspects of the conception of family policy and its objectives in the Czech Republic. The text does not focus too much on individual family-policy measures, but addresses rather the more general aspects of family policy. Family policy is currently conceived as a respond to complex demographic and social phenomena, such as the decline in the fertility and marriage rates, the continued high rate of divorce, the transformation of the family in terms of size, structure, internal relations, and functions, the and changes in the level of education and social position of women, based on the continued high employment rates among women. These impulses generate the need to clarify the following basic aspects for formulating family policy: the scope of the concept and the goals of family policy, the relation of family policy to social and pro-fertility policies, the definition of the family and other forms of family cohabitation, the legitimacy of family policy, the role and participation of individual entities and the context of state family policy emanating from the Czech Republic's membership in the EU. The summary shows that the main current topics in the area of family policy in the Czech Republic are the formation of material and other conditions for parenthood and the healthy development of children in a stimulating and secure family environment, support for family stability, support for a work/life balance, preventing families from falling risk to social exclusion, the integration of a broad spectrum of entities, the extension of services targeting the family (children, parents, seniors), and the development of a complex and comprehensive family policy as a whole.

Sociologický časopis Czech Sociological Review

VOLUME 42, NUMBER 3, JUNE 2006

ARTICLES

Stein Ringen: <i>The Truth about Class Inequality</i>	475
Petr Matějů, Anna Vitásková: <i>Interpersonal Trust and MutualLy Beneficial Exchanges: Measuring Social Capital for Comparative Analyses</i>	493
Natalie Simonová, Dominik Antonowicz: <i>Czech and Polish Higher Education – from Bureaucracy to Market Competition</i>	517
Pavel Machonin, Milan Tuček, Martin Nekola: <i>The Czech Economic Elite after Fifteen Years of Post-socialist Transformation</i>	537
Dagmar Dzúrová, Lado Ruzicka, Eva Dragomirecká: <i>Demographic and Social Correlates of Suicide in the Czech Republic</i>	557
Radka Dudová: <i>Old Obligations in the Modern World: The Father as Provider before and after Divorce</i>	573

REVIEW ESSAYS – JUBILEE – REVIEWS – ANNOTATIONS

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR

Časopis je citován v *Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikací Institute for Scientific Information (ISI), USA. Obsah časopisu (od roku 1993) a statí v plném znění (do roku 2002) jsou uveřejněny na internetu na <http://www.soc.cas.cz>. Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky). Cena jednoho výtisků je 66 Kč + DPH.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

PROČ MÁ ŠVÉDSKO TAK VYSOKOU PLODNOST?¹⁾

JAN M. HOEM²⁾

Why Does Sweden Have Such High Fertility?

The study is a translation from the online journal *Demographic Research*, Vol. 13, Article 22, pp. 559-572, published by the Max-Planck-Institut für demographische Forschung in Rostock.

By current European standards, Sweden has had a relatively high fertility in recent decades. During the 1980s and 1990s, the annual Total Fertility Rate (TFR) for Sweden undulated considerably around a level just under 1.8, which is a bit lower than the corresponding level in France and well above the level in West Germany. (In 2004 the Swedish TFR reached 1.76 on an upward trend.) The Swedish completed Cohort Fertility Rate (CFR) was rather constant at 2 for the cohorts that produced children in the same period; for France it stayed around 2.1 while the West-German CFR was lower and declined regularly to around 1.6. In this presentation, I describe the background for these developments and explain the unique Swedish undulations.

Demografie, 2006, **48**: 241–250

Základní informace

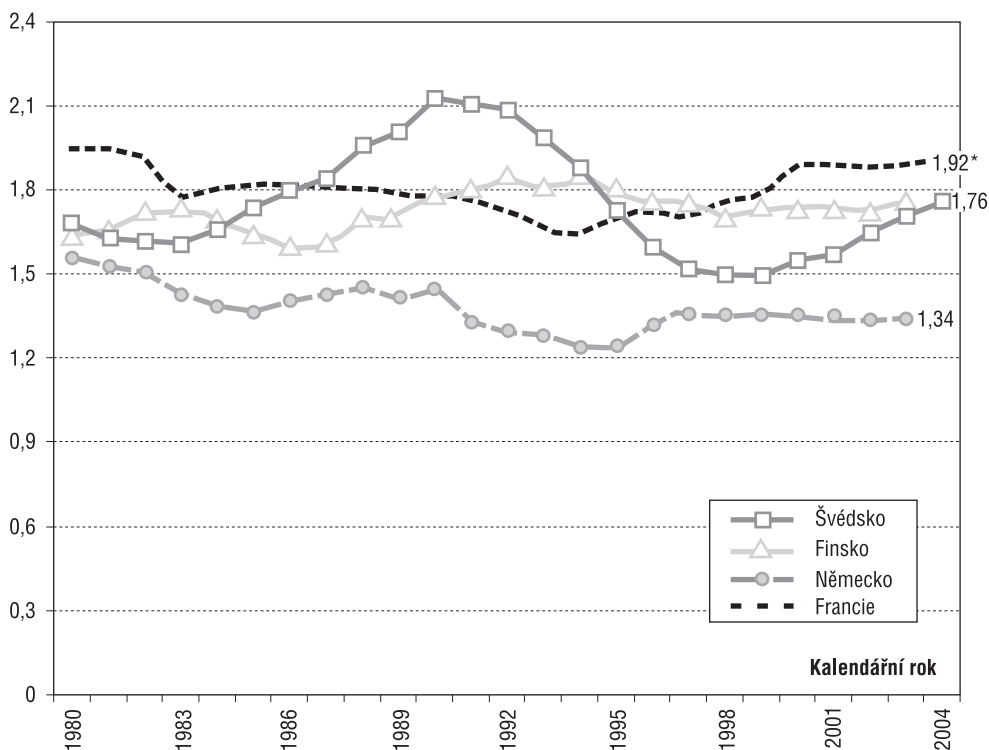
Je dobře známo, že Švédsko patří k zemím, které měly na evropské poměry relativně vysokou úroveň plodnosti v posledních letech a to zejména v porovnání s Německem. Z grafu 1 je tato skutečnost patrná na vývoji křivky úhrnné plodnosti (úp) od roku 1980. V grafu 1 je rovněž znázorněn vývoj úp ve Francii, která sem byla zařazena proto, že Francie je zajímavou zemí, pokud jde o srovnávání s Německem, a také proto, že další příspěvek přednesený na postupimském zasedání byl věnován právě Francii (*Chesnais*, 2005)³⁾. Zahnutí křivky finské úp vysvětlíme dále v textu. Při pohledu na graf 1 jsou markantní dvě skutečnosti: (i) intenzita úhrnné plodnosti Německa je výrazně nižší v porovnání s ostatními zeměmi, zatímco (ii) křivka úp Švédska má tvar mohutné vlny s vrcholem v roce 1990 (úp = 2,3) a s nejnižším bodem v letech 1998 a 1999 (úp = 1,5). Trendy v ostatních srovnávaných zemích byly stabilnější; vlnovitý průběh nevykazuje úp Finska a nemají jej ani další skandinávské země, které zde nejsou uvedeny, ale případná srovnání lze nalézt např. u *Anderssona*, 2005, v grafu 1. V příspěvku se pokusíme vysvětlit příčiny zvláštního vývoje švédské plodnosti, jež lze s jistou nadsázkou přirovnat k houpačce. Všimněme si rovněž, jak mnohem stabilnější vývoj úp Německa ve skutečnosti zakrývá dramatické změny trendu v NDR vyvolané pádem komunismu a následným znovusjednocením Německa (graf 2). Stále totiž platí, že na intenzitu plodnosti mohou mít značný vliv zásadní politické a ekonomické události.

¹⁾ Tyto úvahy vycházejí z prezentace na výročním setkání Německé demografické společnosti v Postupimi, 16. března 2005. Předmět příspěvku byl předem určen organizátory konference, kterým děkuji za pozvání. Původní sdělení bylo doprovázeno diapositivami, které sem byly také začleněny. Snažil jsem se udržet spíše způsob ústní prezentace, než abych se vyjadřoval obyčejným vysvětlovacím textem. Hlavním ústupkem stylu novinářského článku je, že jsem jej až později doplnil odkazy na danou literaturu. Čtenáři zajímaví se o prameny mohou nahlédnout do *Literatury*. Pozn. redakce: Článek je překladem studie Jana M. Hoema, *Why does Sweden have such high fertility?* on-line časopisu *Demographic Research*, Vol. 13, Article 22, pp. 559-572, <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol13/22>. Redakce *Demografie* děkuje redakci *Demographic Research* a autorovi za laskavé svolení s publikováním.

²⁾ Max-Planck-Institut für demographische Forschung, Rostock, Německo, e-mail: hoem@demogr.mpg.de.

³⁾ Začlenění vývoje úhrnné plodnosti Francie do grafů umožňuje srovnání s příspěvkem *Chesnais*, jež bude, jak doufám, publikováno.

Graf 1 Úhrnná plodnost za vybrané země (Period TFR for selected countries)

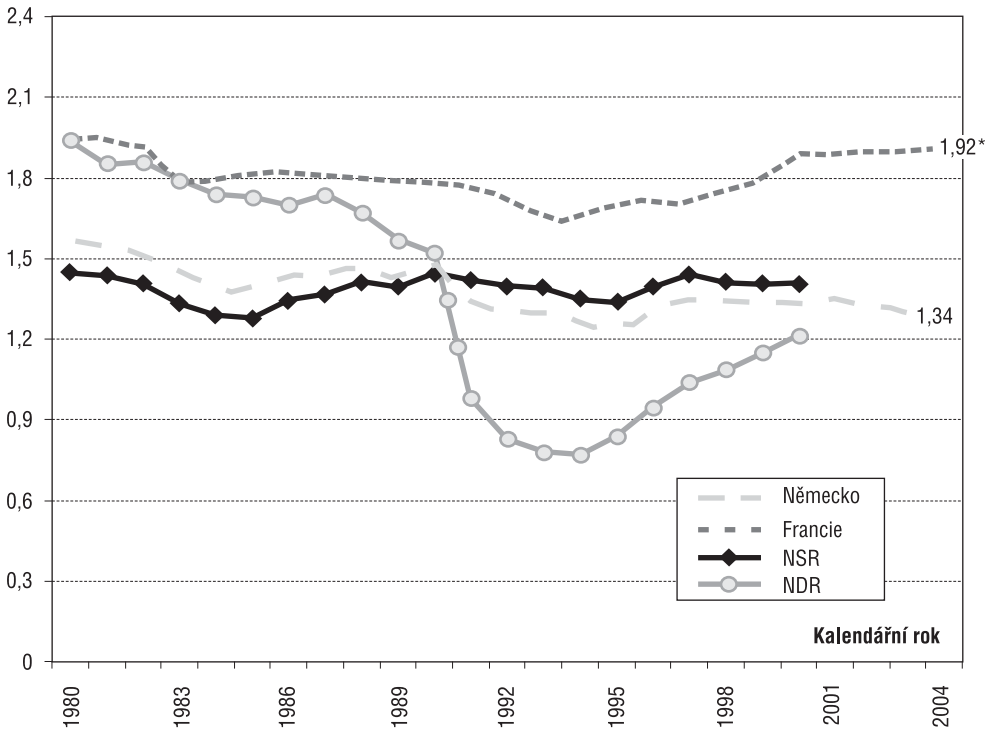

Je třeba zdůraznit, že v mnoha případech se takové vlivy zprvu projevují v tzv. tempo-efektu, tj. časování narození dítěte (v odkládání porodu do vyššího věku a v rychlosti narození dalšího dítěte), i když vliv na konečný výsledek (konečná plodnost) může být mnohem menší. Dokonce i nápadné vlny ve vývoji intenzity švédské transverzální plodnosti se do jisté míry vyrovnávají, vezmeme-li v úvahu příslušný průměrný počet dětí narozený generacím žen, jež se podílely na hodnotách křivky úp v grafu 1. Vývoj generační plodnosti Švédska v grafu 3 je nápadně stabilní a její úroveň je výrazně vyšší v porovnání s křivkami tohoto ukazatele v NDR a NSR, které jsou v tomto grafu u zkoumaných pětadvaceti generací žen výrazně nižší. Ve Švédsku generace žen narozených v roce 1965, dnes čtyřicetiletých a v podstatě s ukončeným reprodukčním obdobím, měla v průměru 1,98 dětí na jednu ženu. Tento ukazatel byl naopak velmi nízký v NDR – 1,57 a SRN – 1,48.

Vzestup švédské úhrnné plodnosti v 80. letech dvacátého století byl s největší pravděpodobností vyvolán dvěma faktory, které působily současně (*Hoem – Hoem*, 1996). Za prvé, hospodářská situace byla v tomto období poměrně příznivá a zlepšovala se, takže švédské rodiny si mohly postupně a snadněji dovolit mít dítě (nebo více dětí). Za druhé, změny ve švédské rodinné politice značně zvýhodňovaly páry, které rodily děti v kratších meziporodních intervalech. Šlo o následující schéma:

Ve státních systémech rodinné politiky, kde dávky jsou odvozeny od příjmů, jako v případě Švédska, je pro rodiče výhodnější, aby dobu narození svého dítěte optimalizovali vzhledem k objemu příjmu a dávek. Jestliže jsou dávky pobírány na základě vykazovaných příjmů předchozích období, potom rodiče odkládají narození dítěte na dobu, kdy jim vzniká nárok na co

Graf 2 Úhrnná plodnost NDR a NSR (Period TFR for East and West Germany)

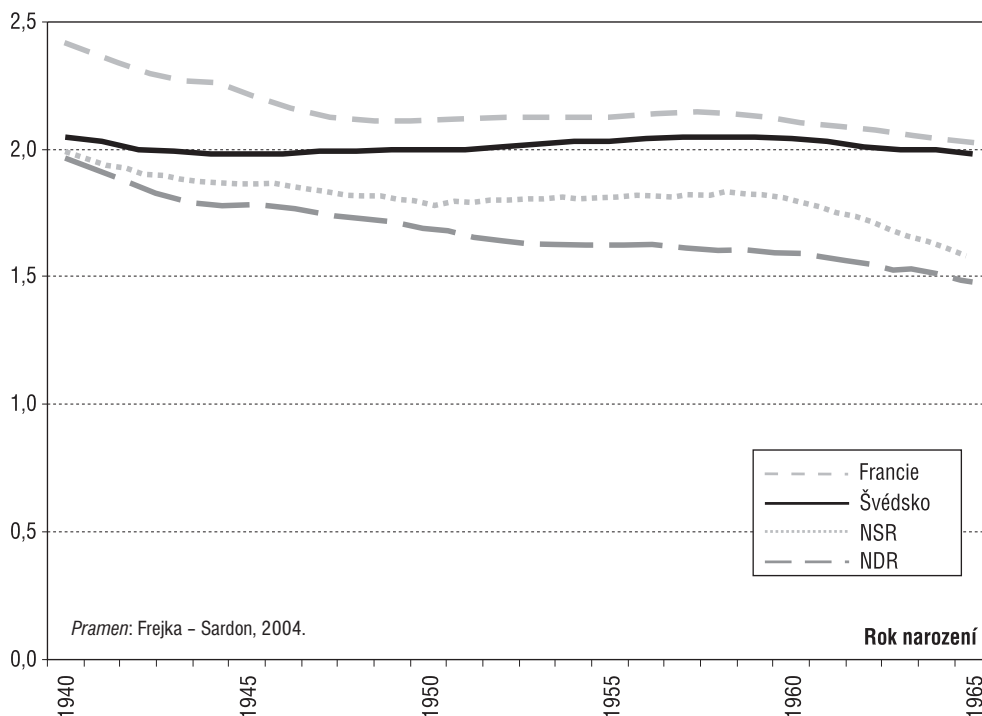

nejvýhodnější dávky. Kromě toho jsou rodiče motivováni k rozložení rození dětí v čase tak, aby jako příjemci dávek nebyli poškozeni v důsledku sníženého příjmu mezi porody. Ve Švédsku je hodnota dávek na děti druhého, třetího a vyššího pořadí stejná jako při předchozím dítěti, v případě, že byl předchozí přírůstek vyšší než ten, který by rodič pobíral vzhledem k jeho výdělků v současném meziporodním intervalu a jestliže tento meziporodní interval nepřesáhl stanovený počet měsíců⁴⁾. Po jistých případech v právní praxi bylo toto pravidlo v roce 1980 uzákoněno a „nárokovatelná lhůta“ byla stanovena na 24 měsíců. V roce 1986 byla prodloužena na 30 měsíců. Přesvědčivé důkazy o vlivu uvedené změny v rodinné politice na zkrácení meziporodních intervalů podali *Andersson* (1999, 2004) a *Andersson – Hoem – Duvander* (2005).

V 90. letech dvacátého století došlo k hospodářské recesi a příjmy rodin se snížily. Úměrně tomu klesly i dávky na děti a rodiny dospěly k závěru, že mít dítě nebo děti již nebude tak snadné. V reakci na rostoucí nezaměstnanost a státní politiku motivující rekvalifikaci se mnohé ženy ale i muži dále vzdělávali nebo pokračovali ve vzdělávacím procesu (jestliže již studovali); přičemž stále platí, že v průběhu vzdělávání mají ženy mnohem méně dětí než za jiných okolností. V souladu s tímto vývojem hodnoty úhrnné plodnosti v těchto letech klesaly. Pokles je patrný na křivce úp na grafu 1. Po zlých časech v 90. letech se jak příjmy, tak zaměstnanost zase zvýšily a úp odpovídajícím způsobem vzrostla. Protože generační plodnost se téměř nezměnila (graf 3), mechanismus, jenž způsobil vznik vln v úhrnné plodnosti, souvisel s posunem věku matek při narození prvního dítěte a časováním porodů.

⁴⁾ Na základě analogie s obchodními metodami užívanými zásilkovými podniky, zejména v oboru knižního prodeje, jsme tento jev nazvali „rychlostní prémie za další dítě“ (Hoem, 1990).

Graf 3 Konečná plodnost, 1940-1965 (Cohort TFR, 1940-1965)

Jak jsem již uvedl, podnět, jenž vedl ke zvýšení úhrnné plodnosti v 80. letech, měl dva zdroje, které působily současně. Konkrétně to byla tzv. „rychlостní prémie“ (motivovala rodiče, aby měli dříve děti 2. a 3. pořadí) a pak příznivý ekonomický vývoj, který obecně vedl ke zvýšení plodnosti. Vliv „rychlостní prémie“ se trvale uplatňoval po celá 90. léta (Andersson – Hoem – Duvander, 2005) a působí dosud. Protože se tato politika od roku 1986 nezměnila, nemohla v pozdějších letech sama o sobě přispět ke vzniku dalších vln. Pozdější vlny byly způsobeny měnícím se ekonomickým cyklem v zemi a jeho poměrem ke konkrétním opatřením švédské rodinné politiky.

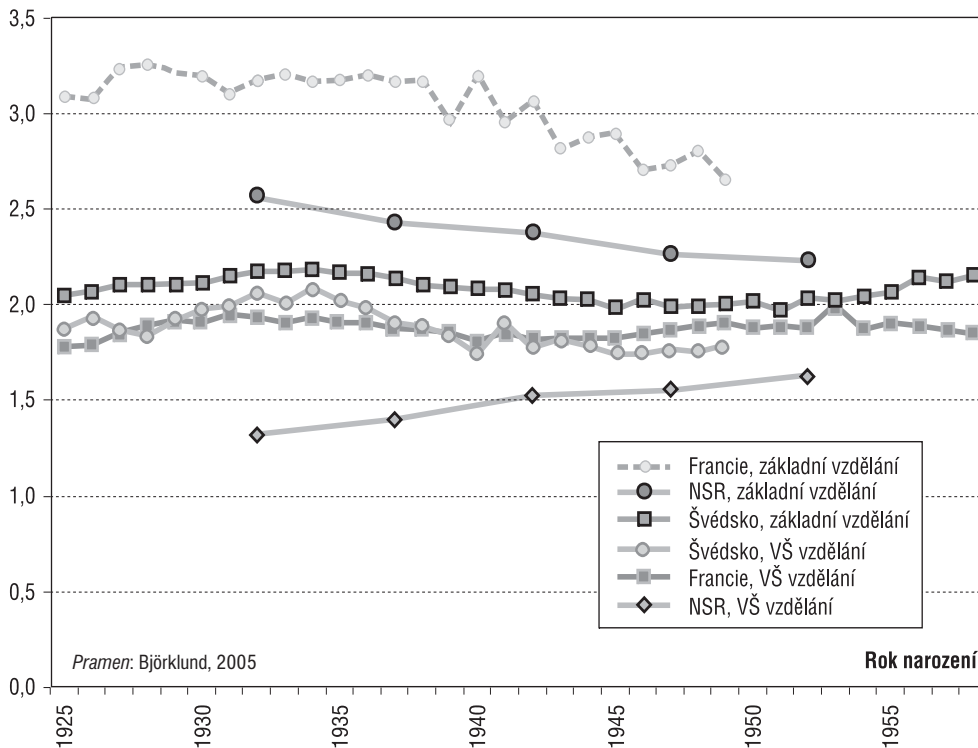
Státní politika ostatních skandinávských zemí se v detailech lišila. Ve Finsku byla v roce 1985 zavedena dávka – tzv. **příspěvek na domácí péči**⁵⁾ a tento program se plně rozběhl, na počátku 90. let, když na zemi dolehla hospodářská krize. Dávka spočívala v měsíční podpoře, jež byla vyplácena rodičům, kteří nevyužívali péči o dítě ze strany státu. To znamená, že žena, která přišla o práci, zůstala doma s dítětem (nebo dětmi) a od státu dostávala poměrně slušnou částku. Pomáhalo jí to překonat složité období, než se mohla zase vrátit do práce⁶⁾.

Je jasné, že taková politika vyrovnávala rodinné příjmy a odpovídajícím způsobem narovnávala vlny ve vývoji plodnosti. Ve Švédsku není z politického hlediska únosné zavádět příspěvek na domácí péči, a proto švédská opatření vedou k tomu, že se úroveň plodnosti cyklicky mění. Naproti tomu finskému systému se podařilo čelit cyklům hospodářského vývoje (*Vikat*,

⁵⁾ Blíže Ilmakunnas (1997), Vuikat (2004), Neyer (2005).

⁶⁾ Když nastala krize, dávka za péči v domácnosti se vyplácela spolu s podporou v nezaměstnanosti. Později však byla dávka za péči v domácnosti snížena a byl zaveden strop na celkové dávky, jež lze pobírat současně.

Graf 4 Konečná plodnost, nízká a vysoká úroveň vzdělání (Cohort TFR, low and high educational level)

2004). Poznamenejme, že zaměstnanost Švédů a Finů je velmi vysoká a že péče o děti ze strany státu je běžně dostupná; není těžké získat místo v předškolním zařízení pro děti, jestliže se ženě po období nezaměstnanosti naskytne nová pracovní příležitost.

Vliv vzdělání

V poslední době byla značná pozornost věnována zjištění, že vysokoškolsky vzdělané Němky jsou mnohem častěji bezdětné než ostatní ženy. Na grafu 4 vidíme, že vzdělanější ženy⁷⁾ mají zjevně méně dětí, než činí průměr⁸⁾. K tomu dvě poznámky:

1. Francouzky a Švédky s vysokoškolským vzděláním mají v průměru mnohem vyšší konečný počet dětí než ženy s tímž vzděláním na území někdejší Německé spolkové republiky.

2. Obě křivky za Švédsko jsou mnohem více u sebe než křivky za obě další země. Je tedy zřejmé, že pro konečnou plodnost Švédska má úroveň vzdělání mnohem menší význam než pro Francii a Západní Německo⁹⁾.

Domnívám se, že švédská státní politika na rozdíl od obou zemí, které sleduji, ženám mno-

⁷⁾ Na grafu 4 jsou dvě křivky za každou zemi, jedna za ženy s pouze základním vzděláním a druhá (označená „VŠ vzdělání“) za ženy, které mají bakalářský titul po ukončení středoškolského vzdělání.

⁸⁾ K dispozici jsou údaje za jednoleté kohorty ve Francii a Švédsku, ale pouze za pětileté kohorty v Německu. Křivky za (Západní) Německo v grafu 4 se tudíž skládají z bodů, které jsou od sebe více vzdáleny, zatímco v případě Francie a Švédska můžeme zkonstruovat spojitě křivky.

⁹⁾ Ve studii o specifické míře plodnosti třetího pořadí Corman (2001) vyslovuje myšlenku, že určujícím faktorem je patrně větší dostupnost práce na zkrácený úvazek ve Švédsku než ve Francii.

hem více usnadňuje sladit rodičovství a zapojení do pracovního procesu (i v případech, kdy žena usiluje o skutečnou kariéru). Zdá se, že toto sladování je zvláště složité v Německu.

Švédská rodinná politika a situace v Německu

Přehled o švédské rodinné politice publikovali Hoem – Hoem (1996)¹⁰. Velice stručně lze říci, že **švédská** rodinná politika se skládá z celého rejstříku opatření, jejichž obecné charakteristiky jsou uvedeny v levém sloupci tab. 1. Ve druhém sloupci jsou uvedeny pro srovnání německé charakteristiky.

Tab. 1 Celková charakteristika švédské a německé rodinné politiky (General characteristics of Swedish and German family policies)

Švédská politika se vyznačuje	Německá politika se vyznačuje
<ul style="list-style-type: none"> - značnou velkorysost - vysokou pružností - univerzalistickým přístupem; tatáž opatření se uplatňují v celém Švédsku; pravidla a přídatky nezávisí na sociálním postavení, na manželském stavu atd. - koordinací s pružnou vzdělávací politikou¹⁾ a pružnou pracovní politikou - obecně podporou žen 	<ul style="list-style-type: none"> - značnou velkorysost - poměrně malou pružností - prorodinným přístupem (Esping-Andersen, 1999); v Německu dávky a práva závisí na rodinném stavu a dávky jsou směřovány na rodiny, nikoli jednotlivce - slabou koordinací - malou podporou žen

Pozn.: ¹⁾ Hoem – Neyer – Andersson (2005) tvrdí, že pružný vzdělávací systém působí ve prospěch zvyšování plodnosti. K dalším úvahám o velkorysosti a pružnosti švédského systému viz Hoem – Prskawetz – Neyer (2001, příloha C).

Švédský systém je značně velkorysý a totéž platí i o německém, zejména pokud jde o daně, které se zde vztahují k rodinným jednotkám, a dále v Německu existují speciální daňové úlevy pro děti a manželské páry. I státní zdravotní péče je zde směřována na manželské páry a jejich děti. Tento typ politiky, kdy jednotkou je rodina, nemá švédský systém už dlouho. V Německu je však koordinace rodinné politiky a opatření v ostatních oblastech života mnohem méně důsledná než ve Švédsku. Navíc v Německu jsem si všiml, jak málo soustavné péče je tady věnováno rovnosti pohlaví a podpoře nezávislosti žen (*Frauenförderung*), jež jsou tak významným rysem života společnosti ve Švédsku. Místo toho se v Německu klade důraz na podporu a ochranu rodinného života: péče a dávky se v podstatě věnují rodině (aplikuje se tady princip výpomoci). Podrobnější rysy obou systémů jsou uvedeny v tab. 2.

V obou zemích (na rozdíl např. od Spojených států amerických)

- **péči o dítě důkladně kontroluje stát**, různá sdružení, neziskové organizace a soukromé iniciativy („matky na hlídání“ apod.)¹¹⁾.
- **Investují se peníze** do budov a zařízení pro péči o děti a také do školního vzdělávání (ve Švédsku ale mnohem intenzivněji).
- **Vzdělávání kvalifikovaných pracovníků** je záležitostí státu.
- Při hodnocení systémů se značný význam přikládá **veřejnému mínění**.

Ovšem obsah a tón veřejné debaty se v obou zemích zásadně liší. Mezi Německem a Švédskem nejsou rozdíly jen v konkrétní politice; tyto rozdíly mimo jiné odrážejí odlišnosti ve způsobu myšlení a cílech politiky. Ve Švédsku (kde se veřejnost podle všeho zajímá o rodinnou politiku mnohem více) se projevuje silná tendence v prosazování rovnosti a vedou se kampaně financované státem, jež mají ovlivnit veřejné mínění ve prospěch větší rovnosti mezi pohlavími. Ve Švédsku také existuje široká politická shoda o rámcových cílech. Naproti tomu v Německu lze pozorovat značné politické rozdíly mezi stranami a zájmovými skupina-

¹⁰⁾ O začlenění Švédska do západoevropského společenství blíže Hantrais (2000, 2004), Björklund (2005), Ronsen – Sundström (2002) a Neyer (2003, 2005).

¹¹⁾ „Matky na hlídání“ se starají o děti ve vlastní domácnosti. Zdá se, že soukromá péče je v Německu méně častá.

Tab. 2 Základní charakteristiky švédské a německé rodinné politiky (Features of Swedish and German family policies)*

Švédský soubor opatření	Německý soubor opatření
rodičovská dovolená, v současnosti se pobírá dávka ve výši 80 % příjmu ^{I)} po dobu 13 měsíců ^{II)} , k tomu ještě 3 měsíce poměrně nízká dávka, jež není vztažena k příjmu; <ul style="list-style-type: none"> - velká pružnost díky práci na zkrácený úvazek a různému času, kdy se opatření mohou využít - ničím neomezené právo na práci na zkrácený úvazek - právo na návrat do práce po rodičovské dovolené 	rodičovská dovolená, v současnosti v závislosti na příjmu po maximální dobu 24 měsíců, maximálně 300 eur měsíčně ^{III)} a po dalších 12 měsících bez výplaty dávky <ul style="list-style-type: none"> - velká pružnost díky práci na zkrácený úvazek a různému času, kdy se opatření mohou využít - žádné právo na práci na zkrácený úvazek - právo na návrat do práce po rodičovské dovolené
„rychlostní prémie“, je-li meziporodní interval kratší než 30 měsíců ^{IV)}	není „rychlostní prémie“
„tatínkovy dny“: deset dní, kdy otec pobírá přídavek, který se přiznává při každém narození dítěte	žádné „tatínkovy dny“
doba na ošetřování dítěte, dnes až 120 placených dnů ročně na jedno dítě ^{V)}	doba na ošetřování dítěte, dnes 10 placených dnů, maximálně 25 dnů ^{VI)}
přídavky na děti, dnes asi 900 euro ročně na dítě; v případě nouze i příspěvek na nájemné	přídavky na děti, dnes asi 1850–2150 euro ročně na dítě; v případě nouze i příspěvek na nájemné
celodenní péče o děti, i pro školáky ^{VII)}	předškolní péče o děti v Německu ve srovnání se Švédskem velmi omezená ^{VIII)}

Pozn.: *V tab. 2 byly v údajích o německém souboru opatření 10. března 2006 učiněny menší opravy.

- I) Existuje horní hranice celkové částky sociální dávky.
- II) Dva z těchto měsíců jsou vyhrazeny otci a další dva matce; zbytek si mohou vybrat oba rodiče.
- III) Tuto částku lze zvýšit na 460 euro omezením doby rodičovské dovolené na jeden rok.
- IV) Tento rys byl popsán v první kapitole.
- V) Zahnuje také onemocnění pečujících osob.
- VI) Osaměle žijící rodiče dostávají víc. Nevztahuje se na onemocnění pečujících osob.
- VII) Velmi kvalitní, přitom levná státní zařízení, která uspokojují potřeby dětí všech věkových skupin, včetně dětí školního věku.
- VIII) V Německu pro děti předškolního věku existuje státem plně hrazená polodenní péče. V západních částech Německa (alte Bundesländer) je velmi omezená celodenní péče a péče o kojence a školáky (v době mimo vyučování). Zato na východě (neue Bundesländer) je velmi rozšířená. Družiny a školy jsou v Německu běžně otevřené jen před obědem. Tento zavedený způsob je zvláště nevhodný pro matky, které se chtějí uplatnit na trhu práce.

mi, pokud jde o rodinnou politiku¹²⁾. Až na pár výjimek platí, že veřejná debata, o níž jsme se zmínili, se vztahuje na problémy prosadit určitou politiku v rámci spolkového uspořádání. Ve Švédsku se již od 60. let projevuje trvalé úsilí vybudovat jistý systém a i v obtížných finančních poměrech v 90. letech se vedl boj o udržení (tedy nikoli omezení nebo zrušení) existujících vymožeností. Zato v Německu se debata většinou zaměřuje na udržení stávajícího *statu quo*, nikoli na zavedení zásadnějších novinek; tamější zápolení připomíná to, co se dělo ve Švédsku asi před 40 lety, zejména pokud jde o zápas o změnu způsobu myšlení.

Švédská politická kultura je nakloněna ženám

Je důležité si uvědomit, že rozdíly v plodnosti, resp. její ovlivnění, nejsou jen výsledkem jednotlivých opatření ze škály rodinné politiky nebo dokonce skupin takových opatření. Švédské poměry se vyznačují politickou kulturou, jež se zásadně liší od situace v Německu, zejména ve starých spolkových zemích. Uvedu některé příklady, jež opravňují označit švédskou politickou kulturu za mnohem vstřícnější vůči ženám, než je německá:

- Jak jsem se již zmínil, ve Švédsku se politika zaměřuje na jednotlivce, kdežto v Německu na manželský pár. Projevuje se to rozdílnými systémy zdanění z příjmu a sociálního zabezpečení. Ve Švédsku je každý jedinec zdaněn ze svého vlastního příjmu, nebo má vlastní

¹²⁾ Příkladem může být postoj k pobytu dětí ve škole i po vyučování. Tato praxe nepochybně zásadně ovlivňuje možnost ženy, aby mohla sladit mateřství a zaměstnání. Spolková vláda vyčlenila značné částky, aby tuto možnost rozšířila. Ale v Německu mají na starosti státní školství spolkové země. Některé konzervativní země nakonec tyto peníze nevyužily, protože proti pobytu ve škole i po vyučování měly politické výhrady.

- sociální zabezpečení. V Německu je zdaněna rodina ze společného příjmu svých členů a jednotkou sociálního zabezpečení je opět manželský pár.
- Švédsko se vyznačuje mimořádným úsilím o **rovnost pohlaví** v každé oblasti soukromého i veřejného života, včetně vzdělání a trhu práce. Za strany německých oficiálních míst bychom těžko viděli alespoň minimální zájem o takové otázky. Ve Švédsku stály představy o rovnosti pohlaví a sociální spravedlnosti v pozadí reformy rodinné (a další) politiky. Tyto reformy nebyly vedeny výlučně pronatalitní motivací, pravda kromě přání umožnit každému mít děti, jestliže je chce.
 - Švédsko má rozhodně **pružnější vzdělávací systém** pro dospělé. Ženy (ale i muži) mohou po určité přestávce pokračovat ve vzdělávání, zpravidla po narození dítěte. To znamená, že narození dítěte není spojováno s ukončením dosaženého vzdělání. Je známo, že méně pružný systém může mladé ženy odradit od rození dětí, protože ty se pak obávají, že nebudou moci pokračovat ve studiu, jakmile své vzdělávání přeruší.
 - Švédský systém se zřetelně **orientuje na děti**. Tím, že je nakloněn ženám, je nakloněn i dětem. Klade důraz na „stejně právo pracujících žen mít také děti“ místo „práva matek na zaměstnání“ (za tuto formulaci vděčíme *Alvě Myrdal*). Systém neobsahuje nic, co by matce umožňovalo, aby zůstávala doma a starala se o děti. Naopak celý systém motivuje ženy k tomu, aby si našly práci a udržely si ji („*arbetslinjen*“).
 - Švédský systém klade velký důraz na to, aby **předškolní péče o dítě byla příležitostí k jeho výchově** a aby celý systém působil jako nástroj poskytující stejné příležitosti všem dětem, nikoli jako péče zaměřená jen na hlídání dětí, když jejich matky jsou v práci. Pokusy o omezení předškolní péče, aby se tak ušetřily peníze, narazily na silný odpor obyvatel. (Takové snahy spočívaly např. v požadavku, aby pár své starší dítě nebo děti dočasně odhlásil z předškolního zařízení, když jeden z rodičů zůstal doma s dalším narozeným dítětem na rodičovské dovolené. Bylo to vnímáno jako porušení práv dítěte na vzdělávání).
 - Švédská politika podporuje **zapojení obou rodičů** do péče o děti. Např. každý rodič si musí vybrat dva ze třinácti měsíců placené rodičovské dovolené, jak bylo uvedeno výše. Ve Švédsku jsou nyní muži značně kritizováni za to, že se nedostatečně podílejí na práci v domácnosti.

Závěrečné poznámky

Z předešlého textu je tedy zřejmé, že rodinná politika v Německu a Švédsku odráží zcela odlišné priority. Ve Švédsku je kladen důraz na rovnost pohlaví, na zapojení žen i mužů do pracovního procesu a aby v něm také setrvali. K prosazení těchto cílů je používán pružný vzdělávací a pracovní systém (výsledkem je zlepšující se slučitelnost rodičovství se zaměstnáním). Důraz je také kladen na to, aby dětem byla poskytována odborná výchovná péče, kterou rodiny velmi oceňují, a to i když jsou děti ještě velmi malé. V Německu je podporována klasická rodina s jedním živitelem a matky jsou spíše motivovány k tomu, aby zůstaly doma. Německo pocítuje negativní následky těchto priorit. Vzdělanější Němky leckdy dávají přednost omezené reprodukci nebo zůstávají bezdětnými, aby neohrožily svou pracovní kariéru; tento trend může mít vliv i na ostatní ženy. Jestliže v Německu chtějí předejít dalšímu poklesu plodnosti a dokonce jej zvrátit, němečtí představitelé by měli opustit současnou čistě právní argumentaci o ochraně rodiny zakotvenou ve spolkové ústavě. Pomocí může i zlepšení německé ekonomiky, ale ani od toho nelze čekat zázraky. Jestliže chce Německo více dětí, zdá se, že je zapotřebí změnit obecné priority rodinné politiky. (Snad by stačil **nový výklad** ústavy, třebaže to zatím není politicky reálné.) Nejen samotná plodnost, ale také kampaň za vyšší zaměstnanost žen a prosazování rovnosti pohlaví na trhu práce může být důležitou odpovědí na pokles pracovních sil způsobený stárnutím populace. Ne že by švédská politika neměla svá slabá místa. Jak již o tom padla zmínka, prudké výkyvy švédské plodnosti jsou do značné míry způsobeny těsnou vazbou mezi rodičovskými dávkami a předchozím příjmem ženy na pracovním trhu. Takové kolísání počtu narozených dětí vytváří mimořádný nápor na

zařízení předškolní péče a později se musí celý vzdělávací systém přizpůsobovat (zvětšovat nebo naopak zmenšovat) podle velikosti generací nastupujících dětí. Ukázalo se, že finské řešení v podobě příspěvku na domácí péči je ve Švédsku politicky neprůchodné. Jeho skromné začátky před deseti lety narazily na odpor a byly odmítnuty na základě tvrzení, že by to byla léčba na ženu – byla by připoutána ke kuchyni a vyloučena z trhu práce¹³⁾. Zdá se, že tento argument nemá ve Finsku tu samou politickou váhu. Nabízí se tedy otázka, o jakou rovnováhu švédské společnosti vlastně jde, když budeme zvažovat na jedné straně rovnoprávnost žen a na straně druhé početní stabilitu kohort narozených a to v době, která nabízí vysoce kvalitní péči o děti a kdy rovnost pohlaví dosáhla relativně dobré úrovně.

Poděkování: Autor vyjadřuje díky *Gerdě Neyer, Michaele Kreyenfeld a Gunnaru Anderssonovi* za velmi podnětnou spolupráci. *Anders Björklund* byl tak laskav a zpřístupnil mi údaje, z nichž jsem sestavil graf 4. *Dorothea Rieck* mi poskytla vysoce odbornou pomoc.

Literatura

- Andersson, Gunnar. 1999. *Childbearing trends in Sweden 1961–1997*. European Journal of Population 15, s. 1–24.
- Andersson, Gunnar. 2004. *Childbearing developments in Denmark, Norway, and Sweden from the 1970s to the 1990s: a comparison*. Demographic Research Special Collection No. 3 (7), s. 155–176.
- Andersson, Gunnar. 2005. *A study on policies and practices in selected countries that encourage childbirth: the case of Sweden*. Contribution to the Consultancy Study on Population Related Matters – A Study on Policies and Practices in Selected Countries that Encourage Childbirth, for the Government of Hong Kong Special Administrative Region. Max-Planck-Institut für demographische Forschung, Working Paper 2005-5. Staženo z <http://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2005-005.pdf>
- Andersson, Gunnar – Hoem, Jan M. – Duvander, Ann-Zofie. 2005. *Social differentials in speed-premium effects in childbearing in Sweden*. Prezentováno na konferenci „Life history events analysis in epidemiology and fertility studies“ na počest Nielse Keidinga, Bordeaux, 15.–16. září 2005.
- Björklund, Anders. 2005. *Does family policy affect fertility*. Journal of Population Economics (v tisku).
- Corman, Diana. 2001. *Success at Work and in Family Life: Studies in Selected Western Fertility and Family Dynamics*. Stockholm University Demography Unit.
- Corman, Diana. 2004. *Deltid främjar ett tredje barn*. Valfärd (Statistics Sweden) 2004/4, s. 6–8.
- Esping-Andersen, Gösta. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Hantrais, Linda. (ed.) 2000. *Gendered Policies in Europe. Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan.
- Hantrais, Linda. 2004. *Family Policy Matters: Responding to Family Change in Europe*. Bristol: Policy Press.
- Hoem, Britta – Hoem, Jan M. 1996. *Sweden's family policies and roller-coaster fertility*. Journal of Population Problems 52 (3–4), s. 1–22.
- Hoem, Jan M. 1990. *Social policy and recent fertility change in Sweden*. Population and Development Review 16 (4), s. 735–748.
- Hoem, Jan M. – Prskawetz, Alexia – Neyer, Gerda. 2001. *Autonomy or conservative adjustment? The effect of public policies and educational attainment on third births in Austria*. Max-Planck-Institut für demographische Forschung, Working Paper 2001–16. Staženo z <http://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2001-016.pdf>. Zkrácená verze se objevila v Population Studies, 2001, 55, s. 249–261.
- Hoem, Jan M. – Neyer, Gerda. – Andersson, Gunnar. 2005. *Childlessness and educational attainment among Swedish women born in 1955–59*. Předložený referát.
- Chesnais, Jean-Claude. 2005. *Why the French fertility is preserved from collapse*. Příspěvek ke každoročnímu zasedání Deutsche Gesellschaft für Demographie, Postupim, 16. března 2005.
- Ilmakunnas, Seija. 1997. *Public policy and childcare choice*. S. 178–193 redakce Inga Persson – Christina Jonung (eds.) Economics of the Family and Family Policies. London: Routledge.
- Kreyenfeld, Michaela – Konietzka, Dirk. 2004. *Familienpolitik und Geburtenentwicklung in Deutschland*. S. 64–87 in Milbradt, Georg – Johannes Meier (eds.). Die demographische Herausforderung – Sachsens Zukunft gestalten. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Neyer, Gerda. 2003. *Family policies and low fertility in Western Europe*. Journal of Population and Social Security (Population) 1: Suppl., s. 46–93. K rozšířené verzi s odkazy viz Max-Planck-Institut für demographische Forschung, Working Paper 2003-21. Staženo z <http://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2003-021.pdf>
- Neyer, Gerda. 2005. *Family policies in Western Europe. Fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies*. Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 2005/1, s. 91–102.
- Rønsen, Marit – Sundström, Marianne. 2002. *Family policy and after-birth employment among new mothers – a comparison of Finland, Norway and Sweden*. European Journal of Population 18, s. 121–152.
- Vikat, Andres. 2004. *Women's labor force attachment and childbearing in Finland*. Demographic Research Special Collection No. 3 (8), s. 175–211.

¹³⁾ Ze zjištění Rønsena a Sundströma (2002) vyplývá, že na takovém tvrzení může být kus pravdy.

PROF. DR. JAN M. HOEM (nar. 1939 v Norsku) pracuje v Max-Planckově ústavu pro demografický výzkum (Max-Planck-Institut für demographische Forschung) v Rostocku v Německu, kde je ředitelem 2. oddělení Výzkumného programu Plodnost a dynamika rodiny (Research Program on Fertility and Family Dynamics) a vedoucím Laboratoře plodnosti a dynamiky rodiny v současné Evropě (Laboratory of Contemporary European Fertility and Family Dynamics). Je vydavatelem on-line časopisu Demographic Research a šéfredaktorem zpravodajského časopisu Demografische Forschung aus erster Hand. Současně přednáší na Mezinárodní Max-Planckově škole demografického výzkumu (International Max Planck Research School for Demography) v Rostocku. Je autorem/spoluautorem mnoha příspěvků publikovaných v mezinárodních časopisech a sbornících. Z posledních uveďme např.:

Elizabeth Thomson – Jan M. Hoem – Andres Vikat et al. 2002. **Childbearing in stepfamilies: How parity matters.** Dynamics of fertility and partnership in Europe: Insights and lessons from comparative research 2, 87-99. United Nations Publication E.02.II.E.10. Jan M. Hoem – Margit Strandberg. 2004. **Childbearing patterns for Swedish mothers of twins, 1961–1999.** Demographic Research 11 (15), (on-line); Jan M. Hoem – Gunnar Andersson – Gerda Neyer. 2006. **Educational attainment and ultimate fertility among Swedish women born in 1955–59.** Demographic Research 14 (16), s. 381-404, (on-line).

Sebevraždy v České republice – 2001 až 2005

Nová publikace ČSÚ sleduje sebevražednost z mnoha aspektů: pohlaví, věku, způsobu provedení, doby provedení – podle měsíců, dnů v týdnu, vybraných dnů, dále podle krajů, okresů, velikosti obce a vzdělání. Závěrečná kapitola je věnována srovnání sebevražednosti ČR a Slovenska. Práce tak navazuje na publikace vydané v letech 1996 a 2001.

Cena: **90 Kč**, elektronická verze na CD ROM **45 Kč**

Publikaci dostanete v prodejně ČSÚ, tel.: 274052400, e-mail: prodejna@gw.czso.cz nebo si ji můžete objednat, tel.: 274052555, e-mail: objednavky@gw.czso.cz

XXXVI. KONFERENCE ČESKÉ DEMOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI „ŽÍT DÉLE V ČESKÉ SPOLEČNOSTI“, 24. KVĚTEN 2006

Téma konference, které lze shrnout do pojmů stárnutí, jeho příčiny, podmínky a následky – je velice aktuální, jak bylo nakonec v době konference zřejmé i z předvolebních programů politických stran. Ty „objevily“ skutečnost, že populace ČR bude v dalších dvou třech desetiletích hrozivě stárnout, v podstatě jen v souvislosti s připravovanou důchodovou reformou. Jako první a dlouho jediný poznal a pochopil problematiku stárnutí našeho obyvatelstva bývalý ministr práce a sociálních věcí Vladimír Špidla.

Demografové upozorňovali na budoucí zrychlující se stárnutí naší populace již dávno, od první poválečné demografické prognózy a ve všech pozdějších. Převážně jen demografům bylo tehdy zřejmé, že každé prodloužení naděje dožití a plodnost pod úrovní prosté reprodukce vede k růstu počtu a podílu starších lidí.

*V České (dř. Československé) demografické společnosti se diskutovalo o stárnutí několikrát – ve větším rozsahu na konferenci v roce 1987 (*Úmrtnost a stárnutí obyvatelstva v Československu*) a na navazující Mezinárodní konferenci v roce 1989 (*Stárnutí obyvatelstva v rozvíjených zemích*). Závěry našich konferencí byly přehlíženy nejen před rokem 1989, ale také ještě dlouho po něm. Asi jsme byli málo důrazní v informování společnosti o tom, co ji bude čekat. Dodnes někteří ekonomové nepochopili, že stárnutí nebude jen ekonomickým problémem, ale otázkou sociální v nejširším slova smyslu. Musíme si všichni uvědomit, že na úrovni roku 2030 bude u nás žít 2,1–2,5 mil. osob starších 65 let, kteří budou představovat zhruba čtvrtinu populace. Předávání velmi špatné věkové struktury dalším generacím znamená demografické zadlužování, protože každá společnost s neúměrně vysokým podílem seniorů bude ochuzována i tím, že její ekonomický a sociální potenciál bude vytvářet menší podíl lidí.*

*Na konferenci bylo předneseno osm referátů, ve kterých autoři sledovali problematiku stárnutí z mnoha úhlů pohledu. J. Rychtaříková (PřF UK) v příspěvku *Perspektiva seniorů v České republice a ve vybraných zemích EU* ukázala na základní příčiny demografického stárnutí. Na ni navázala K. Svobodová z VÚPSV materiálem *Genderové aspekty stárnutí: rodina a péče o seniory*. O důchodovém systému (*Důchodový systém v ČR – současnost a perspektivy dalšího vývoje*) referovala Š. Pollnerová (MPSV). Se zdravotní problematikou seniorů seznámil přítomné Z. Kalvach z 3. IK 1. LF UK (*Zdravotní stav ve stáří*). O tom, *Jak podpořit aktivní život ve stáří* hovořil J. Lorman (Život 90). V odpoledním bloku P. Wija (MPSV) informoval o *Národním programu přípravy na stárnutí*. V referátu *Práva seniorů* připomenula H. Kunstová (Český Helsinský výbor) časté porušování jejich práv. Poslední příspěvek – *Mezioborová spolupráce v komunitním centru Dům Portus* (O. Staněk, Život 90), byl zaměřen na podmínky a možnosti v poskytování diferencovaných služeb seniorům v jednom místě.*

Referáty byly v mnoha případech doplněny a rozšířeny odpověďmi přednášejících na dotazy účastníků konference. Celý průběh konference potvrdil širší společenské přípravy na demografické stárnutí, rozhodující však bude až její postupná realizace.

Milan Kučera

PERSPEKTIVA SENIORŮ V ČESKÉ REPUBLICĚ A VE VYBRANÝCH ZEMÍCH EU

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ

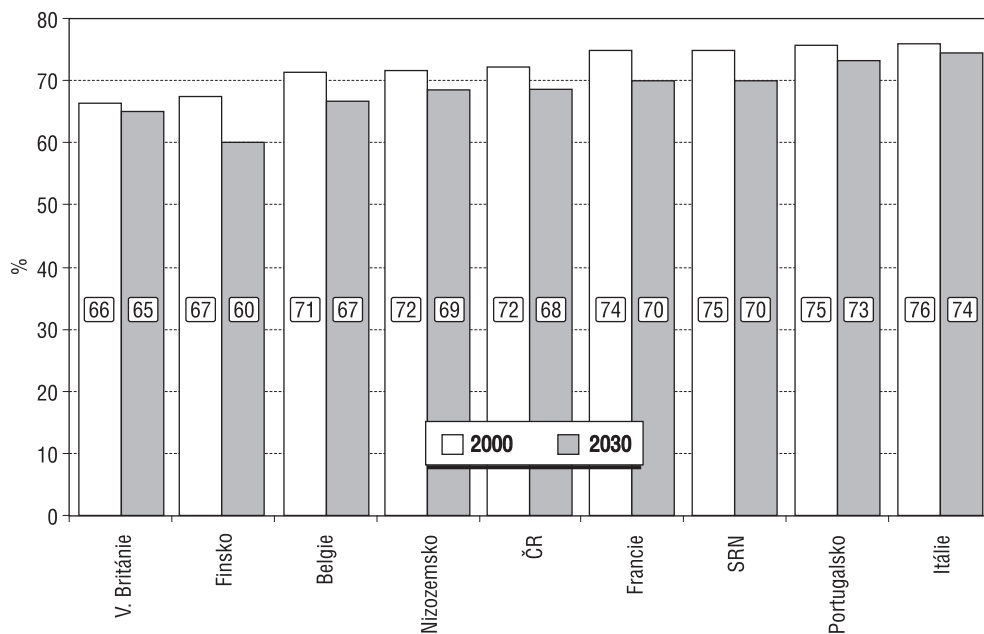
Demografické stárnutí je historicky bezprecedentním a nevratným fenoménem, který bude mít za následek zásadní proměnu věkových struktur světových populací v průběhu 21. století. V mnoha zemích bude obyvatelstvo nejen stárnout, ale i početně ubývat. Toto je také perspektiva Evropy a zejména Evropské unie, jejíž obyvatelstvo již stárne a po roce 2025 začne i ubývat. Největší pokles počtu obyvatel je prognózován v baltských státech a dále v zemích střední a jižní Evropy. V České republice převyšuje od roku 1994 počet zemřelých počet živě narozených. Nejde však jen o depolační trendy či o narůstající podíly a počty seniorů, ale zejména o životní podmínky a sociální kontakty osob důchodového věku. Aspirace i charakteristiky budoucích seniorů budou v mnohém odlišné od jejich dnešních vrstevníků. Dožijí se delšího věku v lepším zdravotním stavu, budou vzdělanější a pravděpodobně aktivnější.

Změnou situace seniorů v horizontu třiceti let (období 2000–2030) se zabýval výzkumný projekt **FELICIE** (Future Elderly Living Conditions in Europe) (<http://www.felicie.org>), jehož se zúčastnilo devět zemí: Belgie, Česká republika, Spolková republika Německo, Finsko, Francie, Itálie, Nizozemsko, Portugalsko a Velká Británie. Zkoumanými okruhy byly: partnerství, vzdělání, zdravotní stav, sociální a ekonomická situace, mezigenerační transfery a sociální kontakty. Horizontem projekcí byl rok 2030, východiskem rok 2000, tedy populace ve věku 45+ let, které dosáhnou v roce 2030 věku 75+ let. Odvozené populační projekce byly vypočteny podle pohlaví, věku a rodinného stavu a na ně pak navazovaly další prognózované charakteristiky, zdravotní stav, typ soužití, existence potomků eventuálně úroveň zdělaní. Ve výsledcích populačních odvozených projekcí byly zejména dány do protikladu situace osob vzhledem k zdravotnímu stavu, typu soužití, existenci potomků apod. Budoucí změny těchto faktorů a jejich dopad na populační struktury se mohou stát podkladem pro odhady potřeb budoucích seniorů. I když se populace seniorů obvykle vymezuje věkem 65 a více let, jsou to právě osoby ve starším věku, které vyžadují více péče, a proto byl projekt zaměřen na budoucí vývoj populace 75letých a starších.

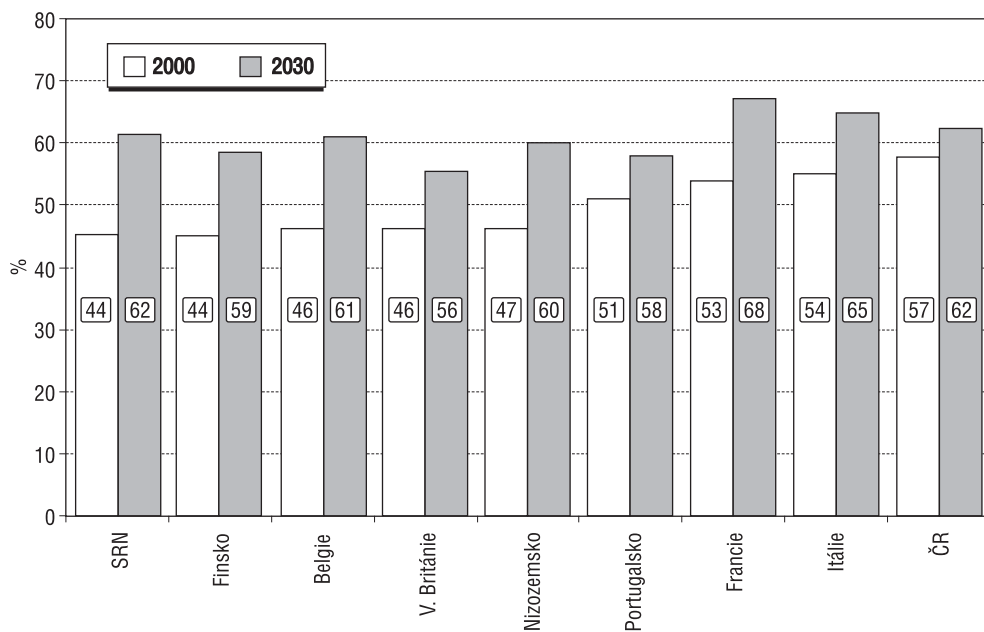
Rodinný stav, který byl klíčovou proměnnou projekcí, je důležitá charakteristika, která obvykle vyjadřuje, zda lidé mají či nemají partnera. Manželství je důležité nejen pro výchovu dětí, ale také ve stáří vzhledem k možnosti vzájemné pomoci a podpory. Na rozdíl od současnosti bude život budoucích seniorů více poznamenán rostoucí rozvodovostí a snižující se sňatečností předchozích období. Na druhé straně prodloužení lidského věku a zlepšování zdravotního stavu umožní jednotlivcům i dvojicím žít déle a kvalitněji. Osamělost ve stáří dnes výrazněji postihuje ženy, přičemž, v porovnání s muži, je jejich finanční situace méně příznivá. Tento trend v budoucnosti zesílí. Ačkoliv se muži v průměru dožívají kratšího věku, většinou si berou za manželku mladší ženu, a proto méně často ovdoví. Ve věku 85+ let byla téměř polovina mužů ženatých (graf 1b) oproti méně než jedné desetíně vdaných žen (graf 1d). Do roku 2030 přesáhne ve věku 85+ podíl ženatých mužů 50 % ve všech sledovaných zemích (graf 1b). Ve stejné věkové kategorii se v důsledku snižující úmrtnosti a ještě ne příliš vysoké rozvodovosti, podíl vdaných žen mezi roky 2000 a 2030 ztrojnásobí (vzestup z 6–13 % na 25–30 %; data za Portugalsko nebyla důvěryhodná). Toto procento však bude stále významně nižší než u mužů (graf 1d). U mladší věkové skupiny 75–84letých je situace složitější, protože tyto generace jsou již poznamenány růstem rozvodovosti, která oslabuje nárůst pravděpodobnosti delšího manželského života v důsledku snižující se úmrtnosti. Podobně jako u nejstarších generací je procento ženatých mužů ve věku 75–84 let vyšší než vdaných žen téhož věku. Výhledové trendy jsou však odlišné. Procento ženatých mužů se zřejmě v důsledku převažujícího efektu rozvodovosti poněkud sníží (graf 1a), zatímco procento vdaných žen naroste v důsledku převažujícího efektu snižující úmrtnosti (graf 1c) a přiblíží se 50 %.

Vedle rodinného stavu je další důležitou a klíčovou proměnnou zdravotní stav budoucích seniorů. Narůstající počty seniorů bezesporu povedou k růstu nákladů ve zdravotnictví. Z těchto důvodů jsou potřebné odhady budoucích počtů obyvatel členené podle zdravotního stavu, to je zejména tch, kteří budou zdravotní péči potřebovat. V projekcích se uvažovaly dvě varianty: první byla založena na předpokladu, že současná úroveň (intenzita) disability seniorů se do budoucnosti nezmění, druhá varianta vycházela z hypotézy komprese morbidity, tj. že ve výhledu budou zejména klesat podíly osob ve velmi špatném zdravotním stavu (severe disability) a to o 20–50 %. Nicméně i tento druhý scénář, vzhledem k akceleraci demografického stárnutí, povede k narůstání kontingentu osob ve špatném a velmi špatném zdravotním stavu. Existují různé ukazatele zdravotního stavu, v projekci byla použita data o subjektivně vnímaném zdraví ze šetření **ĚCHP** (European community household panel). Ukazatele subjektivně vnímaného zdraví jsou do určité míry orientačního charakteru, protože mohou být ovlivněny „národní kulturou“, lze však rovněž předpokládat, že osoby považující svůj zdravotní stav za špatný jsou konzumenty zdravotní péče. Pro účely projekce byly odhady budou-

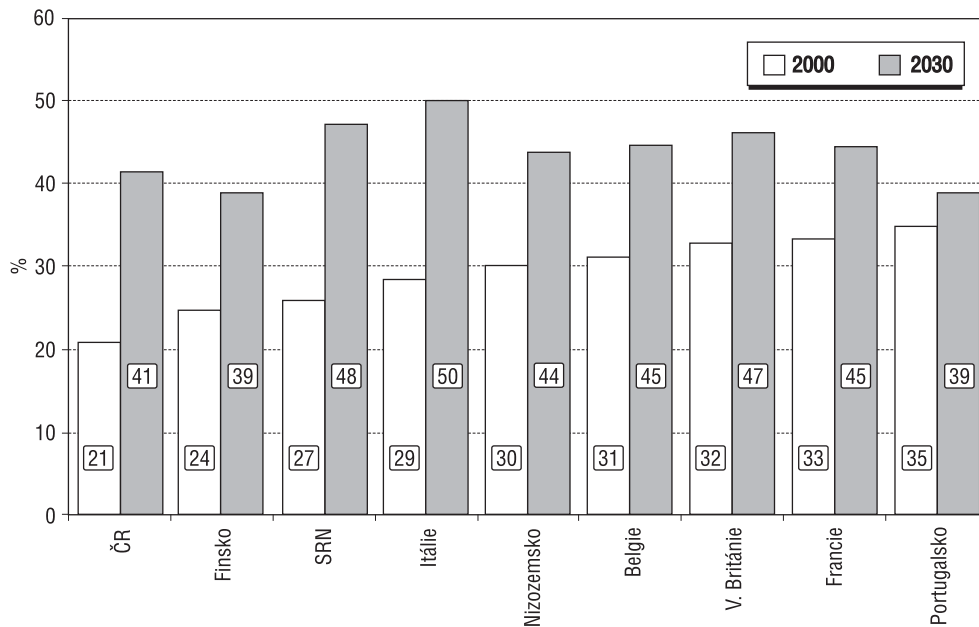
Graf 1a Dnešní stav (2000) a projekce (2030) podílu ženatých mužů ve věku 75-84 let (The current (2000) and forecast (2030) percentage of married men aged 75-84)

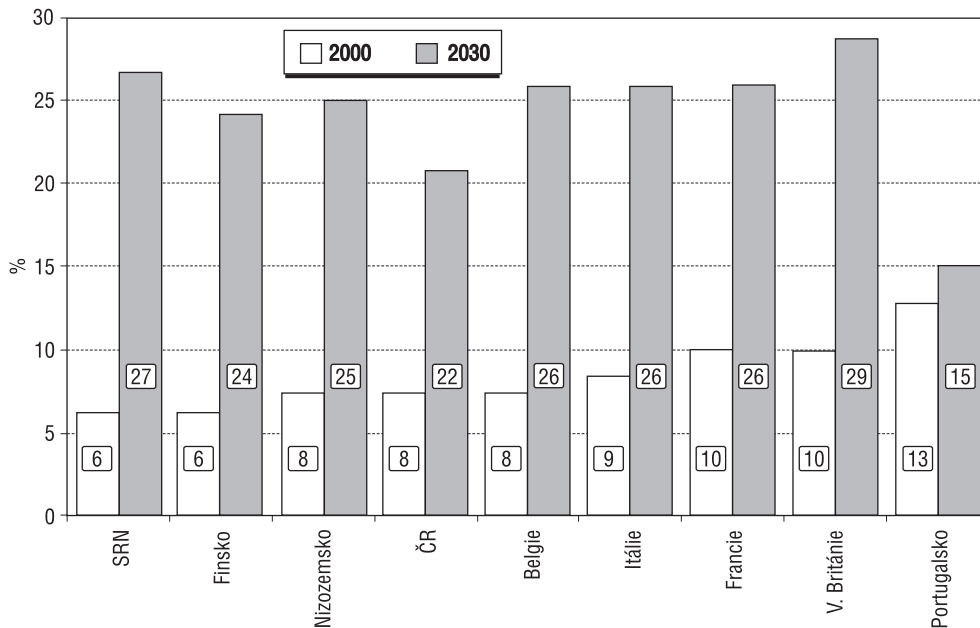
Graf 1b Dnešní stav (2000) a projekce (2030) podílu ženatých mužů ve věku 85+ let (The current (2000) and forecast (2030) percentage of married men aged 85+)

Graf 1c Dnešní stav (2000) a projekce (2030) podílu vdaných žen ve věku 75-84 let (The current (2000) and forecast (2030) percentage of married women aged 75-84)

Graf 1d Dnešní stav (2000) a projekce (2030) podílu vdaných žen ve věku 85+ let (The current (2000) and forecast (2030) percentage of married women aged 85+)

Tab. 1 Česká republika: Projekce obyvatel podle rodinného a zdravotního stavu do roku 2030 podle dvou scénářů disability (Czech Republic: Population forecast by marital status and state of health to 2030, according to two scenarios of disability)

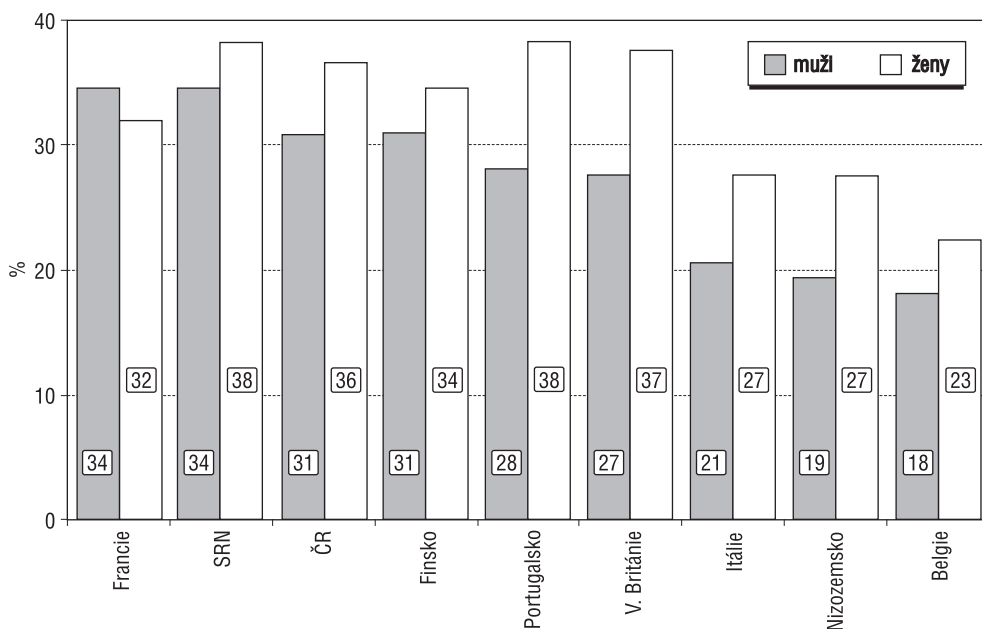
Rodinný stav	Muži												Ženy						
	75-84			75+			75+			75-84			85+			75+			75+ celkem
	špatný	dobry	celkem	špatný	dobry	celkem	špatný	dobry	celkem	špatný	dobry	celkem	špatný	dobry	celkem	špatný	dobry	celkem	
svobodný/á	2000	1 657	3 264	588	712	3 976	6 221	3 168	6 228	1 692	1 975	4 860	8 203	13 063	4 860	8 203	13 063		
2030a	5 641	10 544	814	6 313	11 358	17 671	5 405	9 647	1 889	2 204	7 294	11 851	19 145	7 294	11 851	19 145			
2030b	4 569	11 616	544	5 113	12 558	17 671	4 309	10 743	1 506	2 587	5 815	13 330	19 145	2 587	5 815	13 330	19 145		
ženatý/vdaná	2000	28 609	79 687	6 938	12 016	91 703	127 250	12 852	48 260	2 356	4 824	15 208	53 084	68 292	15 208	53 084	68 292		
2030a	68 663	170 235	19 300	87 963	203 661	291 624	291 624	51 383	161 987	12 621	25 844	64 004	187 831	257 835	64 004	187 831	257 835		
2030b	47 176	191 722	14 013	38 713	61 190	230 434	291 624	40 962	172 408	10 062	28 403	51 024	200 811	251 835	51 024	200 811	251 835		
rozvedený/á	2000	1 765	3 475	150	182	3 657	5 572	5 230	12 339	1 129	1 520	6 358	13 860	20 218	6 358	13 860	20 218		
2030a	14 960	27 550	1 938	2 348	16 898	29 898	46 796	27 507	57 230	7 559	10 180	35 066	67 410	102 476	35 066	67 410	102 476		
2030b	10 768	31 742	1 479	2 807	12 248	34 548	46 796	21 929	62 808	6 026	11 713	27 955	74 521	102 476	27 955	74 521	102 476		
ovdovělý/á	2000	14 715	17 261	7 266	5 524	21 980	44 766	80 884	115 774	40 324	34 554	121 208	150 328	271 536	121 208	150 328	271 536		
2030a	25 270	26 089	15 167	11 532	40 437	37 621	78 058	94 266	114 671	61 099	52 356	155 365	167 027	322 392	155 365	167 027	322 392		
2030b	18 701	32 658	11 646	15 053	30 347	47 711	78 058	75 149	133 788	48 708	64 747	123 857	198 535	322 392	123 857	198 535	322 392		
Celkem	2000	46 746	103 687	14 942	18 434	61 688	122 121	183 809	102 133	182 602	45 501	42 873	147 635	225 474	147 635	225 474	373 109		
2030a	114 533	234 419	37 077	48 120	151 610	282 539	434 149	178 561	343 535	83 168	90 584	261 729	434 119	695 848	261 729	434 119	695 848		
2030b	81 214	267 738	27 683	57 514	108 898	325 251	434 149	142 349	379 747	66 301	107 451	208 650	487 198	695 848	208 650	487 198	695 848		

Pozn.: Rodinný stav, zdravotní stav (subjektivně vnímané zdraví); 2030a scénář konstantní disability; 2030b scénář snižující se disability.

cího zdravotního stavu ještě upraveny vzhledem k úmrtnostním trendům jednotlivých zemí. Současné mezinárodní srovnání zdravotního stavu populací devíti studovaných zemí je prezentováno na grafu 2 pro věkovou skupinu 75–84 let. Je patrné, že s výjimkou Francie, muži deklarovali disabilitu méně často (18–34 %) než ženy (23–38 %). Belgie, Nizozemsko a Itálie se vydělují jako země s nižší deklarovanou disabilitou oproti ostatním studovaným zemím. Česká republika se v tomto pohledu nejvíce podobá Finsku.

Výsledky projekce pro Českou republiku podle pohlaví, rodinného stavu a ve dvou věkových skupinách 75–84 a 85+ let jsou prezentovány v tabulce 1. Varianta 2030a vychází z předpokladu konstantní disability, varianta 2030b je založena na poklesu intenzity disability. Podle projekce se počet obyvatel ve věku 75+ v České republice zvýší z více než půl miliónu (556 918) v roce 2000 na více než milión (1 129 997) v roce 2030. Podle scénáře konstantní disability bude v roce 2030 ve věku 75+ ve špatném zdravotním stavu 151 610 mužů a 261 729 žen (tab. 1; tato čísla jsou odhady, a proto je vhodná interpretace v řádu tisíců). Při hypotéze komprese morbidity jsou respektivní odhady: 108 898 mužů a 208 650 žen. V obou případech se jedná o minimálně dvojnásobný nárůst. Při hypotéze konstantní morbidity bude ve věku 75+ v roce 2030 ve špatném zdravotním stavu 35 % mužů a 38 % žen, podle scénáře komprese morbidity to bude 25 % mužů a 30 % žen. Nejnižší podíl osob ve špatném zdravotním stavu z úhrnu dané kategorie (pohlaví, věk, rodinný stav) je u osob žijících v manželství (20–30 %), nejvyšší u ovdovělých (35–50 %). Svobodně a rozvedené osoby tvoří mezistupně. Při scénáři konstantní disability tyto podíly narostou, protože uvnitř věkových skupin se zvýší váha starších generací vlivem snižující se úmrtnosti. Jestliže se však v budoucnosti nebude zdravotní stav relativně zhoršovat, respektive se u srovnatelných kategoriílepší, potom podíly osob ve špatném zdravotním stavu budou v roce 2030 nižší než v roce

Graf 2 Podíl obyvatel ve věku 75–84 let ve špatném zdravotním stavu v roce 2000 (Percentage of the population aged 75–84 in a poor state of health in 2000)

Pozn.: Subjektivně vnímané zdraví.

2000 i v těchto širších věkových skupinách. U ženatých/vdaných budou činit kolem 20 %, u ovdovělých zhruba 30 %.

Česká republika musí počítat s tím, že obyvatelstvo bude rychle stárnout. Počet seniorů ve věku 75+ let se do roku 2030 minimálně zdvojnásobí a z nich minimálně 25–30 % bude ve špatném zdravotním stavu, což znamená i při optimistické variantě (komprese morbidity) více jak 300 000 osob a při nezměněné disabilitě ještě o 100 000 osob více.

GENDEROVÉ ASPEKTY STÁRNUTÍ: RODINA A PÉČE O SENIORY

KAMILA SVOBODOVÁ

V České republice model péče o starší lidi vychází ze vžitě představy, že za péči o stárnoucí příbuzné je zodpovědná především rodina, přičemž formální (státní) služby bývají využívány až v případě nedoručitelnosti či vyčerpání neformálních služeb. Přestože je péče o seniory považována za samozřejmost jak ženami, tak muži, ve skutečnosti jsou to především ženy, kdo tuto péči o starší členy rodiny vykonává a kdo „eliminuje“ nedostatky v systému formální péče. V poskytování péče tedy můžeme pozorovat výrazné genderové rozdíly.

Pečovatelství z genderové perspektivy

Z pohledu sociologických studií je pečovatelský jako forma domácí práce jednou z hlavních součástí sociální konstrukce ženské identity ve společnosti. Tato činnost je pojímána jako součást ženské přirozenosti, a to především jako součást role ženy v manželství a v rodině. To „ospravedlňuje“ její neplacenost, vzhledem ke komplementární roli muže živitele, který se angažuje především v placené práci. Zároveň bývá považováno za platné, že stejně jako k jiným domácím pracím není k pečování potřeba žádná kvalifikace či speciální znalosti a dovednosti (Tošnerová, 2001).

Vedle odlišného zastoupení mužů a žen při poskytování péče se liší také jejich strategie začleňování péče a zodpovědnosti o starší nemohoucí příbuzné a celou rodinu do jejich ostatní práce. Ženy většinou

přeorganizují své pracovní aktivity (například se vzdají placeného zaměstnání, a nebo upraví svou pracovní dobu), zatímco muži raději zkrátí čas věnovaný rodině a rodičovské péči. Při poskytování péče starším osobám ženy také obvykle vyžadují méně pomoci od ostatních členů rodiny než muži (Aronson, 1992). Ačkoliv muži a ženy také vykazují podobné pocity synovské a dceřinné zodpovědnosti, nechovají se konzistentně s tímto postojem – v praxi se zodpovědně za tuto péči obvykle stávají dospělé dcery (Dwyer – Coward, 1992; Kuchařová, 1997). Participace dcer bývá více méně permanentní na rozdíl od sporadické účasti synů. Synové mají sklon angažovat se jen v případě, když dcery v rodině nejsou nebo pokud žijí příliš daleko. Ovšem i za těchto okolností se muži často spoléhají na pomoc svých partnerek a většinou omezují svou činnost jen na fyzickou pomoc (Dwyer – Secombe, 1991).

Ve studiích bývají obvykle uváděna dvě hlavní vysvětlení toho, proč muži cítí zodpovědnost za péči o seniory jinak než ženy. Za prvé muži především pocítují závazek ke svému zaměstnání a za druhé jsou často přesvědčeni, že tuto péči musí vykonávat žena, protože oni (muži) mají poměrně malou schopnost předvídat a reagovat na potřeby starších lidí – tj. že nezvládnou péči tak dobře, jako ženy (Aronson, 1992). Zdá se také, že ženy pečovatelky málokdy zpochybňují svou „hlavní zodpovědnost“ za podporu a pomoc stárnoucím rodičům (Simonen, 1990) a navíc i ony si mnohdy myslí, že jejich manžel nebo jiní příbuzní mužského pohlaví by nebyli tolik úspěšní v poskytnutí především emocionální a morální podpory starším lidem.

Náročnost poskytování péče

V souvislosti s poskytováním péče se také můžeme setkat s pojmem *sandwich generation*. Jedná se o osoby, které současně pečují o děti (své nebo alespoň vypomáhají s péčí o vnoučata) a starší, nemohoucí příbuzné (rodiče, prarodiče, partnera) a zároveň mají též placené zaměstnání, přičemž kombinace těchto několika náročných činností je pro tyto osoby velmi zatěžující. Fenomén *sandwich generation* se opět více týká žen, nežli mužů a zahrnuje osoby ve věku zhruba 35–64 let, tedy poměrně široce vymezenou skupinu.

Nutno připomenout, že pečování, zejména je-li dlouhodobé, je velmi psychicky a fyzicky náročné. Pro pečovatele představuje velkou zátěž a může způsobovat pocity smutku či stres. Ve svých nejkrajnějších důsledcích, kdy například pečovatelka musí být k dispozici prakticky nepřetržitě a své rodiče si proto nastěhuje k sobě domů, může dojít ke zhoršení rodinných vztahů, omezení společenských styků, případně se pečovatelé mohou dostat do složité ekonomické situace. Pečovatelství tedy může negativně ovlivnit každodenní aktivity pečovatele, ale též jeho profesní život.

Při své každodenní činnosti jsou poskytovatelé péče (většinou ženy) často vystaveni odlišným a v mnoha případech konfliktním požadavkům spojeným s jejich placenou prací na straně jedné a s jejich pečovatelskou rolí na straně druhé. Pracující ženy, které pečují o své stárnoucí rodiče nebo příbuzné, musejí mnohem častěji než ženy, které tuto péči neposkytují, omezit svou pracovní dobu (Pavalko – Artis, 1997), některé jsou nuceny změnit svůj pracovní program, část žen kvůli problémům s poskytováním péče přichází do práce později nebo odchází dříve, některé ženy si častěji berou neplacené volno a mnohé pečovatelky se mohou dostat do situace, kdy vzhledem ke stresu, ve kterém se v souvislosti s pečovatelstvím nacházejí, pracují méně výkonně.

Pokud jsou ženy nuceny svou pracovní dobu zkrátit, je důležité připomenout, že lidé pracující na částečný úvazek vydělávají v mnoha zemích nižší hodinové mzdy, než lidé pracující na plný úvazek, dostávají menší příspěvky a odměny, mají nižší profesní status a mají tedy i menší šance na kariérový vzestup (Women, 1994).

Věřejná politika v oblasti poskytování péče

Možnosti volby péče o seniory jsou v České republice velmi omezené. Stále přetrvává dualismus rodinné a ústavní péče, protože jiné formy jsou zanedbatelné (soukromý a nestátní sektor není dostatečně rozvinut), což staví rodinu při rozhodování do ostrého dilematu – buď poskytovat péči doma s nepatrnou vnější pomocí, nebo definitivně předat stárnoucí rodiče či jiné příbuzné do ústavní péče i v případě nevysokého stupně závislosti. Ovšem poptávka po ústavní péči nebývá uspokojena a pečovatelská služba nestačí krytí ani požadavky osamělých starých (a zdravotně postižených) osob, takže rozšíření služeb na pomoc rodinám je málo pravděpodobné. Navíc územní distribuce provozovatelů služeb pro seniory je nerovnoměrná. V neposlední řadě se pro velkou část klientů i relativně nízké úhrady stále jeví jako obtížné akceptovatelné (Kuchařová, 1997).

V případě, že musí pečovatel poskytovat péči celodenně a zažádá tedy stát o příspěvek při péči o blízkou nebo jinou osobu (který náleží občanovi pečujícímu osobně, celodenně a řádně o blízkou osobu, která je převážně nebo úplně bezmocná, nebo starší 80 let a částečně bezmocná; v případě péče o jinou než blízkou osobu musí být splněna podmínka společné domácnosti), není bohužel toto finanční

ocenění ani zdaleka založeno na principu ekvivalentní náhrady jiného příjmu či vynaložené energie. Výše tohoto příspěvku je stanovena 2,25násobkem částky životního minima potřebné k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb občana. Výše životního minima je v současnosti 2400 Kč (od 1. 1. 2006), pečovateli tedy dostává měsíčně pouze 5400 Kč (v případě péče o jednu osobu; v případě péče o dvě nebo více osob je to 3,85násobek, tedy 9240 Kč).

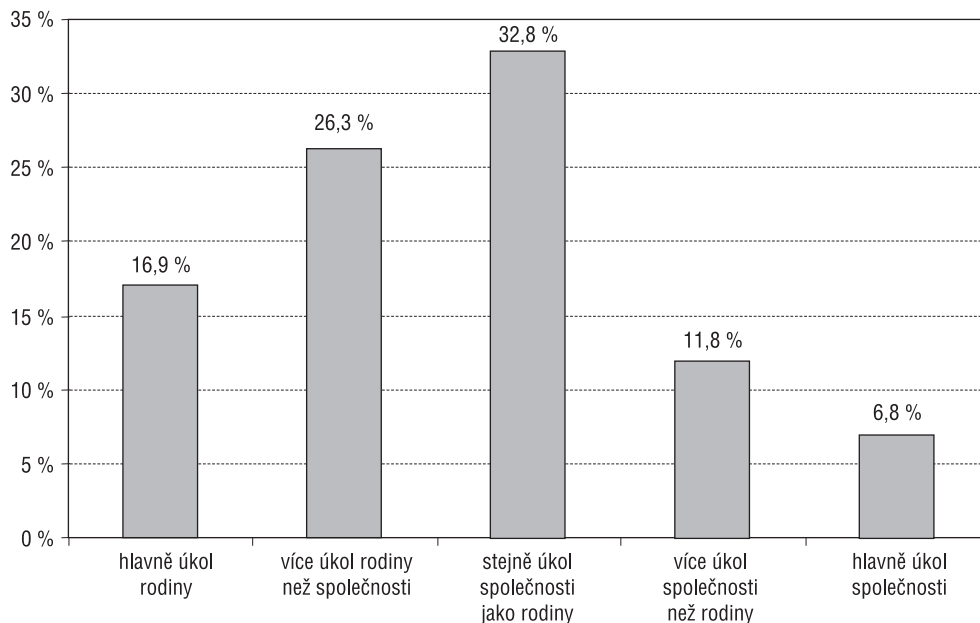
Empirické výzkumy v České republice

Výše uvedeným teoretickým poznatkům odpovídají také výsledky vybraných empirických šetření v České republice. Jedná se o nejnovější data z výzkumu **Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy** (GGS: Generations and Gender Survey)¹⁾ z roku 2005, jenž zahrnuje 10 006 respondentů ve věku 18–79 let, a dále pak o data ze dvou výzkumů provedených *Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí*, kde jsou i některé otázky týkající se rodiny a péče o seniory. První výzkum s názvem **Život ve stáří** z roku 2002 byl zaměřen na respondenty ve věku nad 60 let (1036 respondentů), druhý výzkum nazvaný **Střední generace** proběhl v roce 2004 a byl zaměřen na osoby ve věku 45–59 let (1059 respondentů).

Data z Generations and Gender Survey jednoznačně potvrdila již na začátku zmíněný fakt, že většinu poskytovatelů péče stárnoucím příbuzným tvoří ženy. V tomto výzkumu se mezi pečovateli vyskytlo 66 % žen a jen 34 % mužů. Naprostá většina respondentů (80 % žen a 78 % mužů) zastává názor, že za péči o své stárnoucí rodiče vyžadující pomoc by měly mít zodpovědnost děti, a téměř dvě třetiny respondentů (59 % žen a 60 % mužů) si též myslí, že děti by měly svým stárnoucím rodičům poskytovat i finanční pomoc.

V grafu 1 je znázorněno rozložení názorů na to, koho je úkolem péče o starší lidi vyžadující pomoc v jejich domově: 43,2 % dotazovaných si myslí, že tato péče je spíše úkolem rodiny, 32,8 % se domnívá, že je to stejně tak úkol společnosti jako rodiny, a pouze necelá pětina se domnívá (18,6 %), že je to spíše úkol společnosti.

Graf 1 Péče o starší lidi vyžadující pomoc v jejich domově je (Care for the elderly requiring assistance in their own home)

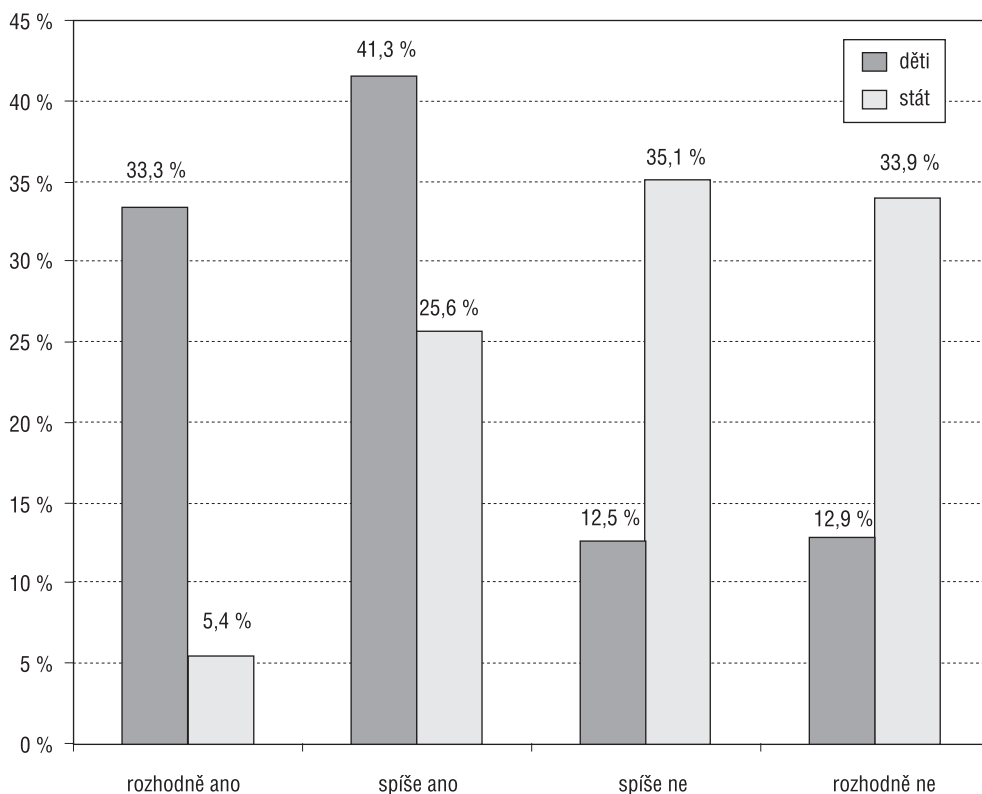

Pramen: GGS, 2005.

¹⁾ Projekt „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal study)“; Národního výzkumu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“, financovaného MPSV ČR, registrační číslo IJ 023/04–DP2.

V grafu 2, vycházejícím z dat ze šetření mezi seniory – Život ve stáří, je znázorněno rozložení odpovědí u výroků vztahujících se k představám respondentů o zajištění jejich života ve stáří. Zde je zcela zřejmé, že sami senioři se spoléhají spíše na rodinu nežli na stát a v případě potřeby tedy očekávají pomoc od svých dětí, nikoliv od státu. U výroku „Očekávám, že v případě potřeby mi pomohou děti“, zvolily odpověď rozhodně nebo spíše ano tři čtvrtiny (74,6 %) dotazovaných, u výroku „Očekávám, že v případě potřeby mi pomůže stát“, zvolila kladnou odpověď jen necelá třetina (31 %) respondentů, spíše nebo rozhodně mi stát nepomůže překvapivě odpovědělo celých 69 % seniorů.

Graf 2 V případě potřeby pomohou respondentům ve stáří (In the case of need respondents will be helped in old age by)

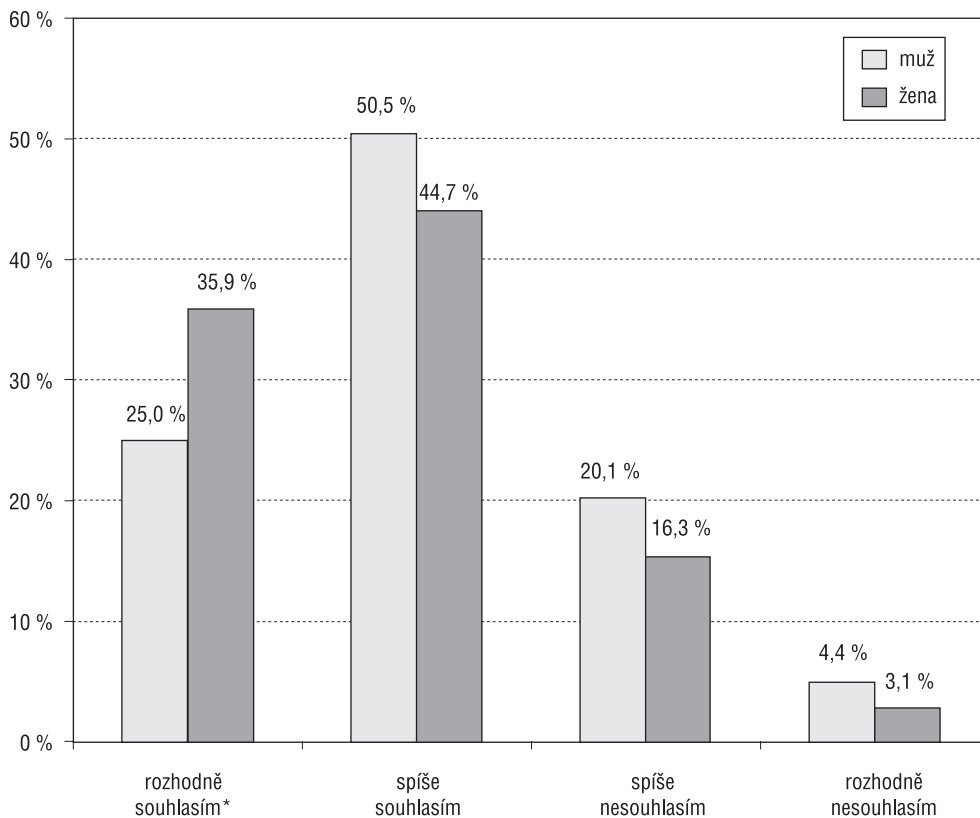

Pramen: Život ve stáří, 2002.

Respondenti ve výzkumu Život ve stáří si též velice jasně uvědomují, že břímě péče o stárnoucí rodiče převážně leží na ženách (dcerách, snachách). S tímto tvrzením souhlasila převážná většina mužů i žen – tj. rozhodně nebo spíše souhlasilo 75,5 % mužů a 80,6 % žen a spíše nebo rozhodně nesouhlasila pouze necelá čtvrtina mužů (24,5 %) a necelá pětina žen (19,4 %).

Ve výzkumu **Střední generace** byla respondentům položena otázka, jak by si představovali svoje stáří, až nebudou soběstační. Z výsledků vyplynulo, že nejvíce lidí by pochopitelně nejraději zůstalo žít ve své domácnosti, za pomoci dětí, případně za pomoci odborné instituce poskytující sociální péči. Necelých 12 % respondentů by chtělo žít v domě s pečovatelskou službou a 6,5 % v domově-penzionu pro důchodce. Pouze velmi málo respondentů by preferovalo život v domově důchodců, ale též v domácnosti některého svého dítěte (graf 4), z čehož je patrné, že převážná většina lidí by si i v případě, že se stanou nesoběstační, chtěla zachovat alespoň částečnou nezávislost.

Graf 3 Břímě péče o stárnoucí rodiče převážně leží na ženách (dcerách, snachách) (The burden of care for ageing parents lies mainly on women (daughters, daughters-in-law))

Pozn.: * $p < 0,001$

Pramen: Život ve stáří, 2002.

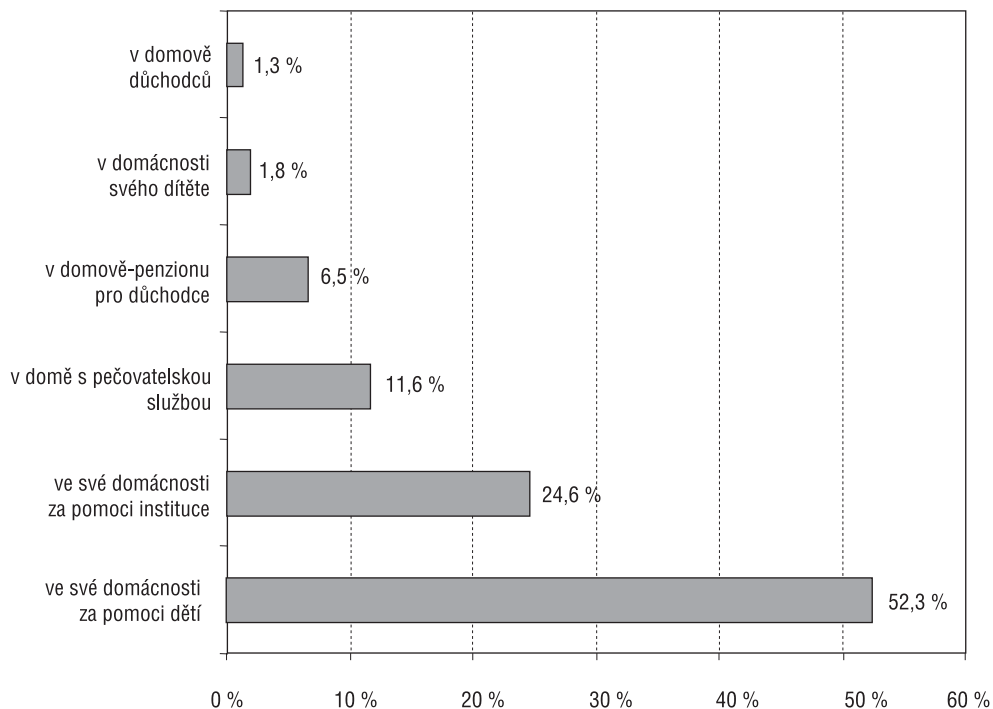
Závěr

Pečovatelství je, jak bylo již mnohokrát uvedeno, vysoce náročnou činností. Přesto existují možnosti, jak usnadnit pečovatelům jejich roli. Patří mezi ně následující doporučení. Stát by se měl snažit vytvářet podmínky pro možnost kombinace péče institucionální a rodinné tak, aby nebyl problém skloubit péči o nesoběstačného seniora se zaměstnáním pečovatele a pečovatelé tak mohli být dočasně, v případě potřeby uvolněni od svých povinností. Měly by být budovány dostatečné kapacity denních a přechodných pobytů v různých typech zařízení (Veselá, 2002). Pečovatelům by mělo být též poskytováno více informací a odborných konzultací (včetně možnosti vzájemných konzultativních setkání pečujících). Dále by bylo vhodné stanovit přiměřenou výši finanční podpory. V neposlední řadě je třeba pokusit se změnit pohled společnosti a zejména žen na tuto problematiku (tj. aby ženy nepocitovaly jako své selhání, když péči nezvládnou samy a jsou nuceny obrátit se na formální pomoc) a též aby se ženy pokusily ve větší míře zapojit do pečovatelské činnosti své partnery.

Literatura

- Aronson, J. 1992. *Women's sense of responsibility for the care of old people: But who else is going to do it?* Gender & Society, roč. 6, s. 8–29.
- Dwyer, J. W. – Coward, R. T. 1992. *Gender, family and long-term care of the elderly*. In Dwyer, J. W. – Coward, R. T. (eds.) Gender, Families, and Elder Care. Newbury Park, CA: Sage, s. 3–17.

Graf 4 Jak byste si představoval(a) své stáří, až nebudete soběstačný(á) (How do you foresee your old age when you will no longer be self-sufficient)

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří kategorie Jinak.

Pramen: Střední generace, 2004.

Dwyer, J. W. – Secombe, K. 1991. *Elder care as family labour: The influence of gender and family positron*. Journal of Family Issues, roč. 12, s. 229–247.

Kuchařová, V. 1997. *K problematice péče o starší generaci*. In Rabušic, L. (ed.) Česká společnost a senioři. Brno: ŠSS FF MU, s. 134–156.

Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy (GGS: Generations and Gender Survey). 2005.

Pavalko, E. – Artis, J. 1997. *Women's caregiving and paid work: Causal relationships in late life*. Journal of Gerontology: Social Sciences, Series B, roč. 52 (Special Issue), s. 170–179.

Simonen, L. 1990. *Contradictions of the Welfare State, Women and Caring. Municipal Homemaking in Finland*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis, Series A, roč. 25.

Střední generace. Praha: VÚPSV, 2004.

Svobodová, K. 2005. *Lidé ve stáří z pohledu genderu*. Magisterská práce, Praha: FF UK.

Tošnerová, T. 2001. *Pocity a potřeby pečujících o starší rodinné příslušníky*. Praha: Ambulance pro poruchy paměti.

Veselá, J. 2002. *Představy rodinných příslušníků o zabezpečení péče nesoběstačným rodičům*. Praha: VÚPSV.

Women and Structural Change: New Perspectives. 1994. Paris: OECD.

Žít ve stáří. 2002. Praha: VÚPSV.

DŮCHODOVÝ SYSTÉM V ČR – SOUČASNOST A PERSPEKTIVY DALŠÍHO VÝVOJE

ŠTĚPÁNKA POLLNEROVÁ

Důchodový systém v České republice je tvořen dvěma pilíři. Prvním je státní univerzální průběžně financované schéma základního důchodového pojištění s povinnou účastí, druhý pilíř tvoří dobrovolné doplňkové spoření prostřednictvím schématu penzijního připojištění nebo s využitím produktů komerčních pojišťoven.

Základní důchodové pojištění

Současná podoba schématu základního důchodového pojištění se formovala již od počátku 90. let 20. století. Mezi první opatření, která byla po roce 1989 provedena v systému sociálního zabezpečení, patřilo odstranění diskriminačních prvků a preferencí. V letech 1989–1992 bylo zastaveno přiznávání osobních důchodů, zrušeny pracovní kategorie v sociálním zabezpečení a důchodové zabezpečení osob samostatně výdělečně činných bylo postaveno na roveň ostatních výdělečně činných osob. V roce 1993 bylo v souvislosti s transformací sociálního zabezpečení a daňovou reformou zavedeno pojistné na sociální zabezpečení a státní politiku zaměstnanosti.

Zásadní změny v důchodovém systému přinesl zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, účinný od 1. 1. 1996, podle něhož jsou nyní důchody (starobní, invalidní, částečný invalidní, vdovský, vdovecký a sirotčí) vypláceny a přiznávány. Nárok na starobní důchod vzniká, pokud pojištěnec dosáhl důchodového věku a získal potřebnou dobu pojištění. Zákon o důchodovém pojištění zahájil postupné zvyšování důchodového věku. V současné době (po novele z roku 2003) platí, že důchodový věk bude po 31. 12. 2012 činit 63 let u mužů a bezdětných žen a 59 až 62 let u ostatních žen v závislosti na počtu vychovaných dětí. Potřebná doba pojištění pro nárok na starobní důchod je 25 let, při dosažení věku 65 let se zkracuje na 15 let. Doba pojištění zahrnuje kromě období výdělečné činnosti a doby dobrovolné účasti na důchodovém pojištění i tzv. náhradní doby pojištění¹⁾. Všichni pojištěnci, kteří získali 25 let pojištění a do dosažení zákonného důchodového věku jim zbývají maximálně tři roky, mohou odejít předčasně do starobního důchodu. V tomto případě je výše jejich důchodu trvale krácena. Pro nezaměstnané osoby existovala do konce roku 2003 (pro poživatele invalidního důchodu existuje až do konce roku 2006) možnost odchodu do důchodu dva roky před dosažením zákonné věkové hranice s dočasně kráceným důchodem. Výše dočasně kráceného důchodu je snížena pouze do doby dosažení zákonného důchodového věku. Odklad odchodu do důchodu zvyšuje výši budoucího důchodu a od 1. 1. 2004 je rovněž možný souběh důchodu s příjmem z výdělečné činnosti bez omezení výše příjmů.

Podle zákona o důchodovém pojištění se každý důchod skládá ze dvou složek: základní výměry, která je stanovena pevnou částkou (ta byla několikrát zvýšena a od 1. 1. 2006 činí 1470 Kč měsíčně), a procentní výměry, která se stanoví individuálně na základě získané doby pojištění a výše výdělků v rozhodném období, přičemž vyšší výdělků se nezapočítávají v plné výši. Formule pro výpočet důcho-

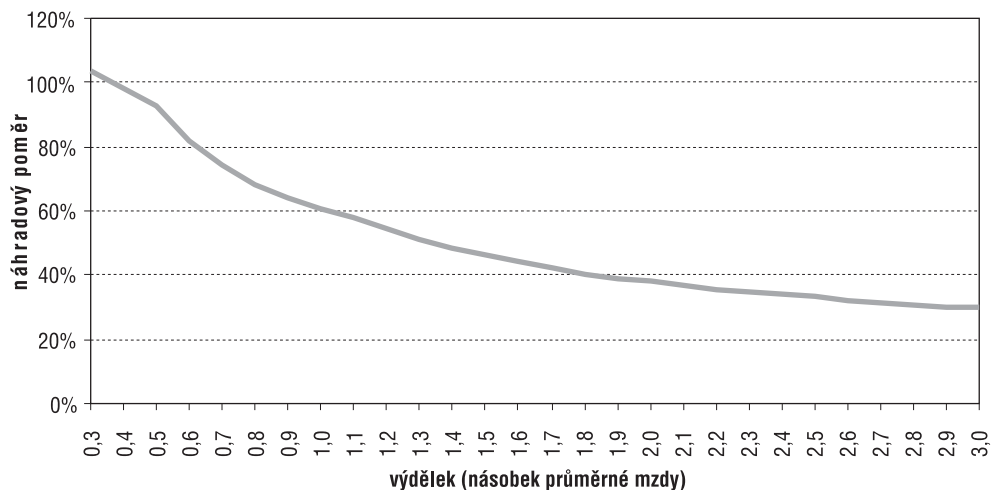
Tab. 1 Vývoj reálné hodnoty průměrného vypláceného starobního důchodu a jeho relace ke mzdě, 1990–2005 (Real values of average paid pensions and their relation to wages, 1990–2005)

Ukazatel	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Reálná výše důchodu (1989=100)	98,4	81,6	79,8	75,6	76,3	80,9	87,0	91,0
Relace průměrného starobního důchodu a průměrné hrubé mzdy	51,6	55,3	52,0	47,0	44,4	43,8	43,5	45,3
Relace průměrného starobního důchodu a průměrné čisté mzdy	63,5	67,3	67,7	60,1	57,2	56,6	56,0	58,3
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Reálná výše důchodu (1989=100)	88,9	92,6	92,1	92,5	97,1	100,1	99,6	103,5
Relace průměrného starobního důchodu a průměrné hrubé mzdy	45,9	45,2	44,2	43,4	43,5	42,2	40,6	41,1
Relace průměrného starobního důchodu a průměrné čisté mzdy	59,0	58,2	57,1	56,1	56,5	55,2	53,3	54,2

Pramen: MPSV.

¹⁾ Jako náhradní doba pojištění se hodnotí doba studia na střední, vyšší odborné a vysoké škole (po roce 1995 prvních šest let studia po dosažení věku 18 let), nezaměstnanosti (maximálně 3 roky), výkonu vojenské a civilní služby, péče o dítě do čtyř let věku (18 let věku u dlouhodobě zdravotně postiženého dítěte), péče o bezmocnou osobu, pobírání plného invalidního důchodu a nemocenských dávek a doba přípravy osob se změněnou pracovní schopností pro pracovní uplatnění.

Graf 1 Náhradový poměr (relace nově přiznaného důchodu k výdělku v předchozím roce) (Replacement ratio (ratio of the newly granted pension level to earnings in the previous year))

Pozn.: Výpočet pro 40 let pojištění, důchod přiznaný v roce 2006, průměrná mzda v roce 2005.

Pramen: ČSÚ, vlastní výpočty.

du je silně redistributivní, což vede k nízkým relacím nově přiznaných důchodů k předchozí mzdě u vyšších příjmových skupin a naopak vyšším poměrům důchodu ke mzdě dosahované před odchodem do důchodu u nižších příjmových skupin (graf 1).

Důchody jsou pravidelně valorizovány, a to podle pravidel účinných od 1. 7. 2002 minimálně podle úrovně růstu cen a jedné třetiny míry růstu reálných mezd. Propad reálné hodnoty průměrného starobního důchodu, ke kterému došlo v prvních letech transformace, byl však vyrovnán až v roce 2003, kdy průměrný starobní důchod dosáhl 100,1 % hodnoty roku 1989. Relace průměrného starobního důchodu k průměrné čisté mzdě měla v posledních letech klesající tendenci a v roce 2005 dosahovala 53,8 % (tab.1). Pozitivním znakem základního důchodového pojištění je skutečnost, že významně přispívá ke snížení chudoby starších osob. Ze souhrnné zprávy Evropské komise o přiměřených a udržitelných důchodech vyplývá, že Česká republika má nejnižší relativní míru chudoby u osob ve věku 65 a více let (4 %) mezi členskými zeměmi EU (průměr 18 %) (Commission, 2006).

Nicméně základní schéma důchodového pojištění má i některé problematické rysy, které vyvolávají potřebu dalších reforem. Patří mezi ně zejména (Návrh, 2003; Analýza, 2005; Commission, 2006; Výkonný tým, 2006):

- skutečnost, že přestože došlo díky parametrickým změnám k finanční stabilizaci schématu základního důchodového pojištění na období přibližně 20 let, po roce 2020 výdaje vlivem demografického stárnutí rychle porostou a schéma se dostane do deficitů na úrovni 4–5 % ročně,
- nivelizace důchodů a vysoká míra redistribuce, která způsobuje pokles životní úrovně u středních a vyšších příjmových skupin po odchodu do důchodu a může motivovat k neplacení pojistného,
- značný rozsah náhradních dob pojištění; podíl náhradních dob pojištění na celkové době pojištění činí podle analýzy VÚPSV u průměrného pojištěnce 22 % (Holub, 2004); náhradní doby pojištění činí schéma nákladným, což vyžaduje poměrně vysokou pojistnou sazbu, s možnými negativními dopady na ochotu platit pojistné na sociální zabezpečení,
- nízký reálný věk odchodu do starobního důchodu (57 let u žen a 61 let u mužů v roce 2004).

Penzijní připojištění

Schéma penzijního připojištění se státním příspěvkem bylo zavedeno v roce 1994. Stát podporuje penzijní připojištění poskytováním státního příspěvku a úlevou na dani z příjmů účastníkům i zaměstnavatelům, kteří svým zaměstnancům na penzijní připojištění přispívají²⁾. V současné době působí na trhu 11 penzijních fondů

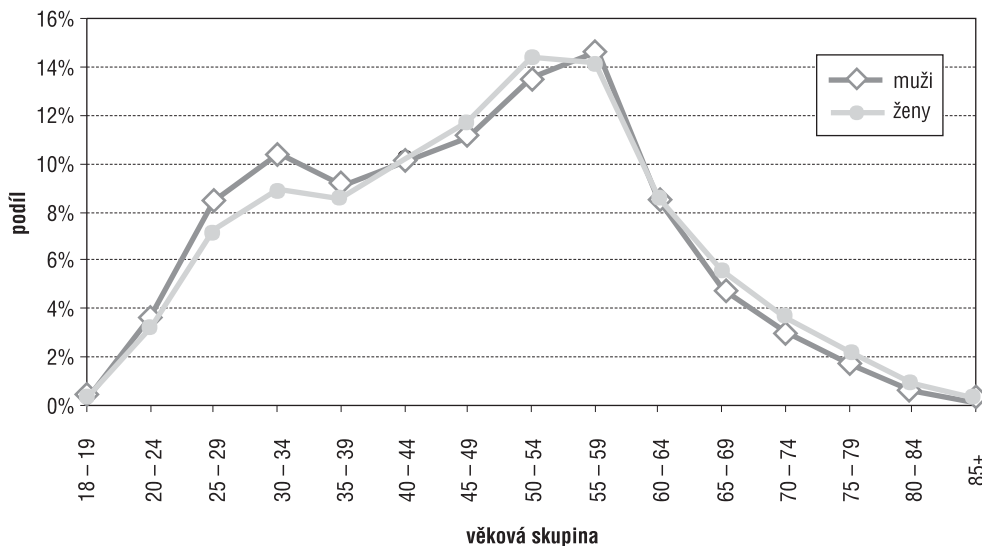
²⁾ Od roku 2001 se daňové úlevy vztahují i na produkty životního pojištění.

a ke konci roku 2005 se schématu účastnilo 3,3 miliónu účastníků (Penzijní, 2006). Ze schématu se vyplácejí peníze starobní, invalidní, výsluhová a pozůstalostí, jednorázové vyrovnání a odbytné.

K hlavním problémům penzijního připojištění patří (Národní, 2005; Commission, 2006):

- skutečnost, že penzijní připojištění neplní úlohu významného doplňku příjmů ve stáří; příspěvky účastníků jsou nízké (v roce 2005 v průměru 407 Kč měsíčně³⁾) a většina prostředků je vyplácena jako jednorázové vyrovnání; lze tedy konstatovat, že státní podpora je málo efektivní,
- nízká míra účasti mladších věkových skupin (graf 2),
- nízké hodnoty připsaných reálných výnosů (v letech 1995–2005 v průměru 1 %), což je ovšem kompenzováno vyšší bezpečností investic,
- potřeba dořešit otázku oddělení majetku účastníků a akcionářů.

Graf 2 Relativní věková struktura účastníků penzijního připojištění v roce 2005 (Relative age structure of participants in the pension scheme in 2005)

Pramen: MPSV.

Perspektivy dalšího vývoje

Uvedené problémy schématu základního důchodového pojištění i penzijního připojištění vedou k diskusím o důchodové reformě. Tyto diskuse vyústily v roce 2004 v ustavení tzv. *Týmu expertů*, jehož prostřednictvím předložily politické strany své návrhy důchodové reformy. Se systémem vícezdrojového financování důchodů počítaly varianty KDU-ČSL a US-DEU, které by za různých podmínek umožnily pojištěncům vyvázat se částečně ze státního (reformovaného) průběžně financovaného pilíře a odvádět příspěvky do pilíře fondového. Varianta ČSSD byla založena na transformaci současného systému na systém individuálních pomyslných účtů (tzv. NDC systém), KSČM navrhovala zachovat současný systém a provést některé parametrické úpravy. Konečně varianta ODS počítala s rovným důchodem ve výši 20 % průměrné mzdy.

Tyto varianty i současnou podobu schématu základního důchodového pojištění analyzovala pracovní skupina pro přípravu podkladů k důchodové reformě (tzv. *Výkonný tým*), která předložila svou závěrečnou zprávu v červnu roku 2005. Zpráva mimo jiné zdůrazňuje, že ideální důchodový systém neexistuje a že je především třeba strategického politického rozhodnutí o podobě a vlastnostech důchodového systému (Výkonný tým, 2005). V následujících měsících byl na základě těchto výsledků připraven návrh dohody politických stran o dalším pokračování důchodové reformy. Návrh obsahoval tezi, že základní důchodové pojištění bude i nadále hrát klíčovou roli v důchodovém systému, počítal s dalším zvyšováním

³⁾ Průměry, do kterých jsou zahrnuti i údaje z dodatečných oprav v žádosti o státní příspěvek, tj. z donárokování a v úvahu jsou brány i smlouvy, které byly kvůli chybám vyřazeny.

zákonné hranice pro nárok na starobní důchod na 65 let pro muže i ženy, s vytvořením rezervního fondu a úpravami v životním pojištění a penzijním přípojištění. Jednání o tomto návrhu však nevedla k uzavřené dohody. Otázka zásadní důchodové reformy tak zůstala otevřená pro další volební období.

Literatura

- Penzijní přípojištění se státním příspěvkem.* 2006. Praha: APF ČR, 123 s.
Commission of the European Communities. 2006. Synthesis report on adequate and sustainable pensions, Brussels.
 Holub, M. 2002. *Analýza nepríspevkových dob v ČR a doporučení pro jejich sledování a evidenci.* Praha: VÚPSV, 37 s.
Návrh hlavních principů pokračování reformy důchodového systému http://www.mpsv.cz/files/clanky/663/navrh_rds.pdf
Národní strategická zpráva o přiměřených a udržitelných důchodech. 2005. Praha: MPSV, 21 s.
Výkonný tým. Závěrečná zpráva. 2005. Praha, 119 s.

ZDRAVOTNÍ STAV VE STÁŘÍ

Z. KALVACH¹⁾ – M. ŠNEJDRLOVÁ¹⁾ – J. ONDRUŠOVÁ¹⁾ – C. DRBAL²⁾

K nejzávažnějším souvislostem stárnutí populace patří otázky, zda prodloužení naděje dožití a zvláště života ve stáří bude spojeno se stagnací, kompresí či expanzí nemocnosti seniorů a jaká je a bude její povaha (struktura). To je východisko k odhadu potřeb a k včasnému formování povahy i kapacity zdravotních a sociálních služeb. Základním nástrojem je metodicky dobře zformované a spolehlivě prováděné sledování zdravotního a funkčního stavu ve stáří a jeho vývoje. Kritériem může být především:

- naděje dožití (life expectancy, Le, e) při narození (e_0^0) a zvláště ve věku 65 let (e_{65}^0),
- naděje dožití adjustovaná na zdravotní stav či disabilitu (health-adjusted life expectancy HALE, disability-free life expectancy DFLE),
- věkově vymezená úmrtnost a její příčiny,
- výskyt chorob – vykazovaný, prostě evidovaný nebo výzkumně zjišťovaný,
- potřeba zdravotní a sociální péče (ta však může být účelná i neúčelná; přiměřená, nepřiměřeně nízká i neúčelně vysoká; strukturálně odpovídající potřebám i nevhodná),
- podrobnější vyhodnocování dynamiky a příčin věkově specifických hospitalizací, diagnostických či terapeutických výkonů, farmakoterapie podle lékových skupin apod.,
- zdatnost a její poruchy (schopnost fungování, functioning, míra soběstačnosti, nezávislosti, aktivity, participace, resp. jejich poruchy, disability, handicap),
- subjektivní spokojenost a zdravím podmíněná kvalita života,
- potenciál zdraví.

V zájmu lepšího chápání, sledování a komparování nemocnosti seniorské populace, především jejího křehkého a nesoběstačného segmentu, se i na mezinárodní úrovni rýsuje potřeba modifikovat základní nástroj medicínské statistiky – **Mezinárodní statistickou klasifikaci nemocí a přidružených zdravotních problémů** (MKN-10), platnou od roku 1992 v 10. revizi (*World Health Organization*, 1992).

V ČR je situace ještě deformovanější pro malý a za mezinárodním vývojem zaostávající (ne)zájem o funkční stav seniorské populace s disproporčním vnímáním nemocnosti a nezdraví prakticky výhradně jako výskytu „standardních chorob“. Ze sledování tak uniká závažná problematika disability s poruchami soběstačnosti, geriatrických syndromů, geriatrické křehkosti, involuční deteriorace, multimorbidity, modifikované adaptace/maladaptace na chorobné změny. Navíc i u mnohých „standardních chorob“, včetně frekventně přítomné aterosklerózy a jejích orgánových projevů (např. ischemické choroby srdeční, ICHS) se stále jasněji ukazuje, že geriatricky nejdůležitější není jejich přítomnost (prevalence) jako taková, nýbrž přítomnost a vývoj funkčně závažných forem s dopadem nejen na délku života, ale především na výkonost, soběstačnost a kvalitu života.

Jednostranný důraz na „standardní choroby“ je také jednou z příčin deformovaných představ o úmrtnosti zvláště u velmi starých lidí. Lékaři z různých důvodů vykazují i jako bezprostřední příčinu smrti převážně základní organické postižení, velmi často oběhového systému (ateroskleróza, ICHS, cévní mozková příhoda). Jen málokdy (s výjimkou pneumonie, zápalu plic) se zřejmě objeví skutečná bezprostřední příčina (respirační viróza, podchlazení, závažná porucha výživy, syndrom demence aj.).

¹⁾ 3. interní klinika I. lékařské fakulty UK a VFN v Praze.

²⁾ Škola veřejného zdravotnictví IPVZ Praha

Zdravotní stav seniorské populace v užším slova smyslu jako problematika „standardních chorob“ u seniorů

Ve stáří se zdůrazňuje dvojí problematika „standardních chorob“. První okruh zájmu se týká klinické změny „chorob ve stáří“, obecné změny jejich klinické problematiky a manifestace. Jde o atypický klinický obraz (odlišnosti spektra a nápadnosti příznaků – např. chybění bolesti, stereotypní projevy selhávání nejkřehčího orgánu, obvykle mozku, při jakékoli zátěži včetně onemocnění jiných orgánů), odlišný klinický průběh, specificky geriatrické komplikace či odlišnou strategii léčby oproti mladším nemocným.

Druhý okruh zájmu se týká involuční změny prevalence a incidence chorob s důrazem na typické „choby stáří“. Demografický, organizační i výzkumný zájem se soustřeďuje na choroby s vysokou seniorskou prevalencí a s involučně narůstající incidencí, jakými jsou např. ateroskleróza (I70), cévní onemocnění mozku především ischemická (I63-67), ischemická choroba srdeční (I20-25), art. hypertenze (I10-15), osteoartróza (M15-19), osteoporóza (M80-81), Alzheimerova nemoc (G30) a jiné formy demence, katarakta (H25), věkem podmíněná makulární degenerace sítnice (H35), nedoslýchavost (H90-91), proleženiny (L89), pády (W00-19) či úrazy, např. zlomeniny předloktí (S52) či stehenní kosti (S72). Ani tyto frekventní statistické jednotky však nejsou často lékaři vykazovány (např. pády, proleženiny). Minimálně vykazováno je také iatrogenní poškození včetně častých nežádoucích účinků léků či problematika týrání a zanedbávání závislých starých lidí (T74). Navíc, jak zmíněno, standardní statistické sledování obvykle nerozlišuje funkčně významné a nevýznamné formy chorob a pomíjí celou závažnou oblast nemocnosti, která není jednoduše vykazovatelná v rámci MKN, např. geriatrické syndromy či geriatrickou křehkost.

Prevalence chorob ve stáří

Prevalencí chorob ve stáří se dlouhodobě v ČR zabývají plzeňští autoři (Zavázalová et al., 2004).

Pokud jde o evidovaná chronická onemocnění ve věku 60 a více let, dosahuje jejich prevalence ve zkoumaném plzeňském regionu 95 % u mužů a 97 % u žen. Jde o 2830,5 choroby na 1000 osob daného věku.

Nejčastější jsou choroby oběhového systému s evidencí 1201 choroby/1000 obyvatel daného věku a s postižením 76,7 % relevantních osob. Jde především o arteriální hypertenzi s prevalencí nad 50 % a o ICHS s prevalencí nad 35 %. Následují choroby pohybového ústrojí (41,8 % a 538,5/1000) a onemocnění endokrinní a metabolická (29,8 % a 351/1000). Prevalence a geriatrická závažnost těchto nemocí předstihuje prevalence zhoubných nádorů figurujících na čelném místě ve statistice úmrtnosti.

Vzrůst prevalence zaznamenává především arteriální hypertenze (což může souviset s růstem zájmu i se zpřísňováním kritérií), ICHS a diabetes mellitus.

V metodice nemocnosti evidované v dokumentaci praktických lékařů zůstávají ovšem některé choroby významně poddiagnostikovány, např. Alzheimerova nemoc či osteoporóza.

Pokud jde o incidence akutních onemocnění, zaznamenali Zavázalová a spol. v dokumentaci praktických lékařů alespoň jedno onemocnění za poslední rok u 60 % pacientů ve věku nad 60 let. Nejčastěji šlo o onemocnění respiračního systému (38,6 % pacientů), o úrazy (8,6 %), onemocnění systému trávicího (7,8 %) či pohybového (6,8 %).

Spotřeba zdravotní péče byla ve věku nad 60 let vysoká. Průměrný počet návštěv u praktického lékaře za rok činil 11,1 návštěvy, hospitalizace byla evidována u 20 % pacientů a preskripce alespoň jednoho léku u 97,2 % pacientů. Příčiny zřejmě dlouhodobé neúčelnosti tak frekventních návštěv seniorů u lékaře (navíc další návštěvy u ambulantních specialistů), jejich častých hospitalizací i objemné farmakoterapie (tzv. polypragmasie) nejsou v ČR podrobněji analyzovány ani správně reflektovány.

Zdravotní stav seniorské populace v širším slova smyslu

Kromě výskytu a průběhu standardních chorob ve stáří podle MKN, můžeme hovořit o seniorské nemocnosti bez „standardních chorob“. Jde např. o

- involuční změny funkčně závažné, jejichž význam narůstá u osob dlouhověkových či progerických,
- důsledky životního způsobu (např. dekontace, atrofie z nečinnosti, malnutrice),
- iatrogenní poškození, zvláště nežádoucí účinky léků a projevy geriatrického hospitalizmu,
- fenomén komorbidit a multimorbidit (vzájemné potencování závažnosti i banálních chorob),
- geriatrické syndromy (např. instability, imobility, inkontinence, psychické alterace),
- geriatrickou křehkost a deterioraci.

Klíčovým pojmem pro chápání zdraví ve stáří je potenciál zdraví, který v ČR formuloval již v polovině 60. let 20. století C. Drbal jako integritu tří vzájemně propojených, neoddělitelných a ovlivňujících se komponent: zdatnosti, odolnosti a kreativní adaptability (Drbal, 1990). Všechny tři složky jsou plastické a dynamické. Každá z nich má svou proměnlivou míru související s celostním uspořádáním organismu, má svůj rozměr somatický i psychický, morfologický i funkční. Potenciál zdraví je individuálně specifický, je subjektivně prožíván i objektivně hodnotitelný. Změny involuční (např. pokles regulační kapacity), reži-

mové (např. depondice, poruchy výživy) i chorobné (multimorbidita) vedou ve stáří k úbytku potenciálu zdraví s poklesem zdatnosti (výkonnosti, fungování, soběstačnosti), odolnosti (nejen k infekčním chorobám, ale obecně ke stresorům, k zátěži s opakovaným selháváním a s prodlužováním doby zotavení, rekonvalescence) a s rozvojem stařecké křehkosti (frailty) jako projevem oslabené adaptability.

Důsledkem je progredující funkční deteriorace, jejíž věkový nástup i rychlost progresu jsou značně heterogenní v závislosti na genetické dispozici, chorobných změnách i životním způsobu. Opatření k posílení potenciálu zdraví, k oddálení a zpomalení stařecké deteriorace a tím ke zlepšení zdravím podmíněné kvality života a ke snížení potřeby zdravotně sociální péče ve stáří se týkají více konceptu salutogeneze (Antonovsky, 1979) než pouhé prevence chorob s vysokou prevalencí. Prevence chorob je součástí geriatrické salutogeneze jako komplexního přístupu ke zvyšování potenciálu zdraví ve stáří.

Mezinárodní zájem se zvýšeně soustřeďuje na problematiku křehkosti, která je projevem vulnerability a dispozic pro ztrátu soběstačnosti, pro akutní dekompenzace stavu s nutností hospitalizace, pro zvýšenou spotřebu péče i pro úmrtí (Boyd *et al.*, 2005).

Příkladem závažného geriatrického zdravotního problému, který nemá charakter „standardní choroby“ podle MKN je sarkopenie, involuční úbytek svalové hmoty a síly. K jejím vícečetným příčinám patří zvláště genetická dispozice, involuční změny samotných svalů i hormonálních vlivů, depondice s atrofií z inaktivity, malnutrice. Důsledky jsou závažné: instabilita s pády, pokles síly pro běžné denní činnosti. Sarkopenie je do značné míry reversibilní, „léčitelná“. Jde, či nejde o nemoc (statisticky vykazovat by bylo možno kód M62.5 „ochablost a atrofie svalu nezařazená jinde“)? Odpověď souvisí do značné míry s konceptuálním pojetím nemoci.

Pojetí a klasifikace nemocí

Konceptuální pojetí nemoci je dvojí (Vácha, 1980):

- xenochtonní – choroba jako vnější nepřítel či vetřelec, který existuje „sám o sobě, jako alternativa zdraví (typickým příkladem jsou infekční nemoci, úrazy, ale také nádory či jiná postižení určitého orgánu v „jinak zdravém organismu“),
- autochtonní – choroba jako stav organismu, jako kontinuum zdraví a nemoci.

Zatímco v mladším věku vyhovuje často xenochtonní koncept, ve stáří je obvykle nezbytné jeho autochtonní modifikování či úplné nahrazení. Diagnostika „standardních chorob“ musí být doplněna, zvláště funkčním hodnocením organismu, aby zůstala zachována míra medicínsky relevantních informací a představ i o stárnoucích pacientech, jejichž involuce vede k individuálně specifickým kvantitativním i kvalitativním změnám, k oslabování potenciálu zdraví a k narůstající heterogenitě subjektivních obtíží i objektivních příznaků a hodnot.

Tato potřeba vedla kromě jiného i k tomu, že kromě MKN byla vypracována také **Mezinárodní klasifikace funkčního stavu a zdraví**, MKF (International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF). Ve své druhé, novelizované podobě hodnotí poruchy aktivity (dříve disabilities), poruchy participace (dříve handicaps) a faktory prostředí (World Health Organization, 2001). I když současná podoba MKF je málo přehledná a málo praktická, ukazuje cestu ke sledování a hodnocení vývoje funkční zdatnosti a „zdraví“ křehké seniorské populace – jde o naplnění klasické definice, že zdraví je více než nepřítomnost nemoci. K dispozici je slovenský překlad, dosud však nikoliv český, což je několik let od vydání anglické verze spíše příznačné než překvapivé.

Subjektivní a funkční hodnocení zdraví

U chronických chorob, multimorbidit, u trvalého zdravotního postižení, a tedy také u geriatrických pacientů narůstá význam subjektivního hodnocení zdraví. To je také vodítkem k zachování patientské kompetence a k tomu, co, jakým způsobem a k jakému cíli v kombinaci patologických nálezů smysluplně léčit a ovlivňovat. Kromě samotných projevů chorob a jejich dopadů na funkční stav pacienta hrají velkou roli také prostředí, v němž pacient žije, jeho životní situace, adaptace či maladaptace na obtíže a prognózu. Do popředí vystupují psychosomatické souvislosti. Obtíže, stonání, jejich závažnost a tím i potřeba služeb by měly být nahlíženy v kontextu života. Ten pomáhá pochopit, jak závažné jsou určité chorobné projevy pro daného pacienta, a také, proč s těmiž obtížemi někdo zdravotní péči vyhledá a jiný nikoli. Hodnocení zdraví v kontextu života odpovídá konceptům A. Antonovského (sense of coherence), A. H. Maslowa (transcendence), V. E. Frankla (meaning of life) a obecně humanistické a transpersonální psychologie. Opmíjení této skutečnosti vede k dehumanizaci a poklesu účelnosti geriatrické péče. Relevantnost Antonovského konceptu pro seniorskou populaci byla opakovaně potvrzena (Soderhamn – Holmgren, 2004, Nygren *et al.*, 2005).

Pro hodnocení funkčního stavu seniorů, který je z hlediska zdravotních i sociálních služeb zásadní, se stále hledají vhodné a v široké praxi účelně použitelné nástroje. Jde především o modifikace aktivit denního života (ADL, activities of daily living), zatímco různé výkonové testy jsou používány spíše

výzkumně. Nezbytné je u lidí se zdravotním a funkčním postižením také pochopení, hodnocení a ovlivňování handicapujících situací, prostředí a jeho bariér. Samotný klíčový pojem soběstačnosti není atribut pouze funkčního stavu pacienta, ale musí být obvykle vztažen ke konkrétnímu prostředí – k jeho náročnosti, bezpečnosti i reflexi ve vnímání daného člověka. Tyto přístupy spoluvytvářejí tzv. komplexní geriatrické hodnocení (comprehensive geriatric assessment, CGA) (Kalvach et al., 2004).

Funkční deteriorace a disabilita ve stáří

Funkční deteriorace a disabilita ve stáří může být spojena s jednorázovou událostí (např. úraz, cévní mozková příhoda) či s určitou, jednoznačně identifikovatelnou progredující „chorobou“, např. s Alzheimerovou nemocí. Jde o monokauzální příčinu deteriorace. Častější je však povaha multikauzální s výraznou složkou autochtonní a v současnosti s obtížným statisticko-demografickým zpracováním.

Geriatrická funkční deteriorace se prohlubuje s věkem a má také svůj genderový aspekt: ve všech studiích ženy vykazují vyšší naději dožití, ale ve stáří horší zdatnost; geriatrická deteriorace u nich začíná dříve, probíhá rychleji a více interferuje s aktivitami denního života než u mužů. Uplatňuje se např. nižší svalová síla, odlišná struktura nemocnosti s vyšší prevalencí muskuloskeletálního postižení (osteoporózy a osteoartrózy) u žen, odlišná sociální role, vliv psychosociálních faktorů i fenomén selektivního přežívání v mužské populaci. Z hlediska potenciálu zdraví tak vykazují ženy ve stáří nižší zdatnost, ale vyšší odolnost a zřejmě určitým způsobem modifikovanou adaptabilitu.

Ve vztahu k naději dožití adjustované na zdravotní stav (health adjusted life expectancy, HALE) je geriatricky klíčová obava, zda prodloužování života ve stáří se zvyšováním prevalence chronických chorob (aterosklerózy, osteoporózy, osteoartrózy, Alzheimerovy choroby, věkem podmíněné makulární degenerace aj.) nepovede ke stagnaci HALE, k expanzi nemocnosti, růstu ošetrovatelských nákladů a k nízké kvalitě života na úrovni závislého živoření. Koncepty úspěšného stárnutí (včetně materiálů Světové zdravotnické organizace) naopak předpokládají stagnaci či kompresi nemocnosti (srovnatelný či dokonce rychlejší růst HALE než samotné naděje dožití). Vycházejí z toho, že:

- dispozice k dlouhověkosti je spojena s vyšší zdatností (selektivní přežívání), deteriorace začíná později a probíhá pomaleji,
- část typických „chorob stáří“ je preventibilní a účinně léčitelná (např. ateroskleróza, osteoporóza, katarakta),
- projekty úspěšného stárnutí prokazatelně zlepšují funkční stav (např. rekondiční programy),
- civilizačně a technicky se zlepšuje zvládnání disability (ekonomické možnosti, úpravy prostředí, kompenzační pomůcky),
- významné sociální determinanty nemocnosti a deteriorace (chudoba, nevzdělanost, sociální exkluze) jsou ovlivnitelné.

V dánské studii stoletých osob (Andersen-Ranberg et al., 1999) bylo soběstačných podle 6 položek ADL 44 % stoletých mužů a 20 % žen. Vývoj směřuje k ubývání disability těžké (absolutní) a k přibývání disability lehké (relativní). Tyto lehcí poruchy aktivity a participace (lehcí formy disability a handicapu) však mohou být hůře akceptovány ambicióznějšími generacemi nových seniorů, což relativizuje výsledky subjektivního hodnocení zdraví a jeho mezigeneračního porovnávání.

Podle dánské studie (Bronnum-Hansen, 2005) přibýlo v období 1987–2000 života s chronickou chorobou, ale zdravotní stav seniorské populace (věk 65+) se zlepšil s kompresí funkčně závažné nemocnosti. U mužů se zlepšila life expectancy (LE) o 0,9, HALE o 2,4 a život bez disability (disability-free life expectancy, DFLE) o 11,5 % (na 74,9 % života). U žen se LE zvýšila o 0,2, HALE o 1,1, DFLE o 5,4 % (na 61,0 % života). V Nizozemsku se v období 1989–2000 DFLE zvýšila, přibýlo mírné disability, ale ubylo disability střední a těžké (Perenboom et al., 2004). Obdobně pozitivní výsledky přineslo desetileté sledování několika tisíc seniorů v 10 evropských zemích (Aijanseppa et al., 2005), které také potvrdilo těžší funkční postižení žen než mužů a výraznější postižení pohyblivosti než sebeobsluhy. Metodickým problémem zůstává vztah komorbidit k disabilitě a její vliv na HALE (Mathers et al., 2006, van Baal et al., 2006).

Ve světě (nikoli však v ČR) probíhají i longitudinální studie, které sledují involuční, funkční a zdravotní změny standardizovaným způsobem. K nejznámějším patří v USA **Baltimore longitudinal study of aging** vedená v Národním zdravotním ústavu od roku 1958 (průběžné výsledky a informace na <http://www.grc.ni.a.nih.gov/branches/blsa>) či **Woman's Health and Aging Study**.

Závažné bylo dokumentování, že funkční deteriorace, disabilita a růst nákladů na zdravotní péči jsou i u geriatrických pacientů více projevem blízké smrti než stáří (Wilkins et al., 1983).

Uvedené výsledky přesvědčivě dokazují, že spíše než o pasivní obavu z přibývání velmi starých a dlouhověkých lidí či o spoléhání se na živelný vývoj by mělo jít i ve stáří o vyváženost aktivních opatření preventivních, kurativních a paliativních, aby docházelo ke zlepšování zdravím podmíněné kvality života všech zdravotně funkčních kategorií seniorské populace se zlepšováním účelnosti výdajů.

Závěr

Uvedené skutečnosti vedou až k úvahám o změně paradigmatu: Tradiční biomedicínský model klade důraz na chorobu a na její důsledky (disease-specific outcomes). Nový model klade důraz na naději dožití a zdravím podmíněnou kvalitu života, neboť „multimorbidní křehcí senioři nemusejí profitovat z léčby určité choroby, pokud přidružené problémy zhoršují kvalitu života či dokonce život ohrožují“ (Kaplan, 2002). Tradiční zájem o choroby je nezbytně třeba rozšířit o sledování a ovlivňování funkčního stavu, disability, geriatrické křehkosti, geriatrických syndromů. K tomu bude třeba i v ČR rozvinout komplexní geriatrické hodnocení, diferencované geriatrické služby zdravotně sociální i preventivní programy úspěšného stárnutí. Z hlediska statistiky a demografického popisu je třeba spolu se sledováním výskytu chorob ve stáří rozpracovat i sledování zdravotně funkčního stavu seniorské populace a rozvíjet kvalitní sledování naděje dožití vztažené ke zdravotnímu stavu, disability a kvalitě života, abychom lépe porozuměli problémům a potřebám stárnoucí populace a uměli na ni lépe a účelněji reagovat, včetně prodloužení HALE (DFLE), což v zásadě znamená posilování a zachovávání potenciálu zdraví ve stáří.

Literatura

- Aijanseppa, S. – Notkola, I. L. – Tjihuis, M. et al. 2005. *Physical functioning in elderly Europeans: 10 year changes in the north and south: the HALE project*. J. Epidemiol. Community Health, roč. 59, č. 5, s. 413–419.
- Andersen-Ranberg, K. – Christensen, K. – Jeune, B. et al. 1999. *Declining physical abilities with age: a cross-sectional study of older twins and centenarians in Denmark*. Age Ageing, roč. 28, č. 4, s. 373–377.
- Antonovsky, A. 1979. *Health, Stress, and Coping: New Perspectives in Mental Health and Physical Well-Being*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
- Boyd, C. M. – Xue, X. L. – Simpson, C. F. – Guralnik, J. M. – Fried, L. P. 2005. *Frailty, hospitalization, and progression of disability in a cohort of disabled older women*. Am. J. Med., roč. 118, č. 11, s. 125–31.
- Bronnum-Hansen, H. 2005. *Health expectancy in Denmark, 1987–2000*. Eur. J. Public Health, roč. 15, č. 1, s. 20–25.
- Drbal, C. *Uvahy o zdraví člověka v naší společnosti*. 1990. Praha: ÚSLOZ a Avicenum, 95 s.
- Kalvach, Z. – Zadák, Z. – Jiráček, R. – Závázalová, H. – Sucharda, P. (eds). 2004. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada Publishing, 861 s.
- Kaplan, R. M. 2002. *Quality of life – an outcomes perspective*. Arch. Phys. Med. Rehabil., roč. 83, č. 12, supplementum 2, s. S44–S50.
- Mathers, C. D. – Iburg, K. M. – Begg, S. 2006. *Adjusting for dependent comorbidity in the calculation of healthy life expectancy*. Popul. Health Metrics, roč. 4, s. 4.
- Nygren, B. – Alex, L. – Jonsen, E. et al. 2005. *Resilience, sense of coherence, purpose in life and self-transcendence in relation to perceived physical and mental health among the oldest old*. Aging Ment. Health, roč. 9, č. 4, s. 354–362.
- Perenboom, R. J. – Van Herten, L. M. – Boshuizen, H. C. – Van Den Bos, G. A. 2004. *Trends in disability-free life expectancy*. Disabil. Rehabil., roč. 26, č. 7, s. 377–386.
- Soderhamn, O. – Holmgren, L. 2004. *Testing Antonovsky's sense of coherence (SOC) scale among Swedish physically active older people*. Scand. J. Psychol., roč. 45, č. 3, s. 215–221.
- Van Baal, P. H. – Hoeymans, N. – Hoogenveen, R. T. et al. 2006. *Disability weights for comorbidity and their influence on health-adjusted life expectancy*. Popul. Health Metrics, roč. 4, s. 1.
- Vácha, J. 1980. *Problém normálnosti v biologii a lékařství*. Praha: Avicenum, 178 s.
- Wilkins, R. – Adams, O. B. 1983. *Health expectancy in Canada, late 1970s: Demographic, regional, and social dimensions*. Am. J. Public Health, roč. 73, č. 9, s. 1073–1080.
- World Health Organization. 1992. *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-10)*. Geneva: World Health Organization, (české vydání Praha: ÚZIS, 1992, s. 779).
- World Health Organization. 2001. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Geneva: World Health Organization.
- Závázalová, H. – Zaremba, V. – Zikmundová, K. 2004. *Nemocnost, potřeba a spotřeba zdravotní péče u osob vyššího věku*. In Kalvach, Z. – Zadák, Z. – Jiráček, R. – Závázalová, H. – Sucharda, P. (eds). *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada Publishing, 861 s.

PŘÍPRAVA NA STÁRNUTÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ

PETR WIJA

Politika přípravy na stárnutí by měla reagovat na dvě základní výzvy: integrovat starší osoby do ekonomického a sociálního rozvoje a vytvořit věkově inkluzivní společnost. Cílem je přijmout takové změny, které povedou k ekonomickému růstu a sociální soudržnosti. To vyžaduje změny ve všech relevantních politikách (vzdělávací, zdravotní, bytová, dopravní, penzijní a další) na úrovni centrální, regionální i lokální a zapojení všech částí společnosti (sociální partneři, soukromý sektor, neziskový sektor, akademická sféra atd.).

Politika přípravy na stárnutí by měla respektovat hledisko celospolečenské (systémové) i specifické potřeby starších lidí a rovněž některé průřezové priority či principy jako např. genderový aspekt proble-

matiky stárnutí, celoživotní přístup ke zdraví, rozdíly mezi venkovem a městem, specifika zdravotně postižených lidí, osob s demencí a duševní nemocí, etnických menšin a dalších skupin, vytváření informační báze pro tvorbu, implementaci a hodnocení politiky, rozdíly mezi regiony atd.

Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007

Vláda České republiky v roce 2002 přijala **Národní program přípravy na stárnutí** na období let 2003 až 2007 (dále jen Program), strategický dokument, který v deseti částech (I. Etické principy, II. Přirozené sociální prostředí, III. Pracovní aktivity, IV. Hmotné zabezpečení, V. Zdravý životní styl, kvalita života, VI. Zdravotní péče, VII. Komplexní sociální služby, VIII. Společenské aktivity, IX. Vzdělávání, X. Bydlení) stanovil cíle a opatření, která je třeba přijmout v kontextu demografického vývoje a dalších sociálních změn. Jeho účelem je zajistit, aby dílčí politiky adekvátně reagovaly na tyto změny, zejména na potenciál, potřeby a problémy starších lidí, a vytvořit „společnost pro lidi v každém věku“.

Národní program přípravy na stárnutí navazuje na strategii OSN v oblasti stárnutí, zejména na **Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí** (Vídeň 1982, Madrid 2002), **Regionální implementační strategii** (Berlín 2002) a **Zásady OSN pro starší osoby** (1991). OSN prostřednictvím svých doporučení pomáhá členským zemím formulovat politiky v jednotlivých oblastech, podporuje monitorování a hodnocení politik, vzdělávání a výzkum v oblasti stárnutí, mezinárodní spolupráci a výměnu zkušeností atd.

V listopadu 2005 vláda České republiky schválila první zprávu o plnění Programu. Zpráva obsahuje přehled aktivit a opatření resortů a regionálních i místních samospráv. Prováděné aktivity spočívaly jak v legislativních opatřeních, tak v podpoře projektů realizovaných prostřednictvím dotačních a dalších programů.

Schválením zákona o sociálních službách v březnu 2006 byly učiněny důležité kroky k vytvoření moderního systému sociálních služeb. Zákon, který nabude účinnosti od roku 2007, zavádí příspěvek na péči, který bude poskytován na základě hodnocení zdravotního stavu osoby a potřeby péče, definuje různé typy sociálních služeb, zavádí smluvní princip mezi poskytovatelem a uživatelem, zaručuje každému nárok na poskytnutí sociálního poradenství a nárok na posouzení jeho nepříznivé sociální situace, zavádí systém registrace poskytovatelů sociálních služeb, upravuje kontrolu kvality poskytování sociálních služeb s využitím stanovených standardů kvality, vytváří podmínky pro rozvoj terénních služeb apod.

Ministerstvo zdravotnictví přijalo **Koncepci domácí péče**, realizovalo dotační programy **Projekty zdravotního stárnutí**, **Národní program zdraví – projekty podpory zdraví** a další aktivity. V roce 2005 ministryně zdravotnictví poprvé udělila **Cenu Makropulos**, která je oceněním mimořádného a v praxi osvědčeného projektu, který řeší zdravotní a zdravotně sociální potřeby seniorů. Cenu obdrželo humanitární občanské sdružení Život 90 za službu tísňové péče pro seniory a osoby zdravotně postižené AREION.

Zájem o postavení starších lidí (50+) na trhu práce narůstá. Z celkem 59 projektů vybraných Ministerstvem práce a sociálních věcí v rámci **Programu Iniciativy Společnosti EQUAL** se na postavení starších osob na trhu práce zaměřují dva projekty: **Podpora stabilizace a re-integrace aktivních seniorů** a **Podpora celoživotního učení a rovných příležitostí na trhu práce pro pracující nad 50 let**. Realizace projektů, financovaných z CIP EQUAL, začala 15. prosince 2004.

Zákon o zaměstnanosti, který nabyl účinnosti 1. října 2004, zakazuje přímou i nepřímou diskriminaci v oblasti zaměstnanosti. Účastníci právních vztahů podle tohoto zákona jsou povinni zajišťovat rovné zacházení se všemi osobami uplatňujícími právo na zaměstnání. Lidem starším 50 let věku je podle zákona věnována zvýšená péče.

Podle průzkumů Ministerstva práce a sociálních věcí je věková diskriminace nejčastější formou diskriminace¹⁾. Přitom je vnímána jako něco samozřejmého. Svou roli zde hrají hluboce zakotvené stereotypy a předsudky o stárnutí a starších lidech. Ageistické postoje přitom nemají negativní dopad pouze na starší jedince, ale také na sociální a ekonomický rozvoj společnosti. Vládní návrh zákona o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o rovném zacházení (tzv. antidiskriminační zákon), kterým měla být implementována řada směrnic ES²⁾, však Sněmovna v březnu 2006 po zamítnutí Senátem nepřijala.

Mezinárodní spolupráce a výzkum

V roce 2004 vláda schválila první **Národní akční plán sociálního začleňování** na léta 2004 až 2006. Plán se zaměřuje na skupiny nejvíce ohrožené chudobou a sociálním vyloučením, mezi něž patří i některé skupiny

¹⁾ Ministerstvo práce a sociálních věcí v listopadu 2005 uspořádalo mezinárodní konferenci na téma *Postavení a diskriminace seniorů v České republice*, které se zúčastnili přední odborníci a zástupci významných neziskových organizací z České republiky a zahraničí. Příspěvky z konference budou vydány ve sborníku.

²⁾ Zejména směrnici č. 76/207/EHS, o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy, pokud jde o přístup k zaměstnání a pracovní podmínky, směrnici č. 2002/73/ES, která novelizuje směrnici č. 76/207/EHS, směrnici č. 2000/43/ES, kterou se provádí zásada rovného zacházení mezi osobami bez ohledu na jejich rasový nebo etnický původ, a směrnici č. 2000/78/ES, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání.

seniorů, a na jejich přístup ke zdravotní péči, bydlení, dopravě, právním, sociálním a dalším službám a zboží.

Ministerstvo práce a sociálních věcí se zapojilo do několika projektů zaměřených na problematiku sociálního začleňování. Ve spolupráci s Královéhradeckým krajem a humanitárním občanským sdružením Život 90 se podílí na projektu **Od izolace k začlenění**, v rámci kterého bude vypracován regionální plán sociálního začleňování starších osob, včetně metodiky jeho tvorby a realizace, a vytvořena databáze inovativních opatření a příkladů dobré praxe³⁾.

Ministerstvo práce a sociálních věcí se zapojilo také do programu **Regions for All Ages** britské organizace Age Concern, jehož cílem je rozvoj regionální a místní politiky v kontextu stárnutí populace. V rámci programu se uskutečnila konference s názvem **Building Cohesion in Ageing Europe**⁴⁾ a připravuje se vydání manuálu s názvem **Age-proofing toolkit**, který by měl podpořit zahrnutí potřeb a aspirací starších lidí do regionálních a místních koncepčních dokumentů.

Pro formulaci adekvátní politiky v kontextu stárnutí populace má značný význam výzkumná činnost. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (VÚPSV) publikoval zprávu **Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh** (Vidovicová, 2005). Autorka zprávy v současnosti pracuje na projektu **Age mainstreaming**, který by měl přispět k zohledňování demografického vývoje a potřeb starších lidí při tvorbě politiky v různých oblastech. Dalšími výzkumnými zprávami vztahujícími se k tématu stárnutí populace jsou např. **Čeští senioři včera, dnes a zítra** (Vohralíková – Rabušic, 2004), **Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti** (Vidovicová – Rabušic, 2003), **Kultura poskytování osobních sociálních služeb: případová studie Pečovatelské služby** (Musil – Hubíková – Kubalčíková, 2003), **Sociální služby poskytované seniorům v domácnostech** (Veselá, 2003), **Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva? (zamýšlení nad některými souvislostmi populačního stárnutí)** (Rabušic, 2002), **Představy rodinných příslušníků o zabezpečení péče nesoběstačným rodičům** (Veselá, 2002), **Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření** (Kučařová, 2002)⁵⁾.

Priority a výzvy pro budoucnost

Přijetí Národního programu přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007 vedlo k prohloubení diskuse o sociálních a ekonomických důsledcích demografického vývoje a o příležitostech a životních podmínkách starších lidí v České republice. Program byl velmi kladně přijat seniorskými a proseniorskými organizacemi. Přes řadu aktivit resortů i samospráv však přetrvávají nedostatky, na které je třeba se zaměřit, např. na postavení starších lidí na trhu práce, nedostatečný rozvoj diferencované geriatrické péče a služeb, neuplatňování moderních gerontologických principů ve zdravotních a sociálních službách, problematika ochrany starších lidí proti všem formám zneužívání a násilí a obecná vstřícnost veřejných i soukromých služeb k potřebám a preferencím starších osob a jejich dostupnost.

Dosažení statutárního důchodového věku představuje psychologickou a kulturní bariéru pro setrvání na trhu práce, zejména pro osoby s nižší kvalifikací a v situaci vyšší nezaměstnanosti. Prodloužení statutární hranice důchodového věku sice posouvá bariéru „důchodového věku“ do pozdějšího věku, ale k prodloužení pracovní kariéry a zvýšení zaměstnanosti toto opatření samo nestačí. Pro zvýšení zaměstnanosti starších osob je žádoucí také změna pojetí penzionování, které by mělo být obdobím občanských a ekonomických aktivit. Při uvažování o vztahu stárnutí a pracovní kariéry bychom neměli zaměřovat a směřovat vlivy biologického stárnutí a „zestárnutí“ kvalifikace a dovedností, které je důsledkem zanedbání investic do celoživotního učení, tj. do rozvoje znalostí, dovedností jak na úrovni společnosti, tak i jednotlivce.

Vláda České republiky ve snaze koncepčně a systematicky reagovat na uvedené nedostatky v březnu 2006 zřídila **Radu vlády pro seniory a stárnutí populace** jako poradní a iniciativní orgán vlády (dále jen Rada). Do Rady byli přizváni vedle zástupců vybraných ministerstev také zástupci sociálních partnerů, samosprávy, odborné veřejnosti, zdravotních pojišťoven, seniorských organizací, nestátních neziskových organizací a dalších subjektů. Rada na svém prvním zasedání dne 20. dubna 2006 zřídila čtyři pracovní skupiny: 1) pro zdravotní a sociální politiku, zdravotní a sociální služby, 2) pro trh práce, celoživotní učení a hmotné zabezpečení, 3) pro podporu informovanosti, společenské participace a odstraňování diskriminace starších lidí a 4) pro bydlení a residenční sociální služby. Do 31. října 2007 má ministr práce a sociálních věcí společně s druhou zpravou o plnění Programu předložit návrh nového programu na období 2008 až 2012.

³⁾ Více informací o projektu a databázi příkladů dobré praxe lze nalézt na adrese www.i2i-project.net.

⁴⁾ Zpráva z konference *Building Cohesion in Ageing Europe* a *Age proofing toolkit* vydaný pro regionální samosprávy v Británii jsou dostupné na stránkách organizace Age Concern na adrese www.ageconcern.org.uk.

⁵⁾ Uvedené výzkumné zprávy jsou dostupné na internetových stránkách Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí na adrese www.vupsv.cz.

36th Conference of the Czech Demographic Society "Living Longer in Czech Society", 24 May 2006

The topic of the conference – which can be summarised as ageing, and the causes, circumstances and consequence of ageing – is very timely and relevant today. The first and long the only public figure to recognise and grasp the issue of the ageing of the Czech population was the former Minister of Labour and Social Affairs, Vladimír Špidla.

Demographers long ago drew attention to the future acceleration of the ageing of the Czech population, and references to the problem can be found in the first post-war demographic forecasts and in all subsequent forecasts. It was apparent to demographers in particular that every extension of the life expectancy and every decline in fertility rates below the level of population replacement must lead to an increase in the number and proportion of older people in the population.

The demographic community in the Czech Republic (and previously in the former Czechoslovakia) has frequently made the issue of ageing a topic of discussion, and it was more largely dealt with at a conference held in 1987 (Mortality Rates and the Ageing of the Population in Czechoslovakia) and at a related international conference in 1989 (The Ageing of the Population in Developed Countries). The conclusions reached at these conferences were overlooked, not just before 1989, but also long afterwards. Perhaps demographers were not emphatic enough in the information they provided to the public about what to expect in the future. To date some economists have failed to grasp the fact that ageing will not just be an economic problem but also a social problem in the broadest sense of the word. We all have to realise that by the year 2030 there will be between 2.1 and 2.5 million people over the age of 65 in this country, representing approximately one-quarter of the entire population. Passing on a negative age structure to future generations represents a demographic debt, because every society with a disproportionately high percentage of seniors is impoverished by the fact that a smaller percentage of people will be participating in its economic and social potential.

Speakers at this conference focused on the problem of ageing from various different perspectives. In a paper titled "The Socio-demographic Perspectives of Senior Citizens in the Czech Republic and the EU", J. Rychtaříková (Faculty of Science, Charles University in Prague) exposed the basic causes of demographic ageing – a reduction in the fertility rate and in mortality rates, especially among older people, and the complex global consequences of this (the highest relative growth in the population occurring in the oldest group of seniors, the co-existence of up to four generations in society, changes in the socio-economic climate of society, the effects of an ageing population on retirement security and health care). She showed the changes in the composition of the population by family status and approximated the situation in comparable countries and the situation in this country before 1989. The percentage of divorced people increased particularly among the older population, while there was a decline in the proportion of widowed persons. Excess male mortality persists, and only a slight improvement is expected in the state of health of persons over the age of 75. Individual countries continue to exhibit some specific features, but over the long term a convergence of trends is expected.

This was followed by a paper presented by K. Svobodová from Research Institute for Labor and Social Affairs titled "The Gender Aspects of Ageing: Family and Caring for Seniors", in which the speaker drew attention to the fact that it is primarily women who provide care for older family members, while women themselves require from family members less assistance than men do. Women engaged in providing care for family members are forced to limit their working hours and change their work and life agendas, and yet the financial valuation of this care is inadequate. Research has shown that seniors primarily require care within their own home, and only one-third of survey respondents consider this the joint responsibility of institutions and the family, with over 40% viewing it more as the responsibility of society. In one – quarter of cases, however, children do not want to provide assistance to their ageing parents. One-half of people in the middle generation imagine ageing in their own home and with assistance from their children, and another one-quarter see assistance as coming from institutions. Only just less than one – fifth of respondents envisage spending their old age in facilities for senior citizens once they are no longer able to take care of themselves.

Š. Pollnerová (Ministry of Labour and Social Affairs) spoke about the retirement system in "The Retirement System in the Czech Republic – Today and Future Developments". She described the situation today and the most recent changes, including the decrease in the ratio of the old-age pension to average wage, emphasising that the country's basic superannuating pension scheme contributes to reducing poverty among the elderly. Reform of the system will require a reduction of the pension levelling in effect today and also a further increase in the retirement age, enhanced development of the superannuating pension scheme (for now primarily involving low payments and insufficient participation from young people). A team of experts evaluated all the proposed amendments to the system submitted by political parties, but could not reach a consensus, and the decision was deferred to the next government.

In the paper "The State of Health in Old Age" Z. Kalvach (1st Faculty of Medicine, Charles University in Prague) spoke about illness and the incidence of disease among the senior population in the Czech Republic. He noted the incorrect perspective applied to illness among seniors at the level of so-called standard illnesses, as this overlooks the specific character of illness among this group of the population. This refers mainly to the problem of disability interfering with self-sufficiency, geriatric syndromes, geriatric frailty, deterioration of the nervous system, multimorbidity, and modified adaptation/maladaptation to disease-induced changes. The one-sided emphasis on "standard illnesses" is one of the causes behind erroneous notions about mortality among the elderly.

"How to Promote an Active Life in Old Age" was the title of a paper presented by J. Lorman (Life 90). He indicated that such support must be connected with increasing the activity of senior citizens, organising seniors, and involving the assistance of social partners. Retirement should occur on an individual basis and through a smooth transition (reducing working hours) and not as a sudden change. The involvement of seniors in voluntary work should be promoted. A society oriented toward success, social standing, and financial status is not however favourable to

seniors. It is necessary to strengthen their motivation for life-long education, and create a special protective net for those who are unable to get by. The ideal is to pass away at a late age in full physical and mental health.

P. Wija (Ministry of Labour and Social Affairs) presented information about “The National Programme for Preparing for the Ageing of the Population”. International agreements recommend, among other things, including the issue of ageing in all policies, supporting family-based care and care in the context of regional cooperation, and the full social integration of seniors. In 2002 the National Programme for Preparing for the Ageing of the Population for the Years 2003–2007 was prepared, and among its tasks it stipulated the need to conduct research on preparations for the ageing of the population, with the priority of care in the family and the family environment, and the integration with social services in the community (so-called relief services). The programme anticipates an increase in public participation in the pension scheme and the creation of financial reserves for retirement, along with a modified concept of the role and work of homes for senior citizens and institutions caring for patients with long-term illness. In March 2006 the Government Council for Senior Citizens and the Ageing of the Population was set up. Four working groups were established under the Council that will focus on the following areas: health and social policy, the labour market and life-long education, elimination of the discrimination of elderly citizens, and housing.

In “The Rights of Seniors” H. Kunstová (Czech Helsinki Committee) noted that the most frequent abuse of the rights of seniors relate to property rights, the violation of habitation in the case of seniors in institutional facilities, and disregard for the rights of inheritance, etc. She also pointed to the legislation affecting the relationships of parents – seniors – and their children, the failure to provide personal care, and the institutionalisation of seniors. The Social Charter of Europe also explicitly refers to ensuring the rights of seniors.

The final paper – “Interdisciplinary Cooperation in Dům Portus (Portus House) Community Centre” (O. Staněk, Life 90), focused on the conditions and possibilities relating to the provision of differentiated services to seniors in one location.

The papers were often supplemented and elaborated by the responses the speakers were able to provide to the questions posed by conference participants. The conference proceedings confirmed the extent to which society is prepared for demographic ageing, but of key importance in this regard will be the subsequent implementation and observance of prepared measures.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIE /16. ročník, 1/2006/

I. NA ÚVOD

Petr MACH

Činnost statistického úradu Slovenskej republiky v roku 2005 5

II. ČLÁNKY Z OBLASTI ŠTATISTIKY A DEMOGRAFIE

Jozef MLÁDEK, Jana MARENČÁKOVÁ, Jana ŠIROČKOVÁ

Demografické správanie vysokoškolákov Slovenska

1. časť – reprodukčné správanie 22

Vladimír Mokrý

Typy národohospodárskej politiky a problémy ich realizácie 46

Janetta DICKÁ

Vývoj rozmiestenia obyvateľov mesta Košice v rokoch 1991 a 2001

(z pohľadu priestorovej redistribúcie obyvateľov podľa Clarkovho modelu) 66

Viera PACÁKOVÁ, Daniela SIVAŠOVÁ

Graduácia mier úmrtnosti v životných poisťovniach použitím štandardných

tabuliek 80

Eva ROHÁČOVÁ

Porovnanie celkovej štruktúry spotrebných výdavkov na Slovensku a v ostatných

krajinách Európskej únie 91

III. OZNAMY – IV. MENNÝ ZOZNAM ČLÁNKOV, ROČNÍKY 1991–2005

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26,

Slovenská republika; rozširuje a objednávky prijíma Informační servis – tamtéž.

Cena: 50 Sk, roční předplatné 200 Sk.

Z HISTORIE SČÍTÁNÍ LIDU (1754 – 1910)

Vývoj do poloviny 19. století

V pozadí většiny opatření, která byla cílevědomě zaměřena na modernizaci státní správy na území habsburské monarchie v polovině 18. století, stála potřeba vymezení místního hospodářského a populačního potenciálu jednotlivých zemí, neboť Rakousko bylo neustále ohrožováno nebezpečím války s Osmanskou říší a nově v této době objevujícím se silným nepřítelem a sousedem – pruským královstvím. K zmíněným opatřením patřilo i postupné vytváření systému zjišťování dat o počtu a struktuře obyvatelstva.

První soupis obyvatelstva v celé habsburské monarchii mělo provést duchovenstvo, a to na základě císařského nařízení (reskriptu) o konskripci z 13. října 1753. Císařovna nařídila tímto reskriptem všem farářům v říši, aby každoročně pořizovali seznamy farníků v členění na komunikanty, dále na mládež, způsobitou náboženské výchovy a na nedospělé děti¹⁾.

Císařským nařízením z 19. ledna 1754 bylo stanoveno, že se soupisové akce mají zúčastnit vrchnostenské úřady. Třetím císařským nařízením z 16. února 1754 bylo duchovenstvo opět pověřeno vedle vrchnosti provedením soupisu a byl jím stanoven jednotný formulář pro oba druhy soupisu²⁾.

K první konskripci došlo v době krátce po skončení války o dědictví rakouské a ztrátě téměř celého Slezska a Kladska³⁾, jež patřily mezi nejprůmyslovější země habsburské monarchie. Soupis obyvatelstva byl tedy proveden vrchnostmi (tj. majiteli panství) i církevními úřady, shodně byl zjišťován a zaznamenáván věk, pohlaví a legitimita (manželský původ) obyvatel. Duchovenké soupisy však oproti vrchnostenským seznamům vykazovaly vyšší údaje⁴⁾.

Podle císařského nařízení z 16. února 1754 se měly další soupisy konat vždy po 3 letech, ale v důsledku vypuknutí sedmileté války⁵⁾ se soupis v roce 1757 neuskutečnil a druhá konskripcie proběhla až v letech 1760–1761⁶⁾. Rovněž její výsledky byly značně nepřesné, mj. i proto, že nebylo precizně vymezeno obyvatelstvo podléhající konskripci. Císařským nařízením z 22. května 1762 bylo uloženo opakovat soupisy každoročně⁷⁾. Nadále však byly církevní konskripcie přesnější než vrchnostenské soupisy. Konskripcie se konaly pravidelně až do roku 1769⁸⁾ a vedle údajů o početnosti obyvatelstva a o jeho

¹⁾ V překladu text určený pro Čechy zněl: „Reprezentaci a komoře v Čechách se nařizuje ve věci konsignace komunikantů (tj. osob schopných zpovědi nebo osob, které se vyzpovídaly), kterou je třeba předložit, abyste po dohodě s ordinářem (tj. biskupem) zařídili, aby faráři založili příslušný rejstřík duší jednotně a ve třech oddílech s přihlédnutím k tomu, že farnice se dělí na komunikanty, mládež způsobitou náboženské výchovy a na nedospělé děti; u každé osoby je nutno uvést pohlaví, věk a stav (tj. stavovskou příslušnost) a soupis sem zaslat ke konci vojenského roku (tj. do konce října následujícího roku). Jde podobně na reprezentaci na Moravě, ve Slezsku, Štýrsku, Korutanech a Krajině. Dáno ve Vídni dne 13. října 1753.“ Převzato z *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918*. Díl 1, 1754–1865. 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 1978, s. 14.

²⁾ Znění druhého a třetího císařského nařízení bylo otisknuto v práci J. A. Rieggera nazvané *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*, sv. I., s. 82–86, Prag und Leipzig 1787. Citovaná práce je tvořena celkem 12 svazky, které tiskem vyšly v rozmezí let 1787 až 1794.

³⁾ Válka o dědictví rakouské proběhla v letech 1740–1748 a byla ukončena mírem podepsaným v Drážďanech roku 1745 a mírem podepsaným v Čáchách roku 1748, jimiž byla definitivně stvrzena ztráta velké části Slezska a části Kladska ve prospěch Pruska.

⁴⁾ Za nižšími čísly udanými vrchnostmi stály hlavně daňové důvody a vliv mohlo mít i zahrnutí pouze místního poddanského obyvatelstva, zatímco duchovní soupisy zahrnovaly i osoby ostatní.

⁵⁾ Sedmiletá válka proběhla v letech 1756–1763. Hlavním záměrem císařovny Marie Terezie bylo opětovně získání území, které bylo ztraceno po válce o dědictví rakouské. Po skončení sedmileté války byl roku 1776 uzavřen mezi Rakouskem a Pruskem mír v Hubertsburgu (u Lipska), jímž se císařovna Marie Terezie s konečnou platností zřekla Slezska a Kladska a pruský císař Fridrich II. se zavázal dát svůj kurfiřtský hlas jejímu synovi arcivévodovi Josefovi.

⁶⁾ *Obyvatelstvo českých zemí...* c. d., s. 12–18.

⁷⁾ Kárníková, L. *Vývoj obyvatelstva českých zemích 1754–1914*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 290.

⁸⁾ Dvořáček, F. *Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754–1921*. Československý statistický věstník, 1924, V, s. 247–302.

rozložení podle věku a pohlaví, částečně i rodinného stavu zachycovaly také údaje o sociální skladbě obyvatelstva⁹⁾. Dochovaná data jsou však značně torzovitá¹⁰⁾.

Na základě oprávněné kritiky způsobu realizace soupisů obyvatel¹¹⁾ došlo ke změně jejich provádění. Patentem ze dne 10. března 1770 (obr. příloha) nařídila císařovna Marie Terezie v českých, dolnorakouských a vnitřních rakouských dědičných zemích „všeobecné popsání duší, sepsání tažného dobytka a spočtení domů“ k zreorganizování vojenských obvodů¹²⁾. Dualismus provádění konskripce byl zachován, i když vedle vrchností druhý soupis prováděly vojenské úřady. Dochází již k rozlišení sčítaných osob na domácí (tj. v místě narozené a bydlící, příp. později přistěhovalé a zde usedlé) a na cizí (tj. dočasně přítomné)¹³⁾. Patent z 10. března 1770 dále stanovil, že práce na sčítání mají začít 1. října téhož roku a jelikož se předpokládalo sčítání pochůzkou dům od domu, bylo třeba očíslovat všechny domy v sídlech¹⁴⁾, která byla pro účely konskripce pojmenována konskripčními osadami. Zároveň bylo obyvatelstvu zakázáno napříště měnit příjmení, a tím vznikl základ dodnes platné identifikace jednotlivců podle jejich jména a příjmení. Dále bylo stanoveno, že poddaný, který se popisu záměrně vyhne či se bude ukrývat nebo dokonce uprchnout, po dopadení bude zatčen a potrestán ke dvěma letům prací na pevnostních stavbách. Pokud by ukryl svůj dobytek před soupisem, kdekoli bude dobytek nalezen, bude konfiskován¹⁵⁾.

Hlavním cílem konskripce zachycujících pouze civilní obyvatelstvo a uskutečněných mezi lety 1771 až 1851 bylo zjištění branné schopnosti obyvatel. Nový konskripční patent z 18. září 1777¹⁶⁾ přispěl k dalšímu zpřesnění soupisového systému. V letech 1771–1776 vojenské konskripce podléhalo pouze křesťanské mužské obyvatelstvo, řazené podle věku a stavu. Doplnující vrchnostenské soupisy sice evidovaly všechno obyvatelstvo, ale značně nepřesně. V roce 1778 bylo nařízeno pro každou konskripční osadu zavést tzv. populační knihu, v níž byli uvedeni všichni obyvatelé podle domů a v nich podle rodin. U jednotlivých osob byl uveden věk, pohlaví a rodinný stav. Na základě těchto knih byly zjišťovány souhrny za osady, panství a kraje až do roku 1831, kdy byla opět nařízena fyzická konskripce. Tento pozměněný konskripční systém se v Rakousku s drobnými úpravami udržel až do roku 1850–1851. Konskripce uskutečněné po roce 1780 tedy zachycovaly všechno obyvatelstvo domácí a do roku 1804 včetně dětí ve věku od 1 roku. Konskripčním a odvodním patentem o soupisu osob povinných vojenskou povinností z 25. října 1804¹⁷⁾ bylo nařízeno, aby byly stejně přesně jako muži evidovány i ženy a aby do konskripce byly zahrnuty i děti od narození¹⁸⁾.

Konskripce prováděly souběžně vojenské a politické úřady, do roku 1827 každoročně¹⁹⁾, následně od roku 1830–1831 v tříletých intervalech (tj. 1834, 1837, 1840, 1843, 1846). Také údaje získané v tříletých periodách nebyly výsledkem opakovaných realizací nových soupisů, ale revizí dříve zjištěných údajů²⁰⁾. Teprve od roku 1807 jsou výsledky vojenských i politických šetření jednotné. Zapisováno bylo domácí obyvatelstvo (tj. osoby příslušné do dané obce), které bylo rozlišováno na přítomné a nepřítomné. Z vojenských důvodů byly stále podrobnější informace zjišťovány za mužskou populaci.

Soupis, který se měl uskutečnit v roce 1849, byl vlivem revoluce 1848/49 proveden až ke konci roku 1850. Následné politické změny měly nepřímo vliv i na evidenci obyvatelstva a konskripce provedenou v roce 1851 končí souvislá řada soupisů domácího obyvatelstva na našem území.

⁹⁾ Obyvatelstvo se dělilo podle stavovské příslušnosti na duchovní, šlechtice, úředníky, služebnictvo, měšťany, řemeslníky, poddané a chudé v ústavech.

¹⁰⁾ *Obyvatelstvo českých zemí...* c.d., s. 49–50.

¹¹⁾ Stále přetrvávala snaha vrchnostenských úřadů zatajovat obyvatele, a navíc konskripce probíhaly k různým datům.

¹²⁾ NA, PT, 1779. Zmíněný patent císařovny Marie Terezie byl českým guberniem vyhlášen dne 9. dubna 1770 a bylo jím nařízeno v království Českém, dolních a vnějších rakouských zemích všeobecné sčítání lidu, tažného dobytka a domů k zreorganizování vojenských obvodů (NA, PT, 1785).

¹³⁾ *Obyvatelstvo českých zemí...* c.d., s. 8.

¹⁴⁾ Například v berní rule byly domy uváděny podle jména a příjmení majitele. Příjmení však nebyla závazně stanovena a mohla se v průběhu času měnit.

¹⁵⁾ NA, PT, 1785.

¹⁶⁾ NA, PT, 1965. České gubernium vyhláší patent císařovny Marie Terezie, v němž nařizuje sčítání (konskripce) obyvatelstva a dobytka v dědičném království Českém.

¹⁷⁾ *Conscriptions und Recrutirungs Patent vom 25. October 1804*. In: *Politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*, Wien 1807, 23. Band, s. 3–131.

¹⁸⁾ Kárníková, L. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 293, 296.

¹⁹⁾ Z důvodu války o dědictví bavorské (někdy označované též „bramborová válka“, neboť během ní se masově na našem území rozšířila konzumace brambor mezi nižšími vrstvami obyvatelstva), která probíhala v letech 1777 a 1778 mezi Rakouskem a Pruskem a byla zakončena roku 1779 podepsáním míru v Těšíně, na jehož základě bylo rozšířeno území Horních Rakous, se konskripce nekonala v letech 1777 a 1778 a dále v letech 1802 a 1809, a to v důsledku probíhajících napoleonských válek.

²⁰⁾ Kárníková, L. *Vývoj obyvatelstva...* c. d., s. 296–297.

Sčítání lidu v roce 1857

Podle císařského nařízení ze dne 23. března 1857 č. 67 ř. z.²¹⁾ bylo provedeno první sčítání lidu k jednomu dni, a to k 31. říjnu téhož roku. Provedením sčítání byla pověřena obecní představenstva a úřady politických okresů, které měly zajistit výběr císařských (sčítacích) komisařů. O tom, zda sčítání bude provádět obecní představenstvo nebo císařský politický úřad okresní, rozhodoval krajský úřad (§ 16). Císařské nařízení dále stanovilo, že sčítání má být ve všech korunných zemích konáno vždy s šestiletou periodicitou k 31. říjnu příslušného roku (§ 4). Vedle domácího obyvatelstva byli sčítáni i cizinci (§ 18). K domácímu přítomnému obyvatelstvu byly přičítány také osoby patřící do dané obce, i když v době sčítání nebyli v obci přítomni (§ 20).

V osadách, kde sčítání prováděla obec, předal představený obce každému majiteli domu či jeho správci příslušný formulář k rozdělení mezi nájemce domu společně s tištěnými instrukcemi k vyplnění (§ 22). Za nájemce, kteří neuměli psát nebo byli nepřítomni v době sčítání, byl povinen vyplnit formulář majitel, resp. správce domu (§ 24). Po shromáždění vyplněných formulářů za jednotlivé nájemce včetně své osoby, byl povinen je zaslat v obci stanovené lhůtě představenému obce (§ 26). Ze shromážděných formulářů byl představený obce povinen sestavit sumární tabulky s údaji o domácím obyvatelstvu, o cizincích a o dobytku.

V osadách, kde sčítání prováděl císařský (sčítací) komisař, sestavoval podle údajů mu nahlášených od hlav rodin a od osob samostatně žijících za přítomnosti představeného obce sumární tabulky za obyvatelstvo, za cizince a dobytek dané obce (§ 31).

Za vyhýbání se sčítání nebo za záměrné udání nepravdivých údajů anebo za porušení povinností vyplývajících z tohoto právního předpisu mohl okresní úřad uložit pokutu ve výši od 1 zl. až do 20 zl. k. m., která měla připadnout do fondu chudých dané obce, nebo trest maximálně však týdenního vězení (§ 34).

Seřazené obecní přehledy byly postoupeny místně příslušným okresním úřadům a zde vytvořené okresní přehledy byly dále předány krajským úřadům. Krajské úřady byly povinny vyhotovit krajské přehledy, na jejichž základě byly sestavovány zemské přehledy, které se předkládaly ministerstvu vnitřních záležitostí k sestavení hlavních přehledů. Hlavní přehledy byly prezentovány panovníkovi a následně byly vyhlášeny. Počínaje rokem 1857 se na realizaci sčítání obyvatelstva již nepodílely vojenské úřady²²⁾.

Sčítání lidu v letech 1869–1910

Za první moderní sčítání se však považuje až sčítání z roku 1869 (bylo provedeno na základě zákona z 29. března 1869 o sčítání lidu č. 67 ř. z.)²³⁾. Základem sčítání se stalo přítomné obyvatelstvo, zapisované v místě, kde bylo přítomno v rozhodném okamžiku sčítání (tj. k 31. prosinci určeného roku). Dále bylo zjišťováno trvale a dočasně nepřítomné obyvatelstvo s domovskou příslušností v dané obci²⁴⁾.

Článek I. zákona stanovil, že první sčítání podle tohoto předpisu bude realizováno v roce 1870 se zpětným převodem k 31. 12. 1869. Podle článku III. druhé sčítání bude provedeno k 31. prosinci 1880 a další vždy v desetiletých intervalech k 31. prosinci příslušného roku. Při následujících cenzech docházelo k rozšiřování rozsahu zjišťovaných údajů. Například při sčítání 1880 byl nově zařazen na základě nařízení ministerstva vnitřní z 6. 8. 1880 dotaz týkající se obcovací řeči (Umgangssprache)²⁵⁾, jehož prostřednictvím byla nepřímo mapována etnická skladba obyvatelstva Předlitavska.

Sčítání připadalo do kompetence ministerstva vnitřní a prováděním byla opět vedle obecních úřadů pověřena ve vybraných obcích okresní hejtmanství (resp. jimi vybraní sčítací komisaři). Bylo kombinováno sebesčítání, kdy jednotlivé bytové strany (tj. domácnosti) byly povinny vyplnit sčítací lístek (Anzeigezettel) s užitím v některých obcích metody dotazování, kdy sčítací komisaři zjišťovali příslušné údaje přímo od obyvatel a zapisovali je do popisných archů (Aufnahmsbogen)²⁶⁾.

O užití konkrétní metody v určité obci rozhodovalo místně příslušné krajské hejtmanství. Konečně zpracování údajů prováděla c. k. ústřední statistická komise.

Zákon rovněž v § 31 stanovoval sankce. Za vyhýbání se sčítání nebo poskytnutí nepravdivých údajů či za jiné nesplnění právním předpisem určené povinnosti byl kompetentní úřad oprávněn buď uložit

²¹⁾ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1857, No 63, 23. Marz 1857, s. 176–249.

²²⁾ Dvořáček, F. *Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754–1921*. Československý statistický věstník, 1925, VI, s. 329–371.

²³⁾ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1869. Stück XXXII., No 67, 25. Mai 1869, s. 307–314.

²⁴⁾ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1863. No 105, 3. Dezember 1863, s. 368–376.

²⁵⁾ Podle publikovaného „Poučení k vyplňování sčítacího listu“ byla obcovací řeč vymezena jako „řeč, kterou užívá osoba v běžném styku. Více Pitronová, B. *Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880–1910)*. In Slezský sborník, 1970, 68, s. 242–257.

²⁶⁾ Arch popisný, který vyplňovali sčítací komisaři, obsahoval tytéž rubriky jako sčítací arch vyplňovaný přímo majiteli či nájemci domů.

Titulní list Patentu císařovny Marie Terezie
z 10. března 1770.

Kárníková, L. *Vývoj obyvatelstva českých zemích 1754–1914*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.

Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918. Díl 1, 1754–1865. 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 1978.

Pitronová, B. *Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880–1910)*. In Slezský sborník, 1970, 68, s. 242–257.

Patent císařovny Marie Terezie ze dne 10. března 1770, kterým bylo nařízeno v království Českém, dolních a vnějších rakouských zemích všeobecné sčítání lidu, tažného dobytka a domů k zreorganizování vojenských obvodů. NA, PT, 1779.

Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1857. No 67, 23. März 1857, s. 176–249.

Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1869. Stück XXXII., No 67, 25. Mai 1869, s. 307–314.

Petra Berrová-Brabcová

peněžitou sankci ve výši 1 až 20 zlatých, jejíž výtěžek připadl fondu pro chudé dané obce, anebo vězení nepřekračující délku čtyř dnů.

Cenzus 1869 zahajuje souvislou řadu moderních sčítání lidu, která se v Předlitavsku uskutečnila v letech 1880, 1890, 1900 a 1910. Zjišťování domácího obyvatelstva bylo nahrazeno zaznamenáváním osob příslušných domovským právem do příslušné země. Až od roku 1869 bylo tedy zjišťováno skutečně přítomné obyvatelstvo v jednotlivých obcích a sledována byla také jeho domovská příslušnost.

Mezi hlavní účely cenzů konaných na území Rakousko-Uherska v 2. polovině 19. a na počátku 20. století patřilo především zjištění aktuálního počtu přítomného obyvatelstva posléze také směry migrací, dále podchycení rychlých a výrazných strukturálních změn, kterými tehdejší společnost procházela a rovněž určení národnostní skladby jednotlivých regionů a míst, neboť na poměr národností byly vázány další právní předpisy.

Výsledky nejstarších konskripcí jsou dochovány velmi neúplně²⁷⁾. Od roku 1828 byly pravidelně otiskovány v oficiálních **Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie** (1828–1865).

Výsledky sčítání provedených v Předlitavsku od roku 1869 do rozpadu Rakousko-Uherska byly publikovány v edici **Österreichische Statistik**²⁸⁾.

Literatura

Dvořáček, F. *Soupis obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754–1921*. Československý statistický věstník, 1924, V, s. 247–302.

²⁷⁾ Kárníková, L. *Vývoj obyvatelstva...* c. d., s. 287–301.

²⁸⁾ 1869: Sumarische Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1869 Trauungen, Gebirten und Sterbefälle in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach Städten und Bezirks – Hauptmannschaften 1869. Wien: K. K. Statistische Central – Commission 1870. 87 s.; 1880: Österreichische Statistik, Bd. 1, Heft 1–3. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1882; Österreichische Statistik, Bd. 2, Heft 1–2. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1884; Österreichische Statistik, Bd. 5, Heft 3. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1882; 1890: Österreichische Statistik, Bd. 32, Heft 1–5. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1892–1895; Österreichische Statistik, Bd. 33, Heft 1, 8–10. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1894; 1900: Österreichische Statistik, Bd. 63, Heft 1–3. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1902–1903; Österreichische Statistik, Bd. 64, Heft 1–2. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1902–1905; Österreichische Statistik, Bd. 65, Heft 1–6. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1903–1905; Österreichische Statistik, Bd. 66, Heft 1, 8–10. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1904; 1910: Österreichische Statistik, Neue Folge, Bd. 1, Heft 1–4. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1912–1917; Österreichische Statistik, Neue Folge, Bd. 1, Heft 1–2. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1912–1913.

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE 30. SUPLEMENT¹⁾

V říjnu loňského roku proběhl na půdě FF UK v Praze seminář **Dějiny migrací v českých zemích v novověku**. Na stránkách Demografie bylo již podrobně o semináři referováno²⁾. Obsah sborníku tvoří rozšířené a přepracované texty přednesených referátů. Nebyl do něj zařazen pouze příspěvek Jiřího Peška o studijních cestách po zahraničních univerzitách v raném novověku, neboť toto téma vybočovalo z tematiky ostatních referátů. Uspořadatelé sborníku Eduard Maur a Josef Grulich navíc zařadili další tři texty o migracích od Ludmily Fialové, Miroslavy Melkesové a Alice Velkové.

V prvním příspěvku **Eduard Maur** naznačil možné směry dalšího studia migrací v našich zemích a uvedl prameny, které lze využít (**Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku**, s. 7–18). Přiblížil jednotlivé typy prostorové mobility poddaných v raném novověku a konstatoval, že problematika migrací u nás ve sledovaném období je pokryta pouze dílčími lokálními studii, ukazujícími poměry na konkrétních panstvích, jež se většinou značně liší. Kromě řady otázek souvisejících s migracemi, kterým dosud nebyla věnována pozornost. Závěrem autor uvedl jeden podstatný nedostatek využitelných pramenů ke studiu migrací, a sice jejich lokální charakter.

Studie **Josefa Grulicha** **Sňatkové migrace na jihu Čech (1750–1824)**, s. 19–72, vycházela ze zpracování matrik oddaných českobudějovické farnosti, která zahrnovala město České Budějovice, jeho předměstí a poddanské vsi. Při analýze sňatkových migrací byly porovnávány údaje o místu pobytu snoubenců před a po uzavření sňatku. Sňatkové migrace autor charakterizuje z hlediska sňatkového věku a rodinného stavu snoubenců. Dokládá závislost sňatkových migrací na sídlení charakteru místa původu, na pohlaví a na rodinném stavu obou snoubenců.

Alice Velková (**Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850**, s. 73–98) se zamýšlela nad rozsahem trvalých odchodů osob z rodného domu a sledovala věk, resp. životní fázi, kdy osoby svá rodiště nejčastěji opouštěly. Také se zabývala možnou sociální podmíněností migrací. Vycházela z dat matrik západočeského panství Štáhlavy, resp. čtyř lokalit tohoto panství – městečka Starý Plzenec a vesnic Štáhlavy, Sedlec a Lhůta. Porovnávala osudy osob zde narozených ve dvou vybraných kohortách (1741–1750 a 1791–1800). Údaje týkající se sociálního statusu osob získala z pozemkových knih, soupisů obyvatel a příp. z dalších písemností vrchnostenské kanceláře.

Nada Valášková v **Příspěvku ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938** (s. 99–122) přiblížila studium migrací Čechů a Slováků do začátku druhé světové války, které probíhalo po roce 1989. Autorka zmiňuje práce o životě krajanů v minulosti či současnosti v jednotlivých státech a oblastech různých kontinentů. Součástí je soupis výběrové literatury k migracím z českých zemí ve sledovaném období za léta 1990–2005.

Hermann Zeithoffer (**Migrace na českém venkově na počátku 20. století**, s. 123–144), se zabýval úlohou agrárních regionů v Čechách v migračním procesu kolem roku 1900. Vycházel z dat sčítání lidu 1910, kde porovnával místa pobytu osob s místem jejich narození. Ke sledování sezónní pracovní migrace využil šetření, které bylo v Čechách na úrovni obcí provedeno Zemským statistickým úřadem pro království České k 29. 5. 1913 a jehož publikované údaje doplňují data sčítání lidu 1910. Statistickými údaji byla prokázána souvislost mezi profesním zastoupením sezónních pracovníků a výběrem cílového regionu. Autor dále doložil, že agrární oblasti na území Čech byly nejen emigračními, ale i pro zástupy přistěhovalců cílovými.

Podstatnými aspekty vývoje migrace do zlínského průmyslového centra v první polovině minulého století se zabýval **Ondřej Ševeček** (**Migrační systém zlínského průmyslového centra v letech 1900–1938**, s. 145–170). Během sledovaného období se město Zlín proměnilo z téměř třítisícového řemeslníko-zemědělského maloměsta v průmyslové centrum s přibližně čtyřiceti tisíci obyvateli, především zásluhou Bařova obuvnického koncernu. Analýza migrací je založena pouze na zpracování sčítacích tiskopisů ze sčítání lidu 1921 a 1930 pro území města, neboť z předchozích cenů se tyto prameny nedochovaly. Autor se zaměřil na sledování teritoriálního původu imigrantů, jejich pohlaví, věku, rodin-

¹⁾ *Historická demografie 30. Supplement*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, 270 s. Sborník vyšel v rámci výzkumného projektu „Migrace a mobilita poddaného obyvatelstva na jihu Čech a v západní Evropě (17.–18. století)“, který financovala Grantová agentura ČR, registrační číslo 404/03/P039.

²⁾ *Demografie*, 2006, 48, č. 1, s. 59–61.

ného stavu, národnosti, náboženského vyznání, gramotnosti, ekonomické aktivity, příslušnosti k odvětví a postavení v povolání.

V příspěvku **Návrat české emigrace po roce 1989** (s. 171–188) se *Zdeněk R. Nešpor* věnoval fenoménu reemigrací ze Západu do Československa, resp. ČR v 90. letech minulého století. Materiál, který je založen na výzkumu poměrně rozsáhlého kvalitativního šetření, prováděném v letech 2002–2004 formou 130 nestandardizovaných biografických interview, je především zaměřen na prezentaci některých jeho výsledků, týkajících se sociální akceptace reemigrantů českou společností. Byly přiblíženy nejčastější důvody reemigrace, sociální vazby reemigrantů a dále typy nabytí faktického bydliště ze strany západních reemigrantů.

Jaroslav Dibelka („**Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?**“ **Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí**, s. 189–204) mapoval migraci osob stojících na samém okraji raně novověké společnosti – konkrétně Cikánů, kteří se v této době většinou už rodili jako bezdomovci. Zmiňuje právní postavení cikánského obyvatelstva na našem území, založené na řadě značně tvrdých restrikcí.

V předposlední studii se *Miroslava Melkesová* věnovala problematice křtů a jednotlivým osobám figurujícím při křtech v chýnovské farnosti mezi lety 1645–1654 (**Geografický horizont křtů v polovině 17. století na Chýnovsku**, s. 205–242). Autorka vycházela jednak z matriční evidence a z pozemkových knih, a dále využila dvou celozemských soupisů – Soupisu poddaných podle víry a Berní ruly. V analýze se zabývala příbuzenskými a společenskými vazbami jednotlivce v polovině 17. století. Pozornost byla věnována také vlivu sídelní struktury na křest a kmotrovství, vzdálenosti mezi místem pobytu kmotrů a bydlištěm kmotřenců.

Sborník uzavřel příspěvek *Ludmily Fialové* (**Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století**, s. 243–260) zaměřený na migraci venkovského obyvatelstva do Prahy. Studie vychází z rozboru úmrtní matriky vedené u kostela sv. Kříže Většího na Starém Městě pražském od 1. května 1748 do konce roku 1762. Je sledována nejen mobilita osob na základě komparace místa úmrtí s místem narození osob, ale i mobilita osob v době mezi jejich narozením a sňatkem a následně mezi sňatkem a úmrtím.

Sborník je zakončen zprávami o zahraniční knižní produkci týkající se migrací. Publikací rozšířených textů přednesených referátů včetně bibliografie k jednotlivým referátům získává širší badatelská veřejnost informace a podněty pro další výzkum migrací v našich zemích.

Petra Berrová-Brabcová

NOVÁ SKRIPTA AKTUÁRSKÉ DEMOGRAFIE

V minulém roce vyšla na Vysoké škole ekonomické nová zajímavá publikace *Tomáše Fialy* **Výpočty aktuárské demografie v tabulkovém procesoru**¹⁾.

Tak jak je u tohoto autora obvyklé, jde o velice pečlivý a propracovaný návod na zpracování jednotlivých demografických úloh. I když jsou skripta určená především studentům kursu **Aktuárská demografie** vyučovaném katedrou demografie VŠE Praha, může je zájemce o danou problematiku využít pro pochopení některých zvláštností, problémů či úskalí, které se mohou při zpracování takových úloh vyskytnout. Publikace vychází z užití tabulkového procesoru Microsoft Excel verze 2002 (česká verze). V dnešní době se provádí zpracování úloh numerického charakteru především s využitím tabulkových procesorů. Demografie jako taková nemá speciální programové vybavení a při řešení některých úloh v Excelu je třeba určitě zkušenosti. Tu autor bezesporu má. Jednotlivé výpočty jsou demonstrovány jako řešení vzorové úlohy, úplná řešení jsou v závěrečné kapitole skript.

Celá publikace je rozdělena do dvou částí. Část označená jako A – úmrtnost se nejprve věnuje datům pro výpočet charakteristik úmrtnosti. Je zde navržena vhodná tabulka pro zápis dat a návod k získání a zápisu vstupních dat a to ve členění: data z Pohybu obyvatelstva na internetových stránkách ČSÚ, data z internetových stránek projektu POPIN, data z publikace Pohyb obyvatelstva. Druhá část této kapitoly je věnována specifickým mírám úmrtnosti a jejich grafickému zobrazení. Třetí část se věnuje vyrovnávání hodnot specifických měr úmrtnosti pomocí klouzavých průměrů a pomocí Gompertz Makehamovy funkce. Část čtvrtá ukazuje úmrtnostní tabulky, přehled měr, grafické zobrazení závislosti biometrických měr na věku a popisuje korektní zakončení úmrtnostních tabulek. Pátá část se věnuje korektním výpočtům pravděpodobné a normální délky života.

¹⁾ Fiala, Tomáš. *Výpočty aktuárské demografie v tabulkovém procesoru*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, fakulta informatiky a statistiky, 2005, 177 s. ISBN 80–245–0821–4.

Část označená jako B – životní pojištění se v šesté části zabývá principy výpočtu výše pojistného pro životní pojištění, sedmá část probírá základní finanční matematiku. V osmé části je probírána jednorázová výplata a výše jistého důchodu, v deváté pak jednorázové netto pojistné. V další desáté části propojuje autor závislost výše jednorázového netto pojistného a vstupní věk a propočítává například různé varianty pojištění pro případ smrti a pojištění pro případ dožití a smíšené pojištění. Jedenáctá část se věnuje počáteční hodnotě životního důchodu, dvanáctá běžnému netto pojistnému, třináctá výši životního důchodu nabízené jako 4. alternativa pojistného plnění, čtrnáctá brutto pojistnému. Patnáctá část ukazuje rozdíly mezi pojištěním a spořením, demonstrované příslušnými výpočty. Šestnáctá část je přehledem řešení vzorové úlohy. Začíná uspořádáním listů v sešitě, vstupními daty, specifickými mírami úmrtnosti a jejich vyrovnáním, dále jsou uvedeny grafy specifických měr pro specifické věky, (mladý, střední, důchodový). Následují úmrtností tabulky, délky života a věky úmrtí a opět je vše doplněno grafy počtu dožívajících a zemřelých, pravděpodobnosti úmrtí a přežití, grafy střední délky života a středního věku úmrtí. Následuje graf délek života a graf věku úmrtí. Část věnovaná výpočtu výše pojistného a výši životního důchodu obsahuje také porovnání pojištění a spoření a grafy závislosti výše pojistného na věku a výše životního důchodu na věku.

Autor patří ke zkušeným pedagogům a čtenář zde najde pečlivý návod na jednotlivé výpočty i grafy. Publikace tohoto typu jsou u nás ojedinělé. To, že se jedná o práci průkopnickou dokazuje i fakt, že tato publikace získala na VŠE Praha v letošním roce cenu děkana fakulty informatiky a statistiky za rok 2005 v kategorii skript.

Jitka Langhamrová

MIGRAČNÍ PROCESY VE STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPĚ: ODHALOVÁNÍ ROZMANITOSTI

Publikace vydaná *Multikulturním centrem Praha* je souborem vybraných příspěvků, které byly prezentovány na stejnojmenném Workshopu organizovaném právě MKC Praha, konaném 25.–27. srpna 2005 v Praze¹⁾.

Čtrnáct textů oživených třemi rozhovory je členěno ve čtyři základní oddíly vztahující se ke konstrukci hranic a praxi pracovní migrace, k migraci z pohledu genderu a věku, třetí oddíl je věnován uprchlíkům a závěr sborníku pak pracím zaměřeným na normativní a metodologické otázky migrace a integrace cizinců.

Součástí prvního oddílu je např. článek mapující situaci na rumunsko-srbské hranici. V roce 2004 EU zesílila svůj tlak na formalizaci hranic, následkem čehož rumunská vláda zavedla vízovou povinnost pro Srbsko a Černou Horu, která reagovala zavedením víz pro občany Rumunska. Intenzivní ekonomická výměna zboží (malooobchodníci) či přesun pracovní síly (občané Rumunska jsou často v srbském příhraničí trvale zaměstnaní či sem dojíždějí sezónně), však – i když s jistými změnami – zůstaly zachovány i nadále.

Další z článků pojednává o bulharsko-muslimské vesnici, která se nachází ve stavu dvojité marginalizace – z pohledu Turků tito lidé nejsou pravými muslimy (odlišnost zvyků, mluví bulharsky), v Bulharsku jsou však odlišní svým náboženským vyznáním. Text charakterizuje různé typy pracovní migrace (vnitřní i mezinárodní), které lze v této vesnici rozpoznat a upozorňuje zejména na jejich obdobné znaky. V prvním oddílu jsou dále charakterizovány jednotlivé moldavské státní hranice, hranice německo-polská či v ČR známější pracovní migrace občanů Ukrajiny do ČR, resp. kořeny vzniku klientského systému.

Oddíl věnovaný kategoriím genderu a věku zahajuje článek pojednávající o fingovaných manželstvích na Kypru. Podle autorky je v řecké části Kypru patrná zvýšená citlivost k odlišným národnostem, a to především následkem invaze Turecka v roce 1974. Tato přecitlivělost se odráží v postoji k ženám migrujícím z východní Evropy, převážně z Ukrajiny. Tyto ženy pracující jako prostitutky jsou de facto obětmi, nacházejí se ve stavu nejistoty, k čemuž přispívá i ilegalita jejich pobytu. Zároveň však představují hrozbu národa, neboť žena je považována za nositelku tradice a kultury – odtud tedy pramení odmítání fingovaných manželství se ženou s odlišnou národností, která nereprezentuje žádanou kulturu, stejně jako předsudek o fingovanosti všech těchto svazků.

¹⁾ Szczepaniková, A. – Čaněk, M. – Grill, J. (eds.) *Migration Processes in Central and Eastern Europe: Unpacking the Diversity*. Praha: Multikulturní centrum Praha, 2006.

Následuje článek poodhalující dopady migrace na rodinu, pokud migruje žena. Text se opět zaměřuje na ukrajinské ženy – tentokrát pracující v Itálii, a to zpravidla jako uklízečky či pečovatelky. Autorka z provedených rozhovorů dovozuje, že práce v zahraničí změnila přístup těchto žen – matek k tradičním ženským rolím (ženy jsou v zahraničí v pozici živitele rodiny). Muži pak po dobu jejich nepřítomnosti úspěšně přebírali tzv. ženské role (péči o děti, domácí práce...), nenaplnili však skryté emocionální potřeby dětí tím, že jim nedávali dostatečně najevo lásku a city.

Poslední článek oddílu je zaměřen na německé seniory, kteří na stáří migrují do jihozápadního Maďarska, a to bez znalosti místa či jazyka. Výměnou jsou jim služby, které by si v Německu mohli finančně dovolit jen stěží (např. pravidelná rekreace v termálních lázních), stejně jako možnost vlastnictví domu.

Oddíl zaměřený na oblast azylů a žadatelů o azyl otevírá článek nazvaný **Duldung Trauma**, který pojednává o situaci bosenských uprchlíků v Berlíně. Německo v souvislosti s válkou v Jugoslávii přijalo od roku 1992 více než 320 tisíc uprchlíků. Na základě Maastrichtské smlouvy však tyto osoby nebyly nikdy považovány za uprchlíky podle Ženevské úmluvy. Následkem toho 83,3 % Bosňanů získalo pouze tzv. „status Duldung“, tedy jakýsi tolerovaný pobyt, nikoli pobyt, který by byl roven pobytu trvalému. Dočasnost pobytu s sebou přinášela vnitřní nejistotu a strach z návratu či faktické rozdělení členů rodiny, z nichž některým byl uložen nucený návrat do Bosny.

Další z článků upozorňuje, že na žadatele o azyl je mylně nahlíženo jako na pasivní činitele, ačkoli musí provádět zásadní rozhodnutí a volit nejvhodnější strategii, jak se vymanit z nežádoucího stavu – a to často v situaci „zavřených dveří“, kdy není možnost vrátit se zpět do země, odkud pocházejí. Součástí oddílu jsou dále tři rozhovory s pracovníky nevládních organizací z České republiky, Rakouska a Slovenska.

Poslední část sborníku se upíná k normativně-metodologickému pozadí migračních procesů. Úvodní článek si klade otázku, jak dlouho by měl imigrant čekat, než mu bude umožněno získat státní občanství příslušné země. Udělení občanství je úzce vázáno na délku pobytu, požadovaná délka pobytu mezi zeměmi však značně variiuje. Autor se ptá: „znamená to snad, že stát se integrovaným Rakušanem trvá déle než stát se integrovaným Irem? Mělo by být udělení občanství pobídkou či odměnou?“

Články publikace zpravidla vycházejí z provedených rozhovorů s migrujícími, z čehož plynou jisté limity (zahrnuty jsou pouze osoby, které byly ochotny se zúčastnit). V ojedinělých případech text působí poněkud subjektivně či nereprezentativně. Na metodologickou vágnost velmi trefně naráží poslední článek publikace, třebaže pojednává o kvalitativních výzkumech cizinců v ČR. Tyto často opomíjený předložený postup, jak bylo dosaženo závěru, chybějí např. citace z prováděných rozhovorů, pohybují se na poli subjektivity.

Shrneme-li: publikace vydaná MKC Praha je velmi sympatickým a podnětným počinem odhalujícím těžko zachytitelné motivy a doprovodné jevy migračního chování, a to čtivým způsobem.

Jaroslava Steinbauerová

DĚJINY HOSPODÁŘSTVÍ ČESKÝCH ZEMÍ OD POČÁTKU INDUSTRIALIZACE DO KONCE HABSBUŘSKÉ MONARCHIE

Rozsáhlá práce mnohačlenného autorského kolektivu je určena zejména studentům historie hospodářských a sociálních dějin. To nakonec vyplývá i z toho, že vychází z „dílny“ Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK¹⁾.

Kniha doplňuje třídílné studijní texty, které se zabývají hospodářskými dějinami českých zemí zhruba od konce 18. století do současnosti, tedy do poloviny dvacátého století (III. svazek !! vyšel již v roce 1995 pod názvem **Období první Československé republiky a německé okupace 1918–1945** a jeho autory jsou V. Lacina, J. Pátek).

Rada autorů je, jak bylo uvedeno, z ústavu a to včetně vedoucího autorského kolektivu Zdeňka Jindry, který v roce 1990 zmíněnou instituci zakládal. Z jeho pera jsou dva úvodní texty – stať **Základní pojmy a diskutované problémy** a přehled **Hlavní rysy a hlavní síly sociálně-ekonomického vývoje českých zemí**. Další příspěvky se pak věnují jednotlivých aspektům hospodářského či sociálního vývoje: **Právní vývoj** (J. Štemberk), **Demografický vývoj**, **Vývoj sídelní struktury českých zemí** (J. Láník, I. Jakubec), **Vývoj zemědělství** (A. Kubačák), **Vývoj průmyslu** (Z. Jindra, F. Dudek, I. Jakubec, I. Janák), **Vývoj dopravy a komunikací** (M. Hlavačka), **Vývoj peněžní a úvěrové soustavy** (J. Hájek), **Hospo-**

¹⁾ Jakubec, Ivan – Jindra, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum, 2006, 471 s.

dářská a technická kultura (M. Efmertová, I. Jakubec) a **České země v rakousko-uherském válečném hospodářství** (Z. Jindra).

Mimo tradiční oblast mapující vývoj zemědělství a průmyslu, případně dopravy a obchodu a také bankovníctví, jsou v knize zařazeny i statě, jež se věnují méně často zpracovávaným a publikovaným oborům. Jsou to např. odborné školství včetně ostatních vzdělávacích institucí či vědecká komunikace, kde se autoři mj. zabývají i málo řeckventovanou problematikou periodického tisku a jeho rozšířením (Hospodářská a technická kultura).

Autory kapitoly IV. **Demografický vývoj, vývoj sídelní struktury českých zemí** jsou *Jaroslav Láník* a *Ivan Jakubec*. J. Láník se zabývá populačním vývojem v letech 1815–1848, rozvojem českých měst v mezích let 1830–1910 a rovněž etnickým složením obyvatel českých zemí. Je také autorem přílohy – Statistické prameny. Část o demografickém vývoji v letech 1848–1914 napsal I. Jakubec.

Oddíl Přílohy mimo několika ilustrujících map zahrnuje pod názvem **Statistické prameny** v hutné zkratce přehled počátků rakouské statistiky, následovaný vylíčením počátků statistiky v českých zemích. Nakonec je připojen Exkurz Sčítání lidu. Všechny tyto přílohy jsou napsány J. Láníkem a představují krátký, ale přehledný vhled do historie uvedených témat.

Velice stručná část prezentující vznik rakouské oficiální statistiky (zajímavé je konfrontovat toto velice kladné hodnocení se spíše negativními vyjádřeními v **Pamětech J. Weyra**) pak ústí v relativně podrobný přehled vydávaných statistických publikací. Obdobně je pojat i přehled týkající se vzniku statistiky v českých zemích. Informace o založení jednotlivých institucí je vždy těsně spojena s jejich produkcí, tedy s publikovanými zprávami, ročenkami nebo publikacemi. Případně zájemce o podrobnější historii české statistiky, je možné odkázat (i v seznamu literatury uvedenou) na knihu *J. Podzimka Vývoj čs. statistiky do vzniku Státního úřadu statistického*, Praha 1974, případně na statě v odborném časopise *Statistika* (zejména od *J. Závodského*).

Obdobně jsou nuceni oba uvedení autoři postupovat, pokud píší v kapitole IV. o demografickém vývoji. To znamená velice stručně a přehledně, neboť omezený rozsah jim nedává možnost rozsáhlejšího textu. Předností jejich popisu vývoje za období 1815–1848 na rozdíl od řady jiných materiálů je, že se nesoustřeďují pouze na čisté demografické jevy, ale propojují je s hospodářským a sociálním vývojem. V případě dalšího období, za léta 1848–1914 je tato provázanost už jednoznačná, což odpovídá i dostupným zdrojům literatury. Přínosná vzhledem k významu celého procesu urbanizace (viz např. *O. Urban Kapitalismus a česká společnost*) je i část věnovaná vývoji městského osídlení a růstu měst (*Jaroslav Láník, Česká města v období 1830–1910*). Kvalifikovanými statistickými údaji dlouho málo popisovaná otázka národnostního složení českých zemí je poslední částí demografického exkurzu. Vzhledem k rozsahu zde autor pomíjí různá data uváděná v literatuře k etnickému složení v první polovině 19. století a připomíná až údaje z roku 1846, kdy bylo příslušné zjišťování metodicky dobře ošetřeno. I přes omezenost prostoru uvádí rozdíl ve zjišťování tzv. Familiensprache a Umgangsprache a naznačuje i národnostní spory, které se o počtu obyvatel českého a německého etnika po celé popisované období vedly. Jako pramen dat uvádí zejména práce českého statistika *T. Živanského*, který se národnostní problematikou v tomto období nejvíce zabýval.

Ladislav Pišťora

Z České demografické společnosti

Na červnovém 395. diskusním podvečeru ČDS prezentoval *Jakub Hrkal (Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky)* výsledky dotazníkového výběrového šetření u dospělé populace, jež probíhalo v 72 státech celého světa. Šetření uspořádala v letech 2001–2004 *Světová zdravotnická organizace* pod názvem **Světové šetření o zdraví** (World Health Survey). Prezentace byla rozdělena do čtyř částí: nejprve byly popsány cíle a obsah šetření, dále pak organizace a příprava šetření, realizace šetření a zejména byl podán přehled základních témat a výsledků.

Cílem projektu bylo vyvinout finančně dostupné prostředky pro získávání platných, spolehlivých a celosvětově srovnatelných údajů o zdraví lidí a fungování zdravotnického systému; a dále vybudovat databázi informací důležitých při rozhodování o tom, zda zdravotnické systémy dosahují požadovaných cílů a poskytovat tak tvůrcům zdravotní politiky podklady potřebné k přípravě pro-

gramů rozvoje zdravotnictví a zlepšování zdraví obyvatel.

Tématicky bylo šetření rozděleno do několika částí: popis zdraví a jeho rizikových faktorů (životního stylu a prostředí), zjišťování nemocnosti a úmrtnosti, posouzení potřeb, přístupu a využívání zdravotní péče, celkové hodnocení zdravotnického systému a jeho vstřícnosti (která vyjadřuje míru úcty k pacientovi a míru zaměření se na jeho potřeby při kontaktu se zdravotnickým systémem), na financování zdravotní péče a vnímání důležitosti různých cílů zdravotnictví, a také na individuální i celospolečenské podmínky lidí k životu, které se zdravím souvisejí.

Na závěr byl zmíněn stav prací na přípravě dalšího pravidelného šetření HIS CR, které bude od roku 2007 prováděno na základě harmonizovaného dotazníku pro všechny země EU.

JK

Evropský seminář o zdravém stárnutí

Ve dnech 19.–20. ledna 2006 se v Praze uskutečnil seminář EU o **zdravém stárnutí** (Healthy Ageing). Jde o první akci mezinárodního projektu spolufinancovaného *Evropskou komisí* a koordinovaného *Státním zdravotním ústavem* ve Stockholmu. Českým partnerem projektu je *Státní zdravotní ústav* (koordinátorem Healthy Ageing v ČR je *Hana Janatová*). Cílem projektu je podpora zdravého stárnutí v pozdějších etapách života, tj. ve věku nad 50 let a jeho výsledkem budou doporučení a strategie pro udržení zdraví ve vyšším věku v jednotlivých zemích EU.

Hlavními tématy semináře byly: **Sociální kapitál, Duševní zdraví, Důchodová a předdůchodová etapa života, Bydlení jako součást životního prostředí, Přístup ke zdravotnickým službám, Prevence úrazů, Tabák a alkohol, Užívání léků a související problémy, Výživa a Fyzická aktivita.** ČR prezentovaly *Stanislava Richterová* projektem **Přidej léta k životu a života k létům – zdravé stárnutí**, který je řešen Zdravotním ústavem v Ústí nad Labem a *Hana Janatová* zprávou o situaci starších lidí v ČR (**Demografické údaje o starších lidech v ČR a srovnání s některými evropskými státy**). Ze srovnávání ČR s ostatními zeměmi EU vyplynulo např., že spolu s Finskem náležíme k zemím s nejpočetnější skupinou lidí ve věku 50–64 let (v zastoupení lidí nad 80 let jsme na spodní hranici v Evropě) nebo, že v zaměstnanosti mužů a žen ve věku 50–64 let patříme k hornímu evropskému průměru.

Na konec roku 2006 připravuje SZÚ národní seminář, kde budou prezentovány jak výsledky mezinárodního projektu Zdravé stárnutí, tak zkušenosti a názory organizací, které pracují se seniory. Blíže o mezinárodním projektu na adrese: <http://www.healthyageing.nu>

hru

Baby boom – realita nebo fikce?

Pod tímto atraktivním názvem uspořádal *Český statistický úřad* koncem července 2006 tiskovou konferenci zabývající se populačním vývojem v roce 2005. Tradiční setkání s novináři vyvolalo

tentokrát nebyvalý zájem. Ať již s ohledem na větší frekvenci článků o zvýšení porodnosti v ČR na stránkách populárního i bulvárního tisku nebo pouze kvůli známé okurkové sezóně uprostřed léta,

zúčastnilo se konference více než dvacet zástupců nejrůznějších médií včetně několika televizních štábů.

Účastníci konference byli seznámeni s právě vydávanou analýzou **Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005** (publikace je dostupná na webových stránkách ČSÚ pod adresou: <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/4007-06>), kterou spolu s prezentací obdrželi všichni přítomní na CD-ROMu. Autorka analýzy *Terezie Kretschmerová* a ředitel odboru statistiky vývoje obyvatelstva *Josef Škrabal* především zdůraznili, že se nedá hovořit o baby-boomu. A to i přesto, že v roce 2005 se narodilo nejvíce dětí za posledních deset let, tedy od roku 1995, kdy počet porodů poklesl pod hranici sta tisíc. Loni se narodilo 102 211 dětí, což je zhruba o 4500 více než v roce 2004.

Průměrný počet živě narozených dětí připadajících na ženu ve věku 15–49 let je stále nižší než 1,3 (v roce 2005 1,28). J. Škrabal uvedl, že „tento nárůst se dal očekávat, protože mladí lidé narození v sedmdesátých letech začali ve větší míře zaklá-

dat rodiny“. Otázkou podle něj zůstává, zda si páry budou pořizovat jedno či více dětí. Výrazně vyšší nárůst porodnosti však nepředpokládá, po roce 2015 by mohly počty novorozenců dokonce mírně klesnout. Stále vzrůstá průměrný věk matky při narození prvního dítěte (26,6 v roce 2005). Pokud by se zachovala úroveň plodnosti a její struktura podle věku z roku 2005, tak by zůstalo až 37 % žen bezdětných.

I přes zvýšení porodnosti byl v tomto roce přirozený přírůstek stále záporný. Na relativně velmi nízkém úbytku se nepodílel jen vzrůstající počet narozených, ale i pokles počtu úmrtí, ke kterému v uvedeném roce došlo.

Tak jako v předcházejícím roce se na skutečnosti, že se počet obyvatel České republiky čtvrtým rokem mírně zvyšuje, podílela zahraniční migrace. Tento trend, jak uvedla T. Kretschmerová, tj. dále se snižující záporný přirozený přírůstek a pokračující kladný přírůstek daný zahraničním stěhováním, se prosazuje i v roce 2006.

lp

Německo: 15 mil. obyvatel má „migrační pozadí“

S překvapivým zjištěním přišel německý online časopis *Migration und Bevölkerung*, když v červnovém čísle 2006 informoval o některých výsledcích mikrocenzu, jenž v Německu probíhal vloni. Konstatuje se v něm, že v Německu žije 15,3 mil. lidí s tzv. „migračním pozadím“ (Migrationshintergrund). Jde skoro o pětinu (19 %) obyvatel Německa. Překvapení je to proto, že až dosud byla veřejnosti předkládána data jen za cizí státní občany. Jejich počet činil okolo 7,3 mil. (8,8 %), což není ani polovina nově definovaného ukazatele – obyvatelstvo s migračním pozadím. Mikrocenzem 2005 byl poprvé pořizován soubor dat, jenž tyto informace o státní přísluš-

nosti přesahoval. Podle uvedené definice obyvatelstvo s „migračním pozadím“ představuje jak zahraniční, tak německé státní občany. Jsou to: přistěhovalí a v Německu narození cizinci, dále pozdější vystěhovalci (Spätaussiedler) a potom osoby přijaté za občany s osobní migrační zkušeností, včetně dětí, které nemají vlastní bezprostřední zkušenost s migrací. Osoby s „migračním pozadím“ jsou buď přistěhovalci sami nebo náleží ke druhé či třetí generaci.

Uvnitř skupiny s „migračním pozadím“ je počet Němců nepochybně větší (8 mil.) než počet cizinců (7,3 mil.). Bere-li se jako kritérium vlastní migrační zkušenost, tak největší skupinu tvoří přistě-

Tab. 1 Obyvatelstvo s migrační zkušeností v roce 2005, v mil. a v %, Německo (The population and experience with migration in 2005, in millions and in %, Germany)

Ukazatel	V mil.	V %
Osoba přijata za občana s vlastní migrační zkušeností	3,0	20
Osoba přijata za občana bez vlastní migrační zkušenosti	0,5	3
Němec bez vlastní migrační zkušenosti, u kterého je minimálně jeden z rodičů pozdější vystěhovalec*, osoba přijata za občana nebo cizinec	2,7	18
Pozdější vystěhovalec s vlastní migrační zkušeností	1,8	12
Cizinec bez vlastní migrační zkušenosti	1,7	11
Cizinec s vlastní migrační zkušeností	5,6	36
Celkem	15,3	100

Pozn.: *Terminem pozdější vystěhovalec (Spätaussiedler) je mině občan německé národnosti, který se do Německa přistěhoval v pozdějších letech z bývalého Sovětského svazu (tzv. ruský Němec), Polska, resp. bývalých socialistických zemí.

Pramen: Statistisches Bundesamt 2006.

hovalí cizinci (5,6 mil., resp. 36 %) a osoby přijaté za občany (3 mil., resp. 20 %). Potom následují pozdější vystěhovalci (1,8 mil., resp. 12 %). Přitom se nejedná o všechny pozdější vystěhovalce žijící v Německu. Ti, kteří se přistěhovali před 1. 8. 1999 jsou zahrnuti do skupiny osob přijatých za občany a v Mikrocenzu jsou odlišeni od ostatních osob přijatých za občany.

Skupinu Němců bez vlastní migrační zkušenosti, u které je jeden z rodičů pozdější vystěhovalec nebo osoba přijatá za občana anebo cizinec, tvoří zhruba 2,7 mil osob (18 %).

hru

Pramen: Deutschland: 15 Mio. Einwohner mit „Migrationshintergrund“. In Migration und Bevölkerung, č. 5, červen 2006, s. 1; <http://www.migration-info.de>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

ROČNÍK 42, ČÍSLO 4, SRPEN 2006

Editorial (Marek Skovajsa) 624

STATI

- Tomáš Sirovátka, Petr Mareš: Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí 627*
Tomáš Lebeda: Teorie reálné kvóty, alternativní přístup k měření volební proporcionality 657

PŘEHLEDOVÁ STAŤ

- Dana Sýkorová: Od solidarity jako základu intergeneračních vztahů v rodině k ambivalenci a vyjednávání 683*

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

- Eva Potužníková, Jana Straková: Rozdíly ve vědomostech a dovednostech českých chlapců a děvčat na základě zjištění mezinárodních výzkumů 701*
Petr Fučík: Věková homogamie českých sňatků 1920-2000 719
Josef Bernard: Sociální integrace přistěhovalců z velkoměsta na vesnici v České republice a v Rakousku 741

ESEJ

- Dušan Janák: Sociální introspekce I. A. Bláhy a Wittgensteinův argument proti soukromému jazyku. Poznámky k introspektivnímu přístupu v sociálních vědách 761*

DISKUSE

- Východiskem z krize českého vysokého školství nemůže být reforma jeho financování (Rudolf Pomazal) 783*
Polemika vzbuzující naději na konsenzus. Reakce na polemiku Rudolfa Pomazala s publikací České vysoké školství na křižovatce (Petr Matějů, Radim Valenčík) 786
Změna systému je bez reformy financování těžko představitelná. Odpověď na diskusní příspěvek Rudolfa Pomazala (Natalie Simonová) 790

ROZHOVOR

- Skandinávie je školou kreativního sociálního myšlení (Otázky pro prof. Görana Therborna) 793*

JUBILEUM MEDAILON RECENZE ZPRÁVY

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR

Časopis je citován v *Current Contents/Social & Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikacích Institute for Scientific Information (ISI), USA. Obsah časopisu (od roku 1993) a statí v plném znění (do roku 2002) jsou uveřejněny na internetu na <http://www.soc.cas.cz>. Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky). Cena jednoho výtisku je 69 Kč.

Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

Významné osobnosti demografie

JUDr. VLADIMÍR SRB: 1917 – 2006

Po několikaletém zápas s vážnou nemocí se v neděli 26. března 2006 uzavřel život a dílo jednoho z nejvýznamnějších českých demografů druhé poloviny 20. století, *Vladimíra Srba*. Zemřel v tichosti, vzpomínáný již jen těmi nejstaršími dřívějšími spolupracovníky a přáteli (řadu let se nemohl účastnit akcí ČDS, ti mladší ho už osobně nepoznali). Právě tak v tichosti bez obřadu se konal pohřeb žehem. Proto ani jeho nejbližší přátelé se s ním nemohli rozloučit společně, ale jen jednotlivě v duchu a ve vzpomínkách na něho.

Zhodnotit život a široké dílo Vladimíra Srba je velmi obtížné. Psal a publikoval již před únorem 1948, po něm dlouhodobě svírán stranickou politikou, uvolněný nadějnými léty 1968–1969 a znovu postižen normalizací v 70. letech. I pro něho přišel listopad 1989 až v závěru aktivního věku. Plně poznat tu dobu a podmínky práce v bývalém *Státním úřadě statistickém* mohou jen ti, kteří ji prožívali v jeho bezprostřední blízkosti. Jen ti mohou také pochopit, proč a jak Vladimír Srb některé své studie publikoval, i zda a jak se mýlil (obdobně jako jiní, kteří si to ovšem nedovedli přiznat). Proto je tato moje vzpomínka a připomenutí díla Vladimíra Srba někdy subjektivní – tak jak jsem ho viděl a pracoval s ním společně téměř padesát let. Objektivněji bude možné zhodnotit Vladimíra Srba, dlouhé roky stojícího po boku *Františka Fajfry* jako tehdejšího předsedy SÚS, až v další demografické generaci. Je to zřejmé i ze zdraví k jeho životním výročím (*V. Wymnyczuk* v roce 1977, *M. Kučera* v roce 1992, *A. Šubrtová* v roce 2002).

Jen stručně ze Srbova životopisu: maturoval na gymnáziu v Křemencově ulici v Praze 2, již tehdy tělesně postižen následky dětské obrny (duševně tím naopak posílen k bojovnosti), v roce 1946 absolvoval právnickou fakultu UK v Praze. Již jako středoškolák psal, publikoval i redigoval studentské čtvrtletníky. Nastoupil do *Státního úřadu statistického* (SÚS), v němž setrval v obdobích zlých a jen někdy lepších, pod měnicími se předsedy a názvy úřadu, až do svého odchodu do důchodu v roce 1982. Poté již jen z domova pracoval jako člen týmu Obyvatelstvo, bydlení, regionální rozvoj v bývalém Terplanu a v ÚRS Praha a jako člen redakční rady Demografie. Jeho demografické zájmy, projevující se i v době nemoci analýzami, připomínkami, podněty psanými rukou až do doby, kdy nemohl na lůžku ani sedět, pak byly sdělovány již jen ústně a nakonec pouze telefonicky. Až do posledních dnů života nepřestal Vladimír demograficky myslet.

První Srbova studie byla publikována již v roce 1947 (*Vymírající národ*), poslední jeho kniha (**1000 let obyvatelstva českých zemí**) byla vydána v roce 2004. Neuvěřitelných téměř šedesát let mnohostranné činnosti – zpracovatelské, analytické, organizační, publikační, představuje jen velmi obtížně postižitelné stovky článků, konferenčních referátů, recenzí, kratších statí a poznámek. Jejich úplný seznam nemohl mít ani autor sám, vycházely v různých periodících, především však v **Demografii**. Na internetu je zaznamenáno zhruba 600 Srbových prací – samostatných nebo se spoluautorem.

Srbovo funkční zařazení v SÚS bylo „jednoduché“: byl vedoucím oddělení demografické statistiky, později pár let ředitelem odboru FSÚ, nakonec více než kvalifikovaným odstaveným referentem, jen s měnicími se názvy úřadu a bezprostředními nadřízenými. Ti měli zpravidla nízkou odbornou, zato však politickou „kvalifikaci“. Byl společně s F. Fajfrem spoluzakladatelem revue *Demografie* (15 let řídil její redakční radu) a *Čs. demografické společnosti při ČSAV* (v letech 1969–1972 jejím předsedou), řadu let patřil k vedoucím představitelům *Státní (Vládní) populační komise*. Přitom několik let učil demografii na filozofické fakultě UK a na Univerzitě 17. listopadu. Několik let vydával v úřadě čtyřjazyčný občasník **Demosta**. V marné snaze o založení registru obyvatelstva zorganizoval dodatečně přidělení rodných čísel patnácti ročníkům dětí. V těchto a v řadě dočasných funkcí (např. v redakční radě obnoveného vydání *Statistické ročenky*) patřil vždy mezi vůdčí osobnosti. Více než třicet let vedl zpracování dat o pohybu obyvatelstva. Do konce 60. let se neudálo v čs. demografii nic bez Srbova vedení nebo alespoň účasti. Jeho kancelář v SÚS byla vždy otevřena pro ty, kteří potřebovali poradit nebo získat data (i nevěřejná).

Vladimír Srb připravoval a úspěšně prosazoval:

- vydávání pramenných děl **Pohyb obyvatelstva** (a to i zpětně za roky 1949–1957, kdy byla téměř všechna data utajována nebo publikována jako důvěrná: tím se vrátil k předválečné tradici, kterou obsahově také dotvářel (podrobné zpracování dat o stěhování, zvláště vnitřním, o porodních charakteristikách dětí aj.). Tím přispěl současně k publikaci sčítání lidu, domů a bytů 1950 ve čtyřech svazcích;

- vydání **Statistického lexikonu obcí s daty 1955 ze sčítání 1950**: vyšel jako tajný, resp. Administrativní lexikon po vyjmutí údajů o počtech obyvatelstva jako důvěrný (jen díky skutečnosti, že jejich vydání podepsal tehdejší ministr vnitra, nebyl celý autorský kolektiv persekvován, když v zahraničním tisku vyšla mapka republiky s bílými místy ukazujícími soubory zrušených obcí v hraničním pásmu a ve vojenských prostorech);
- přípravu, zpracování a vydání **Retrospektivního lexikonu obcí ČSSR 1850–1970**;
- zpracování a vydávání pravidelných analýz o vývoji obyvatelstva (první za rok 1950 a za několik dalších let jako tajné) v řadě Zprávy a rozboru SÚS, což se později využilo při publikaci analýz výsledků sčítání 1961 a 1970 (Vývoj společnosti ČSSR v číslech) a vytvořilo tradici hodnotit a publikovat data za pohyb obyvatelstva každoročně i v Demografii;
- **výpočty úmrtnostních tabulek** (první 1949–1951, později 1960–1961 a dále jen zkrácené roční);
- **výpočty demografických projekcí** se zpřesňujícími se předpoklady budoucího vývoje, zpočátku jen za tři republiky;
- přípravu a provedení průzkumu demografického klima v ČSSR pod názvem **Výzkum rodičovství 1956** (první výzkum tohoto druhu v bývalých socialistických zemích, a později s různými spolupracovníky řadu dalších);
- studii o **příčinách sebevražd a sebevražedných pokusů** v roce 1956 (byla to vyvolaná reakce na analýzu vývoje úmrtnosti a v jejím rámci sebevražednosti);
- **edici demografických sborníků** 1959 a 1961;
- návrat čs. demografie po letech nucené izolace alespoň v rámci zemí RVHP k **mezinárodní spolupráci**, ve snaze unifikovat obsah a zpravování demografických dat a jejich srovnatelnost (společně s místopředsedou maďarského statistického úřadu E. Szabady);
- vstup **romské problematiky do čs. demografie** ve spolupráci s několika představiteli romských organizací (zjišťování dat o Romech ve sčítáních 1970 a 1980).

Seznam nejvýznamnějších knižních prací Vladimíra Srba byl uveden ve zdravicích (Demografie, 1992, 34, 3, s. 247–249; 2002, 44, 3, s. 218–220). Již názvy jednotlivých knih a hlavních článků ukazují široký obzor Vladimíra Srba – od problematiky úrovně reprodukce obyvatelstva českých zemí (pět brožur z let 1947–1948), klasifikace a statistiky příčin smrti, populačních atlasů (1947, 1962) až k řadě analýz populačního vývoje, zvláště dlouhodobého, i jeho perspektiv. V nich vždy zásadně odlišoval populační situaci obou částí republiky, úzce spolupracoval s demografy národních statistických úřadů a ústavů.

Jako několikaletý „podřízený“ Vladimíra Srba, jeho téměř třicetiletý partner a spoluautor řady studií i jako celoživotní přítel jsem si vědom některých jeho omylů nebo svedení. Snaha nejdříve o záchranu demografické statistiky, později o její uplatnění a prosazení demografie ve společenském zájmu vedla v určité době k Srbově tendenci zařadit demografii mezi marxisticky pojímané společenské vědy (sociologie, psychologie, historie). Některé teze a názory v Srbových knihách a studiích je nutné chápat v tomto kontextu, nikoli jako nějaké kariéristické sebeprosazování (to nepotřeboval nikdy a nikde, jeho osobnostní a odborné postavení bylo vždy výjimečné). Negativně se v jeho studiiach projevila i spolupráce s některými programátory: ti byli v době začátků počítačového zpracování ochotní a schopní někdy až bezduše aplikovat své programy, což vedlo sekundárně k problematickým závěrům (např. tabulky rozvodovosti). Prostě v té době neměl vedle sebe programátora-demografa. Třetí výtka, s níž se Vladimír setkával někdy právem, mnohdy však neoprávněně, byla ta, že jeho analýzy byly považovány jen za popisné, že nešly dost do hloubky poznání průběhu hodnocených demografických procesů.

Celým Srbovým dílem prolíná důraz na aktivní pronatalitní populační politiku – již od prvních studií o vymírajícím národu až po kapitolu Populační politika v jeho poslední knize. Historicky v něm respektoval nutnou politiku početně malého národa, a po 2. světové válce potřebu nahradit demografické ztráty vzniklé válkou a odsunem německého obyvatelstva, početnějšími generacemi dětí osídlit vyhlášené části pohraničí. S tím přirozeně souvisel také Srbovův důraz na nutnost zpomalovat stárnutí obyvatelstva při prodloužení lidského života.

Za nejvýznamnější práce Vladimíra Srba považuji, kromě již uvedeného Výzkumu rodičovství, **Úvod do demografie** (Sociologická knižnice, 1965) s vymezením předmětu demografie, jeho historického vývoje, analýz populační základny a procesů, populační teorie a zákonů, populační politiky: kniha byla tehdy nakladatelstvím inzerována jako pokus o tvůrčí marxistickou interpretaci populačního vývoje a jeho zákonitostí. Dále to je **Demografická příručka** (nakladatelství Svoboda, 1967) – první komplexní soubor demografických dat následující po obsahově omezených spíše interních příručkách 1958 a 1959, v rozsahu 177 tabulek seřazených do 14 tematických celků, včetně seznamu 17 základních demografických průzkumů provedených do té doby, a s bohatou vysvětlující metodikou.

Demografie (nakladatelství Svoboda, 1971 – společně s M. Kučerou a L. Růžičkou). Byla to první původní česká učebnice odpovídající tehdejší úrovni naší demografie a demografické statistiky. Srb byl jejím hlavním iniciátorem, obsahově hlavním autorem. Strukturálně odpovídalo její členění dřívějšímu Úvodu do demografie. Pro autory bylo vydání této knihy zajímavé tím, že učebnice byla napsána před rokem 1968, v tom roce některými odvážně kriticky recenzována – byly tam prosazeny některé úpravy, které se opět našly pod tlakem dalších recenzentů v roce 1969 a 1970.

1000 let obyvatelstva českých zemí (nakladatelství Karolinum, 2004). Tato analyticky, názorově a datově bohatá kniha (275 s.) představuje důstojné uzavření životního díla Vladimíra Srba (recenze v Demografii, 2004, 46, 3, s. 205). Již z obsahu této „velké“ knihy je zřejmé, že Vladimír Srb vždy chápal populační situaci a její změny v rámci celkového společenského vývoje, se zřetelem ke specifickým rozdílům v demografickém chování (národnost, vzdělání, náboženské vyznání). Potvrzuje to i dlouhý osmistránkový přehled literatury, který je ovšem také jen výběrem.

Vladimír Srb patřil k těm lidem významným v jednotlivých vědních oborech, kterým bylo dopřáno při dožití se vysokého věku uzavřít své životní dílo jako odkaz odcházející demografické generace té příští. Škoda, že to nemohl učinit A. Boháč. Vladimír Srb byl více než důstojným žákem a pokračovatelem v jeho díle. Významnou měrou přispěl ve svém celoživotním úsilí k tomu, že se česká demografie mohla po roce 1989 vrátit do evropského kontextu také svou bohatou datovou základnou. Uzavřel své dílo a dal podněty k následování. Spolupracovníci a přátelé na Vladimíra Srba nebudou moci nikdy zapomenout. Čest jeho památce!

Milan Kučera

Knižní publikace

1. Srb, V. – Šebesta, J. 1947. *Populační atlas českých zemí*. Praha: V. Žikeš, (1. vyd.).
2. Srb, V. 1947. *Vymírající národ?* Praha: Knížnice Sociální revue.
3. Srb, V. 1947. *Biologická situace v českých zemích*. Praha: KSR.
4. Srb, V. 1947. *Děti nám umírají*. Praha: KSR.
5. Srb, V. 1947. *Bytová otázka a populační problém*. Praha: KSR.
6. Srb, V. – Šebesta, J. 1948. *Populační atlas českých zemí*. Praha: V. Žikeš, (2. vyd.).
7. Srb, V. 1948. *Populační problém velkoměst*. Praha: V. Petr.
8. Srb, V. 1949. *Statistická ročenka Církve československé husitské 1949*. Praha.
9. Srb, V. – Haas, V. 1956. *Statistika příčin smrti a statistická klasifikace nemocí, úrazů a příčin smrti v Československu*. Praha: SÚS.
10. Srb, V. – Kučera, M. 1959. *Výzkum rodičovství 1956*. Praha: SÚS.
11. Srb, V. (ed.) 1959. *Demografický sborník 1959*. Praha: SÚS.
12. Srb, V. (ed.) 1961. *Demografický sborník 1961*. Praha: ÚÚSKS.
13. Kučera, M. – Srb, V. 1962. *Atlas obyvatelstva ČSSR*. Praha: ÚSGK.
14. Srb, V. 1965. *Úvod do demografie*. Praha: SNPL.
15. Srb, V. 1967. *Demografická příručka*. Praha: Svoboda.
16. Srb, V. – Kučera, M. – Růžička, L. 1971. *Demografie*. Praha: Svoboda.
17. Srb, V. a kol. 1974. *Demografia vortaro*. Praha: FSÚ.
18. Srb, V. 1974. *Obyvatelstvo ČSSR*. Praha: VÚSEL.
19. Srb, V. 1975. *La population de la Tchécoslovaquie*. Paris: CICRED.
20. Srb, V. 1977. *The Czechoslovak Fertility Survey*. Praha: FSÚ.
21. *Demografická příručka 1981* (kolektiv autorů FSÚ). Praha: FSÚ.
22. Srb, V. – Kučera, M. 1984. *Tendence demografického vývoje ve světě*. Praha: UVTEL.
23. Srb, V. 1995. *Demografický profil Československa*. Praha: ČSPRSV.
24. Srb, V. 2004. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum.
25. Srb, V. *Obyvatelstvo Slovenska 1918–1938, 2002*. Bratislava: INFOSTAT.
26. Rozsáhlá řada studií v edici statistického úřadu Zprávy a rozborů. (Úřední publikace nebyvaly označovány jménem autora.)
27. Rada studií různého rozsahu vydávaných v Terplanu v letech 1986–1995 (spoluautor A. Andrlé).

VZDĚLANOSTNÍ HOMOGAMIE A HETEROGAMIE V MANŽELSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE V ROCE 2001

Sčítání lidu, domů a bytů zjistilo v rámci kulturních charakteristik obyvatelstva k 1. březnu 2001 také úroveň vzdělání jednotlivých obyvatel starších 15 let a kromě toho také vzdělanost mužů a žen žijících v úplných manželstvích, a to jak legitimních, tak faktických. Celkem bylo v den sčítání v Česku 2 334 tisíc úplných rodin, z toho 125 tisíc faktických manželství (5,4 %).

Tento příspěvek je věnován vzdělanostní homogamii a heterogamii těchto svazků, které vytvářejí první předpoklady pro vzdělávání dětí, které z nich vycházejí. Míra heterogamie pak svědčí o vzdělanostní prostupnosti naší společnosti. Vzdělanost je hodnocena na základě nejvyššího dosaženého stupně školního vzdělání měřeno celkovým počtem let získaného příslušným stupněm vzdělání. Data jsou čerpána z publikace *Českého statistického úřadu Sčítání lidu, domu a bytů 2001. Základní informace o rodinách a domácnostech v České republice* (Praha, 2002).

Klasifikace školního vzdělání je ve zmíněné publikaci uvedena ve zkrácené podobě čtyř stupňů a z nich odvozeného počtu let vzdělání při získání úplného vzdělání jednotlivých stupňů: základní vzdělání, včetně neúplného a osob bez vzdělání (9 let), střední vzdělání (11 let), úplné střední vzdělání (13 let), vysokoškolské vzdělání (17 let). Ostatní stupně vzdělání použité při třídění podle jednotlivých osob nejsou v třídění za rodiny uvedeny. Počet let školního vzdělání je uveden v návaznosti na zpracování ukazatele v předešlých sčítáních lidu, aby byla zachována aspoň určitá míra srovnatelnosti.

Tab. 1 Nejvyšší ukončené vzdělání manželů (druhů, družek) v úplných rodinách v České republice k 1. 3. 2001 (Highest completed level of education of married/cohabitating partners in two-parent families in the Czech Republic as of 1 March 2001)

Vzdělání manžela (druha)	Vzdělání manželky					Celkem	
	základní ^{*)}	střední	úplné střední	vysokoškolské	nezjištěno	absol.	v %
základní ^{*)}	152 537	57 950	20 637	1 278	1 204	233 606	10,0
střední	287 710	562 654	313 243	21 417	3 200	1 188 224	50,9
úplné střední	62 689	187 186	293 948	46 873	1 300	591 996	25,4
vysokoškolské	10 233	37 065	137 895	119 554	670	305 417	13,1
nezjištěno	2 162	2 441	2 002	480	7 264	14 349	0,6
Celkem – abs.	515 331	847 296	767 725	189 602	13 638	2 333 592	
– v %	22,1	36,3	32,9	8,1	0,6		100,0

Pozn.: *) Včetně neukončeného základního vzdělání a bez vzdělání.

S výhradou uvedenou k počtu let školního vzdělání, je třeba říci, že nejčastějším vzděláním ženatých mužů žijících v úplné rodině (a druhů ve faktických manželstvích) bylo střední vzdělání ve výši 50,9 %, a u vdáných žen (resp. družek) ve výši 36,3 %. Druhým nejčastějším stupněm vzdělání bylo u obou pohlaví úplné střední vzdělání, u mužů 25,4 %, u žen 32,9 %. Vysokoškolské vzdělání má 13,1 % ženatých mužů, resp. druhů, a 8,1 % vdáných žen. Průměrný počet let školního vzdělání je u mužů 12,03 roku, a u žen 11,66 roku, což je na úrovni 96,8 % vzdělání mužů.

Nejčastějším manželstvím – legálním nebo faktickým – je svazek dvou osob se středoškolským vzděláním: 562 654 manželství, 24,1 % všech svazků. Druhým nejčastějším typem je svazek dvou osob s úplným středoškolským vzděláním: 293 948 manželství, 12,6 %. Třetím nejčastějším typem je svazek dvou osob se základním vzděláním včetně nedokončeného, event. bez vzdělání¹⁾: 152 537 manželství, 6,5 %. Manželství dvou osob s vysokoškolským vzděláním představovalo 119 554 manželství, 5,1 %.

Ze 100 mužů se základním vzděláním mělo za manželku (družku) 65,3 % ženu rovněž se základním vzděláním; 34,1 % žen mělo vyšší než základní vzdělání. 47,4 % mužů se středním vzděláním mělo ženu se stejným vzděláním, zatímco 28,2 % mužů mělo ženu s vyšším než středním vzděláním. 49,7 % mužů s úplným středním vzděláním mělo ženu se stejným vzděláním, ale 7,9 % mělo manželku s vyšším vzděláním. 39,1 % vysokoškoláků – mužů mělo za manželku rovněž vysokoškolačku, ale 60,6 % mělo ženu s nižším stupněm školního vzdělání.

¹⁾ Bez školního vzdělání bylo v úhrnu 15letých a starších obyvatel 16 478 (0,4 %) mužů a 21 444 (0,5 %) žen, celkem 37 922 (0,4 %) dospělých obyvatel.

Tab. 2 Struktura úplných rodin podle nejvyššího ukončeného vzdělání manželů (druhů, družek) k 1. 3. 2001 v % (The structure of two-parent families by highest complete education of the married/cohabitating partners as of 1 March 2001, in %)

Vzdělání manžela (druha)	Vzdělání manželky (družky)				
	základní*)	střední	úplné střední	vysokoškolské	nezjištěno
základní*)	<u>6,5</u>	2,5	0,9	0,1	0,1
střední	12,3	<u>24,1</u>	13,4	0,9	0,1
úplné střední	2,7	8,0	<u>12,6</u>	2,0	0,1
vysokoškolské	0,4	1,6	5,9	<u>5,1</u>	0,0
nezjištěno	0,1	0,1	0,1	0,0	<u>0,3</u>

Pozn.: *) Včetně neukončeného základního vzdělání a bez vzdělání.

Tab. 3 Manželé (druzi) podle vzdělání a vzdělání jejich žen (družek) v roce 2001 (Married/cohabitating partners by their education and the education of their partners in 2001)

Vzdělání manžela (druha)	Počet let jeho vzdělání	Ze 100 jejich manželek (družek) mělo vzdělání					počet let vzdělání
		základní*)	střední	úplné střední	vysokoškolské	nezjištěno	
základní	9,00	<u>65,3</u>	24,8	8,8	0,5	0,5	9,53
střední	11,00	24,2	<u>47,4</u>	26,4	1,8	0,3	11,13
úplné střední	13,00	10,6	31,6	<u>49,7</u>	7,9	0,2	12,23
vysokoškolské	17,00	3,4	12,1	45,1	<u>39,1</u>	0,2	14,15
nezjištěno		15,1	17,0	14,0	3,3	<u>50,6</u>	
Celkem	12,03	22,1	36,3	32,9	8,1	0,6	11,66

Tab. 4 Manželky (družky) podle vzdělání a vzdělání jejich manželů (druhů) v roce 2001 (Married/cohabitating women by education and by the education of their husbands/male partners in 2001)

Vzdělání manželky (družky)	Počet let jejího vzdělání	Ze 100 jejich manželů (druhů) mělo vzdělání					počet let vzdělání
		základní	střední	úplné střední	vysokoškolské	nezjištěno	
základní	9,00	<u>29,6</u>	55,8	12,2	2,0	0,4	10,73
střední	11,00	6,8	<u>66,4</u>	22,1	4,4	0,3	11,67
úplné střední	13,00	2,7	40,8	<u>38,3</u>	18,0	0,3	12,77
vysokoškolské	17,00	0,7	11,3	24,7	<u>63,1</u>	0,2	15,24
nezjištěno		8,8	23,5	9,5	4,9	<u>53,7</u>	
Celkem	11,66	10,0	50,9	25,4	13,1	0,6	12,03

Z pohledu vdaných žen, resp. družek bylo ve vzdělanostně homogenním manželství 29,6 % žen se základním vzděláním; 70,0 % žen se základním vzděláním mělo muže s vyšším vzděláním. 66,4 % žen se středním vzděláním žije ve vzdělanostně homogenním manželství; 26,5 % jich má muže s vyšším vzděláním, z toho 4,4 % má za manžela vysokoškolačka. 38,3 % s úplným středním vzděláním má manžela stejného stupně vzdělání, ale 18,0 % má muže vysokoškolačka. Vysokoškolačky mají za manžela vysokoškolačka v 63,1 % případů; 36,7 % vysokoškolaček má manžela s nižším vzděláním.

Muži se základním vzděláním a se středním stupněm školního vzdělání mají v průměru ženy s vyšším vzděláním. Muži s úplným středním vzděláním a s vysokoškolským vzděláním mají ženy v průměru s nižším školním vzděláním.

Podobně i ženy se základním nebo středním vzděláním mají muže v průměru s nižším školním vzděláním, kdežto ženy s úplným středním a vysokoškolským vzděláním mají za manžely muže s nižším vzděláním.

Vladimír Srb

TRH PRÁCE A MIGRACE V ČESKU – OHLÉDNUTÍ ZA SPOLEČNÝM PROJEKTEM GEOGRAFICKÝCH PRACOVIŠŤ¹⁾

Organizace projektu a koncepce výzkumných aktivit

Prezentovaný projekt navázal na předchozí dva společné projekty, a to: **Role pohraničí České republiky a význam hospodářské a politické spolupráce se sousedními zeměmi pro integraci ČR do Evropské unie** (MZV ČR, 1998–99, č. 10/3/1998) a **Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur** (Grantová agentura ČR, 1999–2001, č. 205/99/1142). Jeho zaměření – na rozdíl od předchozích, spíše obecně orientovaných („polytematických“) a územně „omezených“ projektů – se soustředilo na jedno stěžejní téma. Na projektu se podílelo pět pracovišť za koordinace *Sociologického ústavu AV ČR*, oddělení *České pohraničí v Ústí n. L.* Dalšími participujícími institucemi se stala pracoviště univerzitní, přičemž každé z nich mělo vymezeno prostor z pohledu územního (modelový region) i věcného (příslušné téma). Samotná výzkumná činnost probíhala na více úrovních. Každé z pěti zastoupených pracovišť řešilo jednu modelovou oblast, vymezenou na základě geografické polohy, sídelní struktury a vedení dopravních linií následovně:

- *SOÚ AV ČR Ústí n. L.* Euroregion Labe (území stávajících okresů Ústí n. L., Teplice, Litoměřice a Děčín),
- *ZČU v Plzni* Západočeský region (území okresů Plzeň-město, Plzeň-sever, Tachov a Cheb),
- *UK v Praze* Pražský region (hlavní město včetně obou sousedících venkovských okresů a okresu Benešov),
- *MU v Brně* Jihomoravský region (území vymezené okresy Brno-město, Brno-venkov, Břeclav a Hodonín),
- *OU v Ostravě* Moravskoslezský region, resp. kraj.

Nejnižší (mikro-) úroveň zastupují např. podniky (zvláště spolupracující se zahraničním subjektem či zaměstnávající cizince), ale také jednotlivé osoby, uplatňující se v mezinárodním (přeshraničním) trhu práce (individuální aspekt).

Badatelská činnost v projektu byla založena na kombinaci již existujících i nově získaných dat, jejichž prostřednictvím byla analyzována současná situace i nastíněny perspektivy dalšího vývoje. V průběhu projektu jsme využili výsledky **Sčítání lidu 2001**, které významnou měrou doplnily poznatky dostupné z průběžné statistiky (např. pohybu obyvatelstva), jakož i posouzení vývoje během 90. let v podrobném územním členění. Primární data jsme získali empirickými šetřeními na úřadech práce, u obyvatel včetně pendlerů a cizinců. Vedle *MPSV ČR a úřadů práce* jsme úzce spolupracovali s *Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí a Cizineckou a pohraniční policií*.

Projekt byl řešen jako tříletý. V prvním roce (2002) jsme se věnovali především pracím přípravným, koncepčním a analytickým. Realizace vlastních empirických šetření na úrovni celostátní a regionální (pět modelových oblastí garantovaných participujícími pracovišti) se stala těžištěm výzkumu ve druhém roce (2003). Jako cílové skupiny jsme zvolili obyvatelstvo a pendlery, navíc jsme zařadili šetření u cizinců žijících (pracujících) v Česku a ve spolupráci s *Centrem pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR* v prosinci 2004 opakovaně celostátní šetření zkoumající na reprezentativním vzorku populace jak postoje vůči cizincům a zkušenosti s nimi, tak jejich potenciální migrační chování. Při vlastních šetřeních jsme mohli mj. navázat na námi dosud provedené empirické výzkumy u starostů obcí v pohraničí ČR (1999) a šetření v 16 příhraničních mikroregionech, zaměřené na obyvatelstvo, turisty, starosty obcí, průmyslové a zemědělské podniky (2000). V prostředním roce jsme uspořádali pracovní seminář pro české odborníky (účast např. zástupců VÚPSV či Ústavu geoniky AV ČR). V závěrečném roce výzkumného projektu (2004) jsme se koncentrovali na prezentační a publikační aktivity.

Teoretické zarámování, cíle a hlavní výsledky

Důležitou a nově zdůrazněnou perspektivou, v projektu obsaženou, byla snaha o provázání řešených problémů s širokým vědním proudem prostřednictvím testování vybraných migračních konceptů a teorií. Přitom jsme se soustředili zejména na:

- 1) klasický „push-pull“ migrační koncept aplikovaný např. u migrantů/pendlerů při osvětlování procesů rozhodování o migraci,
- 2) postupný přechod migrantů z cirkulační krátkodobé migrace do fáze trvalého usazení v cílové zemi,

¹⁾ Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. 205/02/0321 *Pracovní podmíněné migrace jako součást mezinárodního (přeshraničního) trhu práce Česka v kontextu evropské integrace*.

- 3) teorii „cumulative causation“ známou zejména v aplikaci na migraci mezi rozvojovým a rozvinutým světem, kterou jsme modifikovali a použili pro vysvětlení příhraničního pendlerství (zejména ve smyslu specifikace dopadu pendlerství na dané zdrojové území),
- 4) teorii sítí a institucionální teorii, mj. s důrazem na proces prostorové „difúze informace o migraci“ i proces difúze migrace samotné,
- 5) teorii dvojího trhu, jehož projevem je utváření tzv. sekundárního pracovního sektoru s dopady v sociální oblasti,
- 6) vztah majoritní populace vůči v jejich zemi operujícím cizincům, zda prostřednictvím osobní zkušenosti s cizinci se posiluje nebo naopak oslabuje xenofobní, případně rasistické postoje české populace (tzv. kontaktní hypotéza).

Cíle projektu byly specifikovány do pěti bodů. Níže pod hlavičkou vycílených cílů výzkumu uvádíme hlavní zjištěné poznatky v konfrontaci s příslušnými teoriemi.

Poznat mechanismy utváření mezinárodního (přeshraničního) trhu práce jako součásti integrace ČR do EU

Výsledky projektu potvrdily, že celková intenzita přeshraničního pohybu – tzv. cirkulační mobilita pendlerů – se od počátku 90. let do současnosti postupně snižuje. Nicméně se potvrdilo, že v Česku je i díky poptávce v cílových zemích (Německo, Rakousko) stálý, byť malý, reálně existující a potenciální segment ekonomicky aktivního obyvatelstva, který volí a dále bude volit strategii přeshraničních pohybů za prací jako klíčovou ve svém pracovním uplatnění. Výzkum ukázal, že mechanismy a formy fungování tohoto pohybu se v zásadě nemění (legální i ilegální najímání a aktivity, institucionální a legislativní rámce apod.). Při ověřování aplikace „cumulative causation“ teorie na zkoumaná příhraniční území Česka se potvrdila nutnost modifikace daného konceptu. Je zřejmé, že se nepotvrdily obavy původních členských zemí EU z výrazného nárůstu levné pracovní síly (v tomto případě konkrétně z Česka) v souvislosti s blížícím se vstupem a po vstupu nových zemí do EU a tedy, že nastolená omezení volného přístupu na pracovní trhy většiny zemí „patnáctky“ byla a jsou zbytečná.

Analyzovat situaci na trhu práce a s tím spojenou migraci dřívějších kandidátských zemí (např. Rakouska) před vstupem do EU

Z hlediska srovnání s některými dalšími nově přistoupiвшими transformujícími se zeměmi bývalého socialistického bloku je možné konstatovat poměrně významnou shodu v charakteru probíhajících migračních pohybů i ekonomických aktivit imigrantů v imigračních zemích. Za důležité považujeme zejména obdobný vliv migrace na hlavní města, další vysoce urbanizované prostory a některé úseky příhraničních zón. V komparaci se Česko částečně odlišuje významně vyšším počtem legálně působících ekonomicky aktivních imigrantů a vysoce pravděpodobně i významně vyšším počtem ilegálně působících ekonomických imigrantů. Oproti např. Polsku registrujeme delší dobu pobytu cirkulačních ekonomických migrantů (přijíždějících zejména ze zemí bývalého Sovětského svazu) v rámci jednoho výjezdu za prací do sousední země. Jak ostatně historie přístupu jednotlivých zemí do EU napovídala, rovněž analýza ekonomické situace daných nově přistupujících zemí ukazuje, že se (komplexně pojato) situace v nových členských zemích zpravidla významně zlepšuje.

Specifikovat rozdíly či podobnosti v migraci a chování na trhu práce, např. ve vnitrozemí a v pohraničí, ke státům EU a k ostatním asociovaným státům (Polsko, Slovensko) – typologie příslušných hraničních úseků

Výzkum odhalil poměrně významné rozdíly v reálném i potenciálním chování a percepcích obyvatelstva podle jednotlivých regionů, resp. též v polaritě příhraničí – vnitrozemí. Obyvatelstvo „západního“ pohraničí se ukazuje jednoznačně mobilnější ve vztahu k práci v zahraničí (jak krátkodobé, tak dlouhodobé pobyty) ve srovnání s vnitrozemskou, resp. celostátní populací. Migranti přitom využívají znalosti daného prostředí a vlastního či zprostředkovaných, většinou pozitivních zkušeností z pracovního procesu v sousední, geograficky blízké zemi. Zatím méně rozvinutá, nicméně existující, je migrace občanů západní Evropy do Česka, která se však koncentruje do hlavního města Prahy a v menší míře pak do příhraničních oblastí s Německem a Rakouskem. Jedná se zejména o aktivity intelektuálně a manažersky náročné. V rámci odlišného modelu „západní versus východní“ pohraničí se potvrdila výrazná specifická česko-slovenských migračních vztahů, která je ovlivněna historickým vývojem v rámci dlouhodobého soužití v rámci jednoho státu a v návaznosti i geografickou a kulturní blízkostí (včetně velmi podobného jazyka). Slovenští migranti působí zejména v moravsko-slovenském pomezí, jakož i v nejvýchodnějších městech, některých průmyslových regionech (zónách), často s vysokou investiční aktivitou v podstatě po celé republice. Migrační vztahy s Polskem se koncentrují do oblasti severní Moravy –

zejména v rámci státní hranicí rozděleného Horního Slezska (Ostravsko). Tzv. východní model imigrace je typický spíše manuálními pracovníky, kvalifikačně spíše méně náročnou prací a tomu odpovídajícími nižšími výdělky.

Zatímco „východní model“ imigrace do Česka víceméně zapadá do intencí teorie dvojího trhu, charakter tzv. „západního modelu“ imigrace teorií neodpovídá (imigranti nevstupují do tzv. sekundárního trhu práce). Zejména v případě imigrantů z Východu se rovněž potvrdila teorie ideje, kdy migranti využívají pomoci svých příbuzných či známých, kteří jim svojí získanou zkušeností z českého prostředí významně ulehčují příchod, ekonomické aktivity, jakož i další pohyb v nové majoritní společnosti (např. morální podpora, pomoc při získání ubytování, orientace v sociálním prostředí). Částečně v rozporu s očekáváním se příliš nenaplnila institucionální teorie: migranti totiž ve větší míře spoléhají na individuální vztahy, s jejichž pomocí rovněž sami rozvíjejí své sociální sítě. Úloha příslušných institucí je v tomto směru spíše omezená. Potvrdila se užitečnost využití push-pull konceptu, který pomohl vhodně konceptualizovat především důvody odchodu z mateřské země a naopak důvody příchodu do Česka. Podle očekávání, a rovněž v souladu s filozofií výběru cílových skupin respondentů, se potvrdila dominantní role ekonomických faktorů.

Vytvořit prognózu budoucího vývoje pracovní podmíněné migrace po vstupu Česka do EU s dopady na trh práce (český a evropský, resp. středoevropský) a navrhnout možná řešení

Ve střednědobém časovém horizontu se dá předpokládat, že postupně budou odstraněny bariéry volného přístupu občanů Česka do/ve starých členských zemích, což povede pravděpodobně ke spíše nevýraznému využití těchto nově získaných příležitostí. Nevylučujeme ovšem významnější emigrační vlny pracovníků vybraných segmentů trhu práce tak, jak se objeví konkrétní poptávky v bohatších zemích EU (např. lékaři určité specializace, kvalifikovaný zdravotnický personál, další specializované profese). Odliv české pracovní síly se zdá být ve větším rozsahu jednoznačně nereálný. Z hlediska Česka jako imigrační země lze počítat s trvalým přílivem levné pracovní síly především z východní a jihovýchodní Evropy (např. Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko a balkánské státy) a Dálného Východu (zejména Vietnam a Čína), jak tomu ostatně velí ekonomické rozdíly i již vybudované migrační vazby. Současně však se zdá být zřejmé, že bude pokračovat role Česka jako tranzitního území pro další východní i jiné migranty, pro které bude Česko pouze „průjezdovou zónou“ při cestě dále na západ. Při uplatnění imigrantů na českém trhu práce lze postupně počítat s větší heterogenitou jejich struktur i uplatněním včetně částečného přístupu do odborně a intelektuálně náročnějších profesí. Vývoj naznačuje, že se patrně zčásti zvýší migrační atraktivita Česka pro imigranty ze západu, a to z důvodů transparentnější legislativy i praxe i navazujícího rozvíjení podnikatelských aktivit (velké i malé firmy). Z naznačeného pohledu vyplývá, že mezinárodní migrace i v souvislosti s pokračující globalizací nabude na intenzitě a stane se nedílnou součástí socioekonomického rozvoje české společnosti. Tomu bude odpovídat i zvýšení kulturní rozmanitosti populace. Ukazuje se, že na tuto změnu není naše společnost jednotně připravena. Zatímco mladá a vzdělaná generace reflektuje dané změny víceméně bezproblémově a vnímá je jako přirozené, starší a méně vzdělané vrstvy populace hodnotí vývoj spíše negativně.

Stanovit na základě získaných poznatků rizika i šance konkrétních území (makropřístup), vybraných subjektů a osob (mikropřístup)

Ve světle zjištěných poznatků a předpokládaného vývoje jednoznačně navrhuje pokračovat v otevřené, byť cílené, regulované a strukturálně specifikované podpoře imigrace do Česka (viz také jedna z již probíhajících forem pomocí pilotního projektu **Aktivní výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků** na základě usnesení vlády ČR č. 975/2001 a následujících opatření). Podpora imigrace by však neměla být primárně opodstatňována zejména zhoršujícími se demografickými parametry země (nízká fertilita, stárnutí populace) – v tomto ohledu by byl efekt velmi limitovaný, a to i při absolutně velkých počtech imigrantů. Za zásadnější považujeme zaplnění mezer na českém trhu práce posílením nedostatečně saturovaných profesí a specializací. Podpora imigrace by však měla být založena na hluboké a sofistikované analýze potřeb společnosti, ale též na komplexním zhodnocení situace z hlediska možného využití (mobilizace) vlastních zdrojů. Z hlediska samotné imigrace by pozornost měla být zaměřena na celkové zjednodušení vstupu a zapojení cizinců do českého trhu práce formou změn v oblasti domácí legislativy a uplatňované praxe, zvýšením informovanosti potenciálních zaměstnavatelů i majoritní populace, zvýšené aktivity z hlediska cílených náborových kampaní v potenciálních zdrojových zemích apod. Ve vztahu k české populaci a k jejímu možnému odchodu na západ je třeba vytvářet obecně lepší podmínky v širokém slova smyslu, takové, které by pracovníky v určitých, doma žádaných sektorech více stabilizovaly (zejména podpora vědy, výzkumu, vysokého školství, zdravotnictví). V regionálním pohledu se dá očekávat přetrvávající atraktivita nejvýznamnějšího migračního magnetu

hlavního města Prahy a jeho širšího zázemí (aglomerace), jakož i největších center osídlení (např. Brno, Plzeň), dalších prouh ekonomického rozvoje ve vnitrozemí (např. Mladá Boleslav), jakož i středisek v pohraničí (Karlovy Vary, Liberec, Znojmo aj.). Přístup cizinců do odvětví priméru a vybraných oblastí terciéru (např. gastronomie, ubytování) nebude zřejmě příliš prostorově diferencován a bude se týkat patrně většiny území Česka. Tento vývoj vyplyne z velké části z mechanismů volného trhu. Zapojení cizinců do podniků sekundárního sektoru bude nadále spíše selektivní s výraznější účastí v některých odvětvích s nižšími požadavky na kvalifikaci (např. textilní nebo potravinářský průmysl, stavebnictví).

Přehled publikačních aktivit (výběr)

- Dokoupil, J. *Interaktionen über die tschechisch-bayrische Grenze aus der Sicht der Landesentwicklung und Regionalplanung*. In *Gute Nachbarn – Schlechte Nachbarn?* 6. Deutsch-Tschechisches Begegnungsseminar, Markersbach, 4.–6. April, 2003. pp. 32–37. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004. ISBN 3–631–52054–9
- Drbohlav, D. – Čermák, Z. *Population migration and mobility in the current Czech Republic – reflections on some conceptual frameworks / Migrace a mobilita obyvatelstva v České republice – reflexe vybraných konceptů a teorií*. Anglické monotematické číslo časopisu Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 2002, roč. 37, č. 1. Eds. Čermák, Z. – Havlíček, T., s. 11–26.
- Havlíček, T. – Miškovský, J. (eds.) *Přeshraniční migrace a trh práce / Vybraná bibliografie*. Praha: UK, 2003, 58 s. ISBN 80–86561–11–9.
- Havlíček, T. – Matušková, A. *A reflection on population stability and the labour market by people living in Czech border regions / Reflexe stability obyvatelstva a trhu práce populací českého pohraničí*. Anglické monotematické číslo časopisu Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 2002, roč. 37, č. 1. Eds. Čermák, Z. – Havlíček, T., s. 101–118.
- Jeřábek, M. *Subjektive Perception of the Czech-Saxon border area local development*. In *Planning Studies / Alfa Spectra / Central European Journal of Architecture and Planning*, 2003, roč. 2, č.7, s. 18–25.

Dušan Drbohlav – Milan Jeřábek

ČINOHERNÍ SOUBOR PRAŽSKÉHO NÁRODNÍHO DIVADLA Z HLEDISKA DEMOGRAFIE

Divadelní umělci jsou svérázným společenstvím. Mají svůj životní i denní rytmus, odlišný od většinyové populace, samozřejmě nutnost týmové spolupráce je vzájemně těsně sblízuje, přirozená snaha o individuální vyniknutí mezi ně naopak vnáší konkurenci. Ti z nich, kteří díky svému uměleckým kvalitám, často však jen díky náhodě, místu působitě nebo osobním vztahům jsou často vidět na plátech kin, zejména však na televizních obrazovkách, se stávají „veřejným majetkem“, všeobecně známými osobnostmi. Společenství herců si zaslouží pozornost sociologie, jsou však zajímavá i z demografického hlediska. Podle obecně rozšířených názorů – běžných i mezi demografy a sociology – mezi znaky demografického chování nositelů herecké profese patří, že většinou uzavírají sňatky mezi sebou, že jejich manželství bývají často nestabilní, že se často rozvádějí a uzavírají opětovně sňatky (opět většinou uvnitř své pospolitosti), že specifický denní rytmus jim nedovoluje péči o větší rodinu, mají proto méně dětí, že mimopražští (mimobrněňští, mimoostravští) divadelníci se často stěhují, konečným cílem jejich migrace pravidelně bývá Praha (snad ještě Brno, Ostrava). Tyto názory však u nás nebyly zatím nikdy potvrzeny ani vyvráceny seriózním demografickým výzkumem.

Předkládaný přehled je prací jednotlivce, nezaložený na terénním šetření. Týká se vrcholného pracoviště českého divadelního umění – *Národního divadla v Praze* (v dalším textu prostě „Národního divadla“ nebo ND), byť respektuje existenci Národního divadla v Brně a Národního divadla moravskoslezského v Ostravě. Základním pramenem informací pro přehled byla nedávno zřízená internetová stránka Národního divadla, která poskytuje i podrobný seznam umělců, autorů a spolupracovníků divadla od jeho založení až po současnou divadelní sezónu. Seznam je neobyčejně důkladný, proto i rozsáhlý. Nevynechává nikoho, kdo na jevišti ND sólově vystoupil, nikoho z autorů činoherních, operních a baletních předloh jevištních inscenací, uvádí dokonce i řečnický – politický na slavnostních shromážděních konaných v Národním divadle. Reprezentativním vzorkem českých (a moravských) divadelníků seznam na internetové stránce Národního divadla přes svou rozsáhlost však není. Samozřejmě nelze vyloučit ani výskyt drobnějších chyb, nejde o oficiální seznam, ani o podklad pro vědeckou studii.

Internetová stránka ND časově vymezuje působení role jednotlivých uměleckých osobností na scénách ND a podrobně uvádí všechny jejich role. Rozlišuje „solisty“ a „účinkující“; všechna následující data se týkají umělců přímo uvedených jako „solisté činohry“. U sólistů internetový archiv podrobně uvádí všechny jejich divadelní role, jen zcela výjimečně však připomíná aspoň nezákladnější osobní

údaje – rok narození nebo úmrtí. Letopočty narození umělců pro tento přehled musely proto být čerpány z odborné životopisné a teatrologické literatury, případně z jiných internetových stránek – např. z informací o filmech nebo televizních inscenacích. Až překvapivě však je, že i u mnoha velmi známých umělců chybí v literatuře nebo na jejich osobních internetových stránkách jakákoli zmínka o letopočtu narození – a pokud tam letopočet je, bývá uveden někdy nepřesně nebo ve více verzích. Existují dokonce i (současní) umělci (muži!), kteří jsou o datu svého narození ochotni uvést pouze znamení zvěrokruhu, nikoli však letopočet¹⁾.

Zajímavá by byla analýza, do jaké míry bylo a je složení vrcholného hereckého souboru ovlivňováno – i když zprostředkovaně – životním stylem dané populace nebo dokonce politickým uspořádáním společnosti a jeho proměnami. Něco napovídá i prudké rozšíření souboru a jeho omlazení po roce 1948, neměnnost souboru po roce 1970 a s ní související výrazné stárnutí do konce osmdesátých let nebo nebyvalá vlna příchodů herců z nejmladší generace po roce 1990, spojená s jejich rychlými odchody, stejně tak i v současnosti existence nejpočetnější věkové skupiny herců 60 a víceletých. To by však byla jiná kapitola.

Mezi tradice Národního divadla dlouho patřil nepsaný zákon, že herec, vyznamenaný tím, že se stal sólistou Národního divadla a tím povolán mezi nejvyšší elitu českého divadelnictví, zůstane tomuto divadlu věrný. Z Národního divadla se neodcházelo, angažmá umělce Národního divadla v jiném divadle chtít nechtě bylo považováno za neúspěch nebo i za životní uměleckou prohru. V Národním divadle se končilo úmrtím umělce, ukončením umělecké dráhy nebo přechodem na jinou funkci – zpravidla režisérskou – v divadle.

Podle zmíněných internetových záznamů v činohře Národního divadla od obnovení divadla v roce 1883 až po současnou sezónu 2005–2006 působilo 322 sólistů-činoherců, z nich bylo 193 herců-mužů a 129 hereček. Nejvíce sólistů měla činohra v padesátých a šedesátých letech 20. století s maximem v sezóně 1966–1967 (65), nejméně v první dekádě 20. století – minimum v sezónách 1899–1900, 1902–1903 a 1903–1904 – 29 sólistů.

Tab. 1 Průměrný počet sólistů činohry Národního divadla podle sezón (Average number of lead performers in the company at the National Theatre by season)

Sezóny	Průměrný počet sólistů v sezóně	v tom	
		muži	ženy
1883-1890	32,7	19,6	13,1
1890-1900	33,4	20,1	13,3
1900-1910	32,0	18,3	13,7
1910-1920	33,8	19,4	14,4
1920-1930	36,3	21,3	15,0
1930-1940	38,1	21,7	16,4
1940-1950	47,7	29,3	18,3
1950-1960	61,4	39,0	22,4
1960-1970	59,3	37,7	21,6
1970-1980	58,4	36,2	22,2
1980-1990	57,0	34,1	22,9
1900-2000	53,8	31,8	22,0
2000-2006	50,7	30,8	19,8
1883-2006 celkem	45,9	27,7	18,2

Skladba divadelního činoherního souboru podle pohlaví a věku odráží skladbu postav činoherního dramatu, proto na rozdíl od reálné populace v „činoherní“ populaci převažují muži, kterým prostě dramatická literatura přisuzuje více rolí. Přitom – opět na rozdíl od reálné populace – převaha mužů s věkem vzrůstá; hereckých příležitostí pro muže ve „zralém“ věku bývá dostatek, pro starší herečky se vhodné role někdy hledají obtížně. Je proto přirozené, že v činoherním souboru ND bylo vždy, bez

¹⁾ S vyhledáváním nikde nepublikovaných nebo s opravou sporných dat ochotně pomohli odborníci z Divadelního ústavu a archivu Národního divadla. Ani s jejich spoluprací se nepodařilo zjistit letopočty narození některých dnes již téměř neznámých sólistů činohry z 19. a počátku 20. století – konkrétně Boženy Kášové (angažovaná v sezóně 1893–1894), Marie Renátové (1887–1888), Josefa Seiferta (1888–1889), Marie Světlé (1907–1908) a Marie Zásmucké (1883–1885). Je nepochybné, že tyto letopočty by se daly objevit např. studiem matričních knih.

výjimky, více mužů než žen a že ve starších věkových skupinách muži jednoznačně dominovali. Nejblíže se počet žen v souboru přiblížil počtu mužů v sezóně 1929–1930 (22 mužů a 20 žen), největší převaha mužů byla v sezónách 1921–1922 a 1958–1959, v níž muži tvořili dvě třetiny souboru.

Tab. 2 Podíl žen v souboru sólistů činohry Národního divadla podle sezón (Percentage of women lead performers in the company at the National Theatre by season)

Sezóny	Podíl žen v dané věkové skupině v %					
	celkem	-30	30-39	40-49	50-59	60+
1883-1890	40,2	58,6	42,1	44,8	8,7	0,0
1890-1900	39,8	62,8	52,4	27,0	24,0	0,0
1900-1910	43,0	84,2	38,7	35,6	20,4	38,5
1910-1920	42,6	78,0	43,3	33,0	29,6	28,6
1920-1930	41,3	47,1	52,4	41,6	23,6	37,9
1930-1940	43,0	60,4	45,5	38,5	42,0	18,8
1940-1950	38,5	56,4	43,2	39,0	27,4	41,5
1950-1960	36,5	54,2	38,9	39,4	25,0	40,3
1960-1970	36,4	60,0	50,6	34,3	38,5	21,0
1970-1980	38,0	46,5	53,2	43,2	33,9	27,5
1980-1990	40,2	70,3	47,9	46,4	34,2	31,4
1990-2000	40,9	60,0	46,8	46,9	36,3	26,2
2000-2006	39,1	53,1	48,6	42,4	41,9	17,8
1883-2006 celkem	39,6	62,4	45,8	39,2	32,0	29,6

Činoherní soubor ND byl při založení divadla v průměru téměř o 17 let mladší, než je tomu v současnosti. Od pozdějších období se věková struktura herců činohry lišila především podstatně vyšším podílem herců mladších než 49 let a malým – při založení vůbec žádným – podílem členů ve věku 60 a více let. Nejstarší ze zakládajících členů činohry – Karel Šimanovský – dovršil v první sezóně Národního divadla 58 let, nejmladší herečce – Marii Pospíšilové – bylo 22 let. Karel Šimanovský byl i prvním z herců, který jako aktivní sólista dosáhl – ve třetí sezóně Národního divadla – 60 let věku; až v sezóně 1888–1889 se k němu přidali další dva šedesátníci – František Kolár a Josef Chramosta. Většina sólistů herců byla v prvních dvou desetiletích divadla ve věku mezi 30 a 49 let, padesátníci již byli výjimkou. Soubor však postupně stárl. V sezóně 1888–1889 věkový průměr členů činohry poprvé překročil 40 let; pod čtyřicítku klesl ještě v období 1913–1917, pak již trvale zůstal nad ní. V sezóně 1957–1958 poprvé krátce překročil 50 let. Od sedmdesátých let 20. století věkový průměr sólistů činohry kolem 50 let osciluje, v dosud posledním, právě probíhající, sezóně divadla se citelně zvýšil. Má-li být kritériem průměrný věk sólistů nebo medián – pak je nutno konstatovat, že současný činoherní soubor je nejstarší v celé více než 120 let trvající historii pražského Národního divadla.

Růst podílu nejstarší věkové skupiny – nad 60 let – je nejvýraznějším znakem vývoje věkové struktury souboru. Jako extrémně vysoký se jeví podíl nejstarších sólistů v osmdesátých letech 20. století. Bylo to období, v němž se uzavírala umělecká dráha jedné z velkých generací Národního divadla; legendární umělce z této generace samozřejmě nikdo nevybízěl k odchodu. Zlom přineslo až radikální omlazení souboru v devadesátých letech, založené na odchodu nejstarších herců a příchodu celé plejády nových. Toto omlazení bylo jen krátkodobé. V posledních divadelních sezónách představují umělci ve věku 60 a více let v činohře opět nejpočetnější věkovou skupinu. Naopak nejméně klesl podíl herců ve věku mezi 30 a 39 lety, jenž se právě v posledních sezónách snížil na historicky nejnižší úroveň.

Tab. 3 Průměrný věk sólistů činohry ND podle sezón (Average age of lead performers in the company at the National Theatre by season)

Sezóny	Průměrný věk sólistů činohry		
	celkem	muži	ženy
1883-1890	39,2	42,0	35,0
1890-1900	40,3	44,0	34,0
1900-1910	41,6	44,6	37,7
1910-1920	40,6	43,1	37,3
1920-1930	43,2	44,7	41,2
1930-1940	42,3	43,5	40,6
1940-1950	45,8	46,7	44,2
1950-1960	48,6	49,0	47,9
1960-1970	48,6	50,3	45,7
1970-1980	50,1	52,0	47,0
1980-1990	51,6	54,0	38,0
1990-2000	48,9	51,1	45,7
2000-2006	51,7	53,6	48,8

Tab. 4 Struktura souboru sólistů činohry podle sezón a podle věkových skupin (Structure lead performers in the company at the National Theatre by season and by age group)

Sezóny	Věková skupina					celkem
	-29	30-39	40-49	50-59	60+	
1883-1890	13,0	42,6	30,0	10,3	4,0	100,0
1890-1900	24,0	25,8	27,4	15,4	7,4	100,0
1900-1910	17,8	29,1	28,1	16,9	8,1	100,0
1910-1920	14,8	35,5	29,6	16,0	4,1	100,0
1920-1930	9,4	28,4	34,4	19,8	8,0	100,0
1930-1940	12,6	26,5	35,4	21,3	4,2	100,0
1940-1950	9,1	22,1	27,5	28,9	12,4	100,0
1950-1960	3,9	26,4	22,3	24,8	22,6	100,0
1960-1970	5,1	15,0	34,9	25,0	20,1	100,0
1970-1980	7,4	16,1	16,3	37,8	22,4	100,0
1980-1990	6,5	16,5	19,6	20,5	36,8	100,0
1900-2000	9,3	14,3	27,3	29,2	19,9	100,0
2000-2006	10,5	11,5	19,4	24,3	34,2	100,0

Z demografického hlediska je patrné, že tempo stárnutí hereckého souboru za 120 let jeho existence v podstatě odpovídá tempu stárnutí celé české populace ve stejném období.

Ženské členky souboru byly od založení divadla výrazně mladší než jejich mužští partneři. V úvodní sezóně činil jejich průměrný věk 34,6 let proti 38,2 let u mužů a obdobný interval zůstal zachován po celou historii divadla. Ani v jedné sezóně nebyl věkový průměr žen-hereček vyšší než věkový průměr mužů²⁾.

Činoherní soubor ovšem potřebuje i mladé a velmi mladé herce. V minulosti byly do souboru ND přijímány zejména mladičké herečky, předurčené pro role naivek. Pět hereček ve své první sezóně v ND nedosáhlo dvaceti let věku, poslední z nich byla *Jiřina Štěpničková* v sezóně 1931–1932. Nejmladší sólistkou v historii byla sedmnáctiletá *Iza Gregrová*, angažovaná v sezóně 1895–1896. Již dávno tak mladé herečky ani herci nejsou v ND angažováni. V současnosti se řádnými sólisty činohry Národního divadla mohou stát mladí herci až po absolvování vysokoškolského studia herectví, to je však možné až ve 22–23 letech. Věková kategorie „do 20 let“ se tak mezi herci – sólisty Národního divadla již dávno nevyskytuje. Nicméně jsou do činohry ND v celé její historii angažováni sólisté nejčastěji v mladém věku, ženy ve věku 20–24 let a muži ve věku 25–29 let. Jen vzácně se novými sólisty činohry stávají herci ve věku 50 a více let – většinou jde o umělce, kteří v jiných divadlech prokázali výjimečné kvality. Zcela výjimečné je angažování umělců ve věku 60 a více let, většinou přecházejících z jiných uměleckých funkcí v divadle.

Tab. 5 Nově angažováni sólisté činohry podle věkových skupin (Newly engaged lead performers in the company by age group)

Věková skupina	Počet nově angažovaných sólistů		
-19	5	-	5
20-24	54	17	37
25-29	74	44	30
30-34	62	43	19
35-39	41	29	12
40-44	33	22	11
45-49	20	14	6
50-54	16	15	1
55-59	6	5	1
60+	6	4	2
nezjištěna	5	-	5
Celkem	322	193	129

Nejvíce nových sólistů – 15 – bylo angažováno pro sezónu 1948–1949, naproti tomu pro sezóny 1956–1957, 1967–1968, 1968–1969, 1977–1978 a 1979–1980 nebyli angažováni žádní noví sólisté. Obdobím vůbec největšího přílivu nových činoherců byla devadesátá léta 20. století, kdy do činohry bylo přijato množství mladých herců, v naprosté většině mužů.

Pro současný soubor činohry – zhruba od roku 1990 – je charakteristické, že se (vedle stálého kádru herců ve vyšším a středním věku) mladí členové ND každoročně mění. Přicházejí do ND na jedinou nebo na dvě sezóny, odcházejí do jiných divadel, po krátké

²⁾ Mezi stálými členy souboru sólistů činohry ND ovšem nemohou být děti – i když dětští herci pravidelně na jeho scénách účinkují. Jako nečlenové souboru nejsou do uváděných přehledů zahrnuti.

Tab. 6 Nově angažovaní sólisté podle sezón (Newly engaged lead performers by season)

Sezóny	Počet nově angažovaných sólistů	v tom	
		muži	ženy
1884–1890	49	27	22
1891–1900	22	11	11
1901–1910	18	9	9
1911–1920	19	11	8
1921–1930	23	12	11
1931–1940	14	7	7
1941–1950	40	27	13
1951–1960	21	14	7
1961–1970	17	11	7
1971–1980	15	10	5
1981–1990	29	17	12
1991–2000	43	30	13
2001–2006	11	7	4
1884–2006 celkem	322	193	129

pauze se třeba vracejí. Angažmá v ND je samozřejmě nadále přitažlivé i pro mladé absolventy uměleckých škol, nejednou však zřejmě i proto, že poskytuje herci renomé, vhodné při hledání angažmá v jiném divadle. Národní divadlo nemůže neposkytovat mladým hercům dostatek hereckých příležitostí, mnohým mladým umělcům nevyhovuje dramaturgie „nejkamennějšího“ divadla. Důsledkem je nikdy dříve nepoznaná fluktuace mladých herců od roku 1990. Na věkové struktuře souboru se příchody mladých herců významněji neprojeví, nezamezily jeho stárnutí.

Tradicí divadel je, že za velkou autoritu v souboru bývá považována osobnost, která v dané sezóně je nejstarší. V první sezóně Národního divadla byl nestorem činohry *Karel Šimanovský*, byl se dožil teprve 57 let; zůstal jím až do sezóny 1899–1900, tedy plných 17 sezón. To se již nepodařilo žádnému jeho následníku. Nejblíže je mu až současný nestor činohry *Radovan Lukavský*, jenž je nejstarším členem souboru od sezóny 1992–1993, zatím tedy 14 sezón.

Pozoruhodné je, že mezi 18 umělci, kteří se od založení divadla vystřídali na místě nestora činohry, byly pouze čtyři ženy, nejdéle z nich na začátku 20. století *Marie Ryšavá*.

Tab. 7 Nejstarší aktivní členové-sólisté činohry Národního divadla (Oldest active members – lead performers in the company at the National Theatre)

Sezóny	Sólista (sólistka)	Počet sezón, v nichž byl(a) nestorem činohry	Věkové rozpětí
1883–1900	Karel Šimanovský	17	57 – 74
1900–1901	Karel Mošna	1	63 – 64
1901–1913	Marie Ryšavá	12	70 – 82
1913–1920	Eduard Vojan	7	61 – 67
1920–1925	Marie Pštrosová	5	66 – 70
1925–1931	Marie Hübnerová	6	60 – 66
1931–1933	Vladimír Merhaut	2	63 – 65
1933–1942	Rudolf Deyl st.	9	67 – 76
1942–1953	Václav Vydra st.	11	66 – 77
1953–1959	Leopolda Dostalová	6	74 – 80
1959–1960	Eduard Kohout	1	70 – 71
1960–1961	František Smolík	1	69 – 70
1961–1968	Zdeněk Štěpánek	7	65 – 72
1968–1972	Jaroslav Marvan	4	67 – 71
1972–1975	Stanislav Neumann	3	70 – 73
1975–1982	Jiří Dohnal	7	70 – 77
1982–1992	František Filipovský	10	75 – 85
1992–2006	Radovan Lukavský	14	73 – 87

Pro dnešní diváky jsou personifikací Národního divadla především velcí herci minulosti, z nich však především ti, kterým se dostalo příležitost prezentovat své umění i ve filmu a televizi. Je pozoruhodné, že mezi těmito dávno zemřelými, díky mediím však nadále „žijícími“ hvězdami Národního divadla, jednoznačně převažují muži: *Zdeněk Štěpánek*, *Karel Höger*, *František Filipovský*, *Ladislav Pešek*, *František Smolík*...

Tab. 8 Nejstarší sólisté v historii činohry Národního divadla (Oldest soloists in the history of the company at the National Theatre)

Sólista	Dosažený věk	V sezóně
Radovan Lukavský	87	2005–2006
František Filipovský	85	1991–1992
Marie Ryšavá	82	1912–1913
Leopolda Dostalová	80	1958–1959
Pavel Vondruška	81	2005–2006
Vlasta Chramostová	80	2005–2006
Václav Vydra st.	77	1952–1953
Jiří Dohnal	77	1981–1982
Marie Glázrová	76	1986–1987
Blanka Bohdanová	76	2005–2006
Josef Vinklář	76	2005–2006

Pozn.: Věk v tomto přehledu není odvozen z přesného data narození. Je koncipován jako rozdíl mezi letopočtem narození např. u Františka Filipovského 1907 a letopočtem ukončení příslušné divadelní sezóny – 1992, tedy 85 let. Vedla k tomu nemožnost získání přesného data narození u mnoha někdejších členů souboru, ale i nespolehlivost uváděných dat, vyskytujících se i v několika verzích V zájmu jednotného přístupu se vědomě dopouštíme ojedinělých nepřesností. Např. Radovanu Lukavskému je v sezóně 2005–2006 přisouzen věk 87 let, ačkoli se ho dožije až v říjnu 2006, tedy až po ukončení této sezóny.

Tab. 9 Počet odehraných sezón (Number of seasons performed)

Sezóny	Průměrný počet odehraných sezón sólisty činohry		
	celkem	muži	ženy
1884–1890	3,5	3,6	3,2
1891–1900	8,5	8,9	9,0
1901–1910	12,4	12,7	11,9
1911–1920	11,8	11,9	11,7
1921–1930	13,3	12,6	14,2
1931–1940	12,4	12,6	12,3
1941–1950	13,8	13,8	13,8
1951–1960	16,1	15,1	17,8
1961–1970	16,8	17,1	16,3
1971–1980	17,8	17,0	19,1
1981–1990	20,2	19,9	20,7
1991–2000	11,8	12,6	10,7
2001–2006	14,1	14,1	14,1

Členství v souboru ND dlouho vytvářelo punc „nedotknutelnosti“. Mnozí umělci se natolik svázali s divadlem, že jej přímo ztělesňovali. Bylo nemyslitelné, aby herecké osobnosti jako *Eduard Vojan*, *Zdeněk Štěpánek*, *František Filipovský*, *Ladislav Pešek* nebo *Karel Höger* Národní divadlo opustili a přijali angažmá v divadle jiném. Tito stěžejní členové souboru zůstávali řádnými členy činohry Národního divadla až do vysokého věku, zpravidla až do úmrtí. Limitovaný počet sólistů přitom omezoval možnost angažování mladých herců. Soubor proto výrazně stárl, zastoupení nejvyšších věkových kategorií v něm sílilo. Bylo období, kdy věkový průměr i medián věku činoherního souboru převyšil 55 let. Některé špičkové herecké osobnosti působily a působí jako řádní sólisté, členové souboru i dlouho po osmdesáti letech věku.

Pět z jedenácti umělců v historii souboru působí v současném souboru činohry (*Lukavský*, *Vondruška*, *Chramostová*, *Bohdanová*, *Vinklář*). Svérázná je situace Pavla Vondrušky, který jako aktivní sólista Národního divadla překročil osmdesátiny, přitom v seznamu činoherních herců–sólistů je uváděn teprve od sezóny 2003–2004; již od roku 1969 však byl dirigentem činoherního orchestru Národního divadla.

Nepřekvapuje, že nejzkušenější – a jak již bylo konstatováno i nejstarší – soubor sólistů činohry působil v osmdesátých letech 20. století, kdy průměrný počet dosud odehraných sezón každého herce překročil 20 let s vyvrcholením v sezóně 1986–1987 s průměrným počtem 21,5 sezón.

26 členů činohry Národního divadla bylo jako její sólisté angažováno 40 a více sezón³⁾. Nejvíce z nich *Leopolda Dostalová*, která v letech 1958–1959 dovršila 51 sezón; těsně se jí přibližuje *Radovan Lukavský*, dosud se 49 sezónami. Z herců minulosti se jí blíží *František Roland* a *Stanislav Neumann* (48 sezón), *Marie Glázrová* a *František Filipovský* (47 sezón), *Ladislav Pešek* a *Václav Švorc* (46 sezón). Mezi dalšími herci, kteří jako sólisté působili v ND více než 40 sezón, jsou např. *Jarmila Kronbauerová*, *Jiří Dohnal*, *Eduard Kohout*, *Ladislav Boháč*, *Jiřina Šejbalová*... V současném souboru, v sezóně 2005–2006 jsou tři umělci, kteří v ND působí 40 nebo více let: *Blanka Bohdanová*, *Oldřich Vlček* a uvedený *Radovan Lukavský*, který je zdaleka nejzkušenějším současným hercem činohry Národního divadla. Radovan Lukavský přitom do souboru vstoupil již v poměrně zralém věku. Nespornou skutečností je, že soubor činohry Národního divadla je v současnosti v divadelní sezóně 2005–2006 nejstarší ve své historii.

Milan Aleš

³⁾ Do počtu odehraných sezón jsou zahrnuty pouze sezóny, v nichž umělci působili v Národním divadle. Nejsou proto do něj zahrnuty sezóny, odehrané v Prozatímním divadle – proto v prvních desetiletích je uvedený průměrný počet sezón tak nízký.

Bibliografie

Výběr z české demografické literatury za 2. pololetí 2005 a 1. pololetí 2006

I. Knižní publikace

1. Baršová, Andrea – Barša, Pavel. *Přistěhovalectví a liberální stát; imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2005, 308 s.
2. Bittnerová, Dana – Moravcová, Mirjam. *Kdo jsem a kam patřím? Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky*. Praha: Sofis; Pastelka, 2005, 459 s.
3. Botu, Antula – Konečný, Milan. *Rečtí uprchlíci: kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*. Praha: Řecká obec Praha, 2005, 523 s.
4. Doležal, Antonín. *Počátky evropského a českého babicví*. Praha: Karolinum, 2001, 147 s.
5. Drozdová, Eva. *Břeclav – Pohansko. VI. Slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi: demografická a antropometrická studie*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, 146 s.
6. Hamplová, Dana – Šalamounová, Petra – Šamanová, Gabriela (eds.). *Životní cyklus; sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, 307 s.
7. Horáková, Milada. *Cizinci na trhu práce v České republice v letech 1994–2004*. Praha: VÚPSV, 2005, 35 s.
8. Jahoda, Robert – Kofroň, Pavel. *Domácnosti a sociální dávky v letech 2000–2003 (analýza statistik rodinných účtů)*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2005, 56 s.
9. Jeřábek, Richard – Maur, Eduard – Štika, Jaroslav – Vařeka, Josef. *Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900)*. Praha: AV ČR, 2004.
10. Kalibová, Květa. *Úvod do demografie*. Praha: Karolinum, 2005, 54 s., dotisk 2. (4.) vydání.
11. Křížková, Alena (ed.) et al. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2005, 91 s.
12. Kuchařová, Věra – Ettlerová, Sylva – Nešporová, Olga – Svobodová, Kamila. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: VÚPSV, 2006, 112 s.
13. Pavlík, Zdeněk – Kalibová, Květa. *Mnohojazyčný demografický slovník (český svazek)*. Praha: Česká demografická společnost, 2005, 182 s.
14. *Po Židoch Cigáni: svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. I. díl, (1939–srpen 1944), uspořádala Milena Hübschmannová, Praha: Triáda, 2005, 898 s.
15. *Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení*. Sborník z česko-německo-rakouské konference, Brno: Národní centrum pro rodinu, 2005, 96 s.
16. Rys, Vladimír. *Česká sociální reforma*. Praha: Karolinum, 2003, 172 s.
17. Sirovátka, Tomáš – Kofroň, Pavel – Rákoczyová, Miroslava – Hora, Ondřej – Trbola, Robert. *Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU (výzkumná zpráva z projektu Monitorování chudoby)*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2005, 85, 31, 33, 172 s.
18. Steyn, Mark. *Taková je demografie, hlupáci: pravý důvod, proč Západu hrozí zánik*. Přeložil Eduard Geisler, Praha: Občanský institut, 2006, 15 s.
19. Suchomelová, Miriam – Fischlová, Drahomíra. *I. Rovnost mužů a žen v dokumentech EU a ČR. II. Podpora vyvážené účasti žen a mužů v rozhodovacích procesech. III. Odměňování manažerů*. Praha: VÚPSV, 2006, 26 s.
20. Svatoš, Michal – Velek, Luboš. *Magister noster*. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Jana Havránka, CSc. Praha: Karolinum, 2005, 630 s.
21. Sýkorová, Dana – Chytil, Oldřich (eds.). *Autonomie ve stáří, strategie jejího zachování*. Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta; Boskovice: Albwert, 2004, 323 s.
22. Šimíková, I. – Vašečka, I. *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*. Brno: Barrister&Principal, 2004, 211 s.
23. Štátná, Anna. *Harmonizace rodiny a zaměstnání: Mikrosociální a individuální souvislosti rodičovství*. Část 1. Praha: VÚPSV, 2005, 50 s.
24. Vavrečková, Jana (externí spolupráce Zdeněk Janata). *Migrační potenciál po vstupu ČR do EU (výsledky terénního šetření)*. Praha: VÚPSV, 2006, 24 s.
25. Vidovičová, Lucie (spoluautor empirického výzkumu: Ladislav Rabušic). *Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2005, 54 s.
26. Vlach, Jan. *Šetření výdělkové nerovnosti žen a mužů v managementu*. Praha: VÚPSV, 2005, 53 s.

27. Winkler, Jiří – Šimíková, Ivana. *Hodnocení Vládního programu podpory terénní sociální práce v sociálně vyloučených romských komunitách – (hodnoty a fakta)*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2005, 103 s.
28. *Ženy a muži v letech 2005*. Praha: MPSV, ČSÚ, 2005, 90 s.
- II. Soubory údajů**
29. *Cizinci v české republice*. Praha: ČSÚ, 2006.
30. *Demografická miniročenka Královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: ČSÚ, 2005, 35 s.
31. *Demografická příručka 2006*. Praha: ČSÚ, 2006.
32. *Demografická ročenka České republiky 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
33. *Demografická ročenka krajů České republiky 1991 až 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
34. *Demografická ročenka okresů České republiky 1991 až 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
35. *Demografická ročenka správních obvodů obcí s rozšířenou působností 1995 až 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
36. *Mezinárodní výsledky sčítání lidu, domů a bytů*. Praha: ČSÚ, 2006.
37. *Počet obyvatel v obcích České republiky k 1. 1. 2006*. Praha: ČSÚ, 2006, 111 s.
38. *Porodnost a plodnost 2001 až 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
39. *Přirozená měna obyvatelstva v zemích Koruny české v letech 1. světové války 1914 až 1918*. Praha: ČSÚ, 2005.
40. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001: pramenné dílo*. Praha: ČSÚ, 2005, 426 s.
41. *Statistický lexikon obcí 2006*. Praha: ČSÚ, 2006.
42. *Stav a pohyb obyvatelstva v České republice za 1. čtvrtletí 2006*. Praha: ČSÚ, 2006.
43. *Sebevraždy v České republice – 2001 až 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
44. *Úmrtnostní tabulky za ČR a kraje za rok 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
45. *Věkové složení obyvatelstva České republiky v roce 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
46. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005*. Praha: ČSÚ, 2006.
47. *Vývoj základních demografických ukazatelů ve vybraných městech ČR (1919 až 2005)*. Praha: ČSÚ, 2006.
48. *Vývoj základních demografických ukazatelů za územně správní celky ČR (1919 až 2005)*. Praha: ČSÚ, 2006.
49. *Vztah rodinného a pracovního života: podle výsledků ad hoc modulu 2005 výběrového šetření pracovních sil*. Praha: ČSÚ, 2006.
50. *Zemřelí podle podrobného seznamu příčin smrti, pohlaví a věku v ČR (1919–2005)*. Praha: ČSÚ, 2006.
- III. Výběr statí**
51. Beránková, Kateřina. *Zvyšování důchodového věku*. Veřejná správa (VS), 2005, roč. 16, č. 45, s. 30.
52. Beránková, Kateřina. *Podpora rodin s dětmi*. VS, 2006, roč. 17, č. 34, s. 23.
53. Dibelka, Jaroslav. „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem? Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*“. Historická demografie 30 Supplement (HD 30 S), s. 189–203.
54. Dudová, Radka – Vohlídalová, Marta. *Rodina a rodičovství v individualizované společnosti*. Gender, rovné příležitosti, výzkum (rodičovství) (GRPV), 2005, roč. 6, č. 1, s. 1–3.
55. Džurová, Dagmar – Ruzicka, Lado – Dragomírečká, Eva. *Demographic and social correlates of suicide in the Czech Republic*. Sociologický časopis, 2006, roč. 42, s. 557–571.
56. Fialová, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva České republiky a francouzští demografové*. In Pavla Horská – Martin Nodl – Antonín Kastlán (eds.). *Francouzské inspirace v českých zemích*, Praha: CEFRES, 2003, s. 197–204.
57. Fialová, Ludmila. *Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století*. HD 30 S, s. 243–259.
58. Fialová, Ludmila. *K některým rysům demografického vývoje v České republice v závěru 20. století*. GRPV, 2005, roč. 6, č. 1, s. 10–14.
59. Fučík, Petr. *Věková homogamie českých sňatků 1920–2000*. Sociologický časopis, 2006, roč. 42, s. 719–739.
60. Gola, Petr. *Zaměstnanost matek a otců v EU*. Právo a rodina (PR), 2006, č. 3, s. 20 an.
61. Gola, Petr. *Ekonomické výhody pro rodiny s dětmi v EU*. PR, 2006, č. 8, s. 18an.
62. Grulich, Josef. *Sňatkové migrace na jihu Čech (1750–1824)*. In HD 30 S, s. 19–72.
63. Hašková, Hana. *Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu*. GRPV, 2005, roč. 6, č. 1, s. 22–27.
64. Horváthová, Jana. *Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích*. In Romano džaniben – jevened 2005. Časopis romských studií, 2005, s. 63–84.
65. Kaucký, Jiří. *Návrh zákona o územně správním členění*. VS, 2005, roč. 16, č. 39, s. 12, 21.
66. Korbelářová, Irena – Žáček, Rudolf. *Statistické prameny církevní proveniencí k dějinám Slezska*. Slezský sborník, 2006, roč. 104, č. 2, s. 81–89.
67. Kozlová, Lucie – Tomanová, Nicole. *Dobrovolné mateřství bez partnera*. GRPV, 2005, roč. 6, č. 1, s. 31–35.
68. Kuldová, Silvie. *Příspěvek ke kulturně-geografickému výzkumu: možnosti hodnocení kultur-*

- ních aspektů pomocí statistických metod. Geografie, sborník České geografické společnosti (GSCGS), 2006, roč. 110, č. 4, s. 300–314.
69. Maur, Eduard. *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. HD 30 S, 2006, s. 7–18.
70. Melkesová, Miroslava. *Geografický horizont křtů v polovině 17. století na Chýnovsku*. HD 30 S, s. 205–241.
71. Mišovič, Ján. *Sociální služby pro seniory: Patří mezi priority?* VS, 2005, roč. 16, č. 24, s. 27.
72. Müller, Jan. *Venkov očima geografa*. Urbanismus a územní rozvoj (UUR), Příloha, 2005, roč. 8, č. 5, s. 4–11.
73. Nešpor, Zdeněk R. *Návrat české emigrace po roce 1989*. HD 30 S, s. 171–188.
74. Nešporová, Olga. *Rodina a rodičovství v křesťanství a islámu*. GRPV, 2005, roč. 6, č. 1, s. 3–7.
75. Nešporová, Olga. *Životní styl rodin s otci na rodičovské dovolené*. GRPV, 2006, roč. 7, č. 1, s. 32–36.
76. Příb, Jan. *Přehled sociálních dávek pro rodiny a děti v roce 2006*. PR, 2006, č. 2, s. 12–18.
77. Přidalová, Marie. *Mezigenerační solidarita a gender (pečující dcery a pečující matky)*. GRPV, 2006, roč. 7, č. 1, s. 1–5.
78. Přidalová, Marie. *Péče o staré rodiče – nový úděl mladších seniorů?* Sociální práce. Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci (SP), 2006, č. 2, s. 68–80.
79. Rabušicová, Milada. *Vzdělávání dospělých v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje*. Pedagogika, 2006, roč. 56, č. 2, s. 138–139.
80. Šalamounová, Petra – Šamanová, Gabriela. *Potratovost bezdětných žen*. GRPV, 2005, roč. 6, č. 1, s. 14–18.
81. Ševeček, Ondřej. *Migrační systém zlínského průmyslového centra v letech 1900–1938*. HD 30 S, s. 145–169.
82. Špaček, Josef. *Mezinárodní konference o bydlení*. UUR, 2005, roč. 8, č. 5, s. 28–29.
83. Tomášek, Marcel. *K genderovým zdrojům individualizačního habitu*. GRPV, 2006, roč. 7, č. 1, s. 11–15.
84. Valášková, Naďa. *Příspěvek ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938*. HD 30 S, s. 99–121.
85. Velková, Alice. *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850*. HD 30 S, s. 73–98.
86. Zeitlhofer, Hermann. *Migrace na českém venkově na počátku 20. století*. HD 30 S, s. 123–144.
87. Zimmelová, Petra. *Ekonomické násilí na seniorech*. SP, 2006, č. 2, s. 82–88.
88. Zeman, J. – Zeman, L. *Z dějin pěstounské péče v českých zemích*. Časopis lékařů českých, 2006, roč. 145, č. 6, s. 673–674.

Soupis excerpaných časopisů a sborníků

Časopis lékařů českých
 Časopis romských studií
 Francouzské inspirace v českých zemích
 Gender, rovné příležitosti, výzkum
 Geografie, sborník České geografické společnosti
 Historická demografie 30 Supplement
 Pedagogika
 Právo a rodina
 Slezský sborník
 Sociální práce
 Sociologický časopis
 Urbanismus a územní rozvoj
 Veřejná správa

hru

HALIOUA, BRUNO. Medicína v době faraónů. Lékaři, léčitelé, mágové a balzamovači. Praha: Brána, 2004, 192 s.

Teprve na konci 19. století byly objeveny a posléze přeloženy papýry s medicínským a medicínomagickým obsahem. Až do té doby se nic nevědělo o staroegyptském lékařském myšlení. Absence dokumentů a ignorování přínosu Egyptanů způsobily, že zrod západní medicíny byl připisován legendárnímu Hippokratovi. Ale již třicet století předtím, než „otec medicíny“ položil základy novátorského lékařského myšlení, existovala egyptská medicína s rozsáhlým teoretickým a organizačním zázemím a naprosto rozhodným způsobem ovlivnila lékařství Židů, Řeků a Římanů. Základem staroegyptské medicíny byla obrana světa proti chaosu. Z chaosu totiž pochází nemoc a cílem lékaře je bojovat proti silám, které rozvracejí organismus, tedy proti hlubším příčinám nemoci. Medicína souvisela s náboženstvím – lékaři vedle kněží patřili k chrámu. Mág, kněz a lékař byli často jednou osobou.

Bruno Halioua, původem Egyptan, povoláním lékař a dlouholetý šéf pařížské kliniky v knize **Medicína v době faraónů** shrnul základy staroegyptské medicíny. Zaměřil se především na roli tehdejších lékařů a léčitelů (lékaři bez diplomů a ranhojiči) a objasnil dobovou etiku tohoto povolání. V úvodu knihy výjimečnost jeho počínu výstižně charakterizoval jeden z předních světových egyptologů Daniel Soulié: „zaradujeme se, že jsme potkali vědce naší současnosti, kterému je blízká genetika i elektronický mikroskop a který umí podat komentář k těstu z krokodýlího lejna, jež egyptským ženám sloužilo jako antikoncepční přípravek“!

Závěrem snad jedna zajímavost: Většina lékařů včetně specialistů (zubarů, chirurgů a „pastýřů řitního otvoru“), leckdy vlastníků nemovitých statků (mobiliáře pro pobyt na onom světě) a různých pozemků (pro budování vlastní hrobky), patřila ke střední vrstvě spolu s úředníky, umělci a dělníky specializujícími se na určitý obor činnosti. Lékaři přiděleni ke krá-

lovskému paláci, nepochybně stoupali až do nejvyšších společenských kruhů. Při válečných výpravách však byli živeni a ubytováni z péče úřední moci a jejich pacienti ošetřováni zdarma na náklady státu.
tes

Population et sociétés, 2005, č. 408, 409, 410.

První číslo (408) pravidelného měsíčního bulletinu francouzského institutu INED je věnováno příspěvku *Francoise Herana*, **Světová populace na tři století do budoucna: exploze, implose nebo rovnováha?** Autor připomíná otázku účelnosti tak dlouhé prognózy, zvláště když se úvahy pohybují v rozpětí mezi 36,2 a 2 miliardami. Poznává, že podle demografů OSN se nejedná o předpověď budoucnosti, ale o extrapolaci současných tendencí. Postupně pak komentuje různé scénáře v závislosti na vývoji plodnosti (fecundité) s ohledem na skupinu zemí či světadíl, ve kterém se populační vývoj odehrává.

Obsahem únorového bulletinu č. 409 je historiko-demografický článek *Jean-Marca Rohrbassera*, **Jak se počítá populace. Metoda multiplikátoru v 17. a 18. století.** Autor po vysvětlení metody tzv. multiplikátoru, kterým může být např. počet domů, rodin, mužů ve věku vojenské služby nebo případně narození, zemřelí či manželství uzavřená během jednoho roku, se zabývá výběrem tohoto multiplikátoru v uvedeném období. Připomíná odhad počtu obyvatel Anglie z konce 17. století vycházejícího z počtu domů a končí debatou matematiků 18. století týkající se počtu obyvatel Číny.

Břežnové – 410. číslo je věnováno otázkám souvisejícím s prodlužováním věku. *Gilles Pison* v textu nazvaném **Francie 2004: naděje dožití překračuje práh 80 let** seznamuje s jejím pozitivním demografickým vývojem. Jen pro ilustraci uvedme, že ukazatel plodnosti dosáhl 1,90 dítěte na ženu, přičemž byl zhruba stejný jako v předcházejícím roce (1,88). Poté se autor zabývá značným poklesem úmrtnosti v roce 2004 a pokrokem v naději dožití během 250 let. Nakonec navazuje podrobnější pohled na vývoj dětské úmrtnosti a vývoj a příčiny úmrtnosti dospělých. Připojeny jsou jako vždy grafy (mj. vývoj naděje dožití při narození a vývoj dětské úmrtnosti, oba za roky 1740–2004), podrobná tabulka základních demografických ukazatelů metropolitní Francie za roky 1950–2004 a aktuální strom života francouzské populace.
ldp

Population et sociétés, 2005, č. 411, 412, 413.

Druhé čtvrtletí zahajuje dubnové číslo (411) zajímavým tématem, které autoři *F. Heran* a *L. Toulemon* z Národního institutu demografických studií

(INED) nazvali **Co dělat když počet obyvatel sečtených při sčítání nekoresponduje s očekávaným počtem?** V jednotlivých částech pak podrobně seznámují s problémy, které se k tomuto tématu vztahují. Začínají popisem **Metod úprav v letech 1968 a 1990**, pokračují charakteristikou **Rozdílů při sčítání v roce 1999 – o 480 tisíc obyvatel méně**, a zabývají se **Částečnou a provizorní úpravou v roce 2004**. Posledními dvěma podkapitolami jsou **Nutnost revize migračního salda** a **Zanedbatelný dopad demografických indikátorů**.

V květnovém (412) čísle bulletinu informují *G. Pison* a *S. Belloc* o expozici v Domě vědy a průmyslu v Paříži nazvané **Světová populace... a já**. Výstava nejprve seznamuje s výrazným nárůstem světové populace, ke kterému došlo v minulém století. Věnuje se porodnosti a úmrtnosti, poté se zabývá demografickým ekvilibriem a informací o nevyhnutelném stárnutí světové populace končí. Výstava je koncipována jako putovní a předpokládá se, že bude představena i v dalších městech či oblastech Francie.

Poslední strana 412. čísla je věnována informaci o 25. Mezinárodním demografickému kongresu, který se konal v červenci v Tours ve Francii.

Zevrubněmu srovnání dvou zemí **Francie-Ukrajina demografické dvojčete, které rozdělila historie**, se v červnovém čísle (413) věnují *F. Meslé*, *G. Pison* a *J. Vallin*. V textu doplněném pěti grafy je podrobně rozebírán demografický vývoj obou zemí, které si byly v minulém století rozlohou a počtem obyvatel velmi podobné. Autoři srovnávají vývoj počtu obyvatelstva, naději dožití, plodnost a porodnost (baby boom ve Francii po válce) a migraci (záporný výsledek na Ukrajině od poloviny devadesátých let). Podstatné změny v čase ukazují na rozdíly mezi oběma zeměmi prezentované stromy života z 20. let minulého století a ze současnosti. Velice výmluvný je progresivní strom života Ukrajiny z roku 1926 a jeho nynější proměna.
ldp

Population et sociétés, 2005, č. 414, 415.

Prázdninové (červenec-srpen) číslo zpracované *G. Pisonem* zveřejňuje pod názvem **Všechny země světa (2005)** celkem 19 tabulek seznamujících s aktuální demografickou situací ve světě. Velká centrální tabulka zahrnuje všechny geografické celky s více 150 tisíci obyvateli, a představuje je v členění podle světadílů v následujících ukazatelích. Rozloha, počet obyvatel v roce 2005, ukazatel porodnosti a úmrtnosti, projekce obyvatel pro rok 2025, ukazatel dětské úmrtnosti, plodnost vyjádřená počtem dětí připadajících na ženu, věkové složení vyjádřené procentem mladších 15 let a 65letých a starších, naděje na dožití mužů a žen, hrubý

národní důchod v roce 2003 na obyvatele a rozšíření viru AIDS u osob ve věku 15–49 let.

Dalších 18 tabulek pak představuje žebříčky třiceti zemí, které prezentují buď skutečné pořadí nebo výběr zemí s vysokou hodnotou příslušného demografického ukazatele. Každá tabulka je vždy doplněna údajem za celý svět, Evropskou unii a případně za metropolitní Francii. Mezi tabulkami nechybí největší země co do rozlohy a počtu obyvatel (v roce 2005 a 2025), země s nejvyšší porodností či kojeneckou úmrtností, země podle hustoty obyvatel, věku dožití, hrubého národního produktu, několik tabulek srovnává věkové složení atp. Všechny tyto srovnávací tabulky vychází z dat uváděných v centrální souhrnné tabulce.

V zářijovém čísle bulletinu se věnují autoři *L. Toulemon* z francouzského INEDu a *M. R. Testa* z rakouského demografického institutu plodnosti. Svůj příspěvek zabývající se výsledky poslední ankety na téma souhlasu s tím mít děti nazvali **Uvažovaná plodnost a realizovaná plodnost: kompletní svazek**. Čemu je obsáhlý rozborový text věnován naznačují i jednotlivé podkapitoly již svými názvy – Záměry s plodností: váhající většina, ...ale rodí se jen 45 % dětí, Záměry, jeden faktor z mnoha, Není rozdíl mezi neformálním svazkem a svazkem manželským, Vyšší sociální skupiny anticipují lépe. Jako obvykle text doplňují výstižné grafy, které při samozřejmém zjednodušení, prezentují situaci lépe než samotný text. První graf Záměry a realizace nabízí odpovědi na otázku přejete si ještě dítě? Dva další grafy ukazují variace pravděpodobnosti mít dítě v příštích pěti letech podle různých demografických a sociálních charakteristik.

ldp

Population et société, 2005, č. 416, 417, 418.

Růjnový bulletin (416) je věnován analýze demografické situace současně nejlidnatější země světa – Číně (*I. Attané: Výzvy Číny: méně dívek, více starších osob*). Autorka ukazuje k jakým změnám došlo v demografickém vývoji Číny za posledních padesát let. V jednotlivých podkapitolách zaměřuje pozornost na rychlé zpomalení demografického růstu, na poměr 65letých a starších, který bude dvojnásobný oproti kategorii obyvatel do 25 let, na nerovnováhu mezi poměrem chlapců a dívek a poslední nazvala **Z hrozby růstu... stárnutí**. Text doplňují grafy; nechybí strom života prezentující situaci Číny v roce 1953, která je srovnána s rokem 2000. Další graf ukazuje, že kolem roku 2030 dojde k převýšení obyvatel Číny obyvateli Indie a dva grafy dokumentují vývoj plodnosti za posledních dvacet let 20. století a počet chlapců ve věku do 14 let připadajících v Číně na dívky téhož věku.

Námětem 417. listopadového čísla je problematika adopce. Autorky – pracovnice INEDu *J. Hali-*

fax a *C. Villeneuve-Gokalp* svůj příspěvek nazvaly **Adopce ve Francii: kdo jsou adoptovaní, a kdo jsou ti, co adoptují**. V současnosti žije ve Francii 27 % adoptovaných narozených v Asii, 27 % v Africe, 26 % v Americe a 20 % v Evropě. Podle zemí jsou na prvních třech místech Haiti, Čína a Rusko. S mírnou převahou jsou adoptováni spíše chlapci než děvčata, přičemž jsou výrazné difference mezi jednotlivými zeměmi. Obdobně jsou rozdíly mezi zeměmi i ve věku dětí, ten se v průměru pohybuje kolem 2 let a sedmi měsíci. Ti, kteří adoptují, jsou v devíti případech z desíti manželské páry, zbytek jsou v naprosté většině ženy nežijící v manželství. Věk adoptivní matky při přebírání adoptovaného dítěte se pohybuje kolem 38 roků. Sociální skladba adoptujících se přitom podstatně liší oproti složení celkovému, a to jak v případě manželských párů tak samostatných žen. U manželských párů například v příslušném věku převažují dělnické profese (35 %), zatímco u adoptujících je tato kategorie v menšině (17 %). Největšího podílu naopak dosahují zaměstnanecské profese (30 %) oproti nižšímu podílu (23 %) u všech osob této kategorie. Obdobně jsou difference i u samotné žijících žen.

V prosincovém 418. čísle se *Étienne van de Walle* z Pensylvánské university ve Philadelphii věnuje tématu antikoncepce. V příspěvku **Jak bylo ovlivňováno narození před moderní antikoncepcí** připomíná, že revoluce v antikoncepci má poměrně krátkou historii. Ve Francii jsou dnes jako hlavní metody užívány hormonální antikoncepce (61 % uživatelék) a sterilizace (23 %). Techniky, které dominovaly před rozšířením uvedených metod zhruba kolem roku 1965, tj. přerušovaná soulož a periodická abstinence, nepředstavují dnes více než 2–3 %. V samotném textu se pak autorka podrobně zabývá třemi různými obdobími: antikoncepcí v době antikiky, což prezentuje knihou *Soranose z Efesu Nemo-ci žen neboli Gynekologie*. Lékařská kniha byla vydána zhruba ve druhém století našeho letopočtu (pro zájemce je k dispozici ve francouzštině¹⁾). Francouzské libertinské invence v 17. století prezentuje knihou *Škola dívek* z roku 1655 (je připisována králi burlesky *Scarronovi*²⁾, která má kombinovat erotismus se sexuální výchovou. Stav v Americe v polovině 19. století, kdy proti sobě stojí antikoncepce a potrat dokumentuje na příkladu knihy v Evropě neznámého **Průvodce manželstvím**³⁾ (kniha od 1. vydání v roce 1850 vycházela v mnoha reedicích až do začátku 20. století). Ve všech třech textech jsou ve zkratce prezentovány používané metody antikoncepce, které autorka mimo využívání citovaných knih doplňuje o další fakta a skutečnosti.

¹⁾ Soranos d'Éphèse. *Maladies de Femmes*. Paris: Les Belles Lettres, 1994.

²⁾ Nejnámějším dílem Paula Scarrona je *Komediantský román*. Praha: Odeon, 1969.

³⁾ Hollick, F. *The Marriage Guide*. New York: 1850.